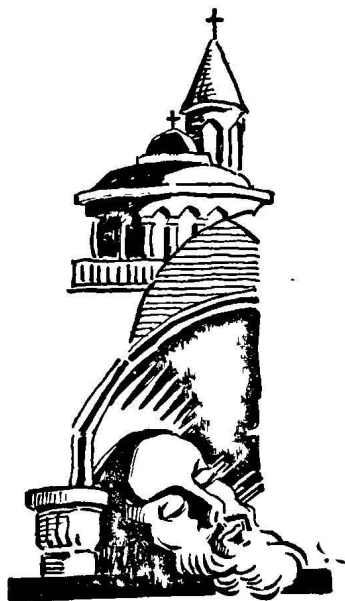

ՄԻՈՒ

ԱՄԱՍՁԻՐ
ԿՐՕՆԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ԳԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆԻԹԵՒՆ ԵՐՈՒՍԱԼԵՄԻ ՀԱՅ ԳԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ

Վ.Ը. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ԸՐ.ՋԱՆ 1944

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology
Printed in

JERUSALEM — PALESTINE

160

Ս Ի Ո Ն

ԺՐ. ՏԱՐԻ. — ԵՐՈՐ ՇՐՋԱՆ

1944

ՀՅ ՅՈՒՆՈՒՄԱՐ - ՓԵՏՏՈՒՄԱՐ - ՄԱՐՏ

1-2-3

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՆՈՐ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԸ

Մեր նախորդ խմբագրականը նիւթ ունէր Սփիւռքի հոգիին վրայ ճառագայթող՝ կենդանի, հզօրագոյն խորհրդանշանը, Հայրենիքը և անոր իրականութիւնը։ Մեր ներկայ խմբագրականը կ'ուզենք նուիրել այդ հոգիին վրայ իր ճառագայթները երկարող ուրիշ խորհրդանշանի մը — Նոր Երուսաղէմի իրականութեան։ Աւելի քան ստոյգ է որ գաղթաշխարհի կէս միլիոնը անցնող զանգուածներու սրտին ինչպէս մտքին մէջ, Երուսաղէմը, իբրեւ նուիրական մէկ ճիւղը այն ծառին՝ որ Հայաստանեայց եկեղեցին է, եւ որ կը պահէ տակաւին եւ պիտի պահէ իր տարօրէն ամուր կշիռը, ֆալով մեր հանրային կազմակերպութեանց մէջ ամէնէն սերտ և կենդանի կոուսններէն մէկը։

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ամէնէն յարգուած, խորամտտ մէկ կերպարանքը, սխալ չէ այսպէս տեսնել Երուսաղէմի դարաւոր Աթոռին և անոր կատարած ու մանաւանդ կատարելիք դերին մէջ։ Անոր սպասը ընող նոր եկեղեցականութիւնը կը հաւատայ այդ դերին, զայն նկատելով մեր օրերու ամէնէն ընդունակ գետինը, մեր ոգեղէն, իմացական, նոյնիսկ ազգային բարձրագոյն ձգտումներու իրագործման։ Գիտենք թէ ինչ եղած է ան անցեալի մէջ, և ինչ պարտի ըլլալ ան վաղը, մեր կրօնական և ազգային կարիքներուն դիմաց։ Կը հարցնենք այսպէս, վաճառի ժամանակէ մը ի վեր՝ մեր ազգային մօտաւոր եւ անցեալ օրերու պատմութիւնը մոռցողները կը դնեն պահանջներ՝ որոնք շատ ալ դիւրին չեն հաշտուիլ Երուսաղէմի դարաւոր դերին հետ։ Ս. Աթոռը իբրեւ գերազանցօրէն կրօնական հաստատութիւն մը, չի կրնար չմտալ իր դիմադրած անաղարտ պահող պայմաններու մէջ, որպէսզի կարենայ ծառայել իր դերին, եւ այդ դերը չէ այն՝ ինչ որ ուրիշները կ'ուզեն վերագրել անոր։

Երուսաղէմի Մըքոք Յակոբեանց Աթոռը, քրիստոնէական եկեղեցւոյ առաջին Աթոռն է, եւ շատ վաղնական օրերէն սկսեալ՝ առարկայ եղած հոյ գաղութներէ սիրոյն եւ աշտամունքին։ Սակայն առաւելաբար ան կրօնական այն կազմակերպութիւնն է եղած, որուն բուն կոչումն է Սուրբ Երկրին մէջ ի վա-

գուց անտի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատկանած սրբավայրերու պահպանութեան գործը: Այդ նպատակին ուղղուած են եւ պէտք էին ուղղուիլ ամէն ջանք եւ մտահոգութիւն, կրօնական նուիրում, նիւթական զոհողութիւններ, ֆոյնիսկ մտաւորական տքնութիւններ եւ կրթական տաժանքներ, ամէնէն առաջ այդ կէտը պարտ էին ի նկատի ունենալ, ու յետոյ բաշխուիլ նաեւ այլ ուղղութիւններու վրայ: Ազգային ու հոգեւոր շինութեան այս կարգին գերազանց պարտաւորութիւնն է եղած անկորուստ պահել Հայ Եկեղեցւոյ և ժողովուրդին իրաւունքները, միջազգային քրիստոնէութեան այս ոստանին մէջ, և անոր աւելին ու պատիւը պահպանել այն բարձրութեանը վրայ, ուր մեր պատուական նախնիք այնքան սքանչելի իմաստութեամբ կրցած են հանել զայն:

Հասնապարտեայ այս մրցակցութեանը մէջ, գիշեր և ցերեկ անդադրում պաշտամունքի և անթարթ հակողութեան տաժանքը որ դեռ մինչև երէկ կեանքն էր այս Հաստատութեան, արգելք չեն եղած որ ան ըլլայ նաև կրթական վառարան մը՝ բաժնելով այս կերպ ճակատագիրը մեր բոլոր վանքերուն, որոնք ամրոցներ և լուսաւորութեան կեդրոններ եղած են, նշուելով միշտ իրենց կենդանութեան շողքը մեր դժբախտ օրերու խաւարին վրայ: Մեր նպատակէն դուրս է հոս մի առ մի թուել այն տեւական արդիւնքները որոնք այս Հաստատութիւններուն եկան տակաւին մինչև երէկ, օժտելով մեր կեանքը անօտաւանալի ժառանգութիւններով:

Հայ Երուսաղէմը Վանք մը եւ Միաբանութիւն մըն է, որ անցեալէ մը, հոգեւոր կեանքի եւ փառքի օրերէն կուգայ, ու կը դիմէ միշտ դէպի բարձր ճակատագիր մը, առանց մեկուսացնելու ինքզինքը սակայն հանդէպ ազգին կարիքներուն: Իսկ իբրեւ ուխտավայրը քրիստոնեայ հայ սերունդներու, որոնք դարբնով իրենց խունկին, արցունքին եւ լուծալին հետ բերած են նաեւ իրենց հոգիներուն վիշտն ու քաղցրութիւնը, կրկնապէս հարստացնելու եւ նուիրականացնելու համար այս հոգեւոր եւ ազգային Ուխտը, Երուսաղէմի Աթոռը կը զրաւէ տեղ մը, որուն կրօնական տարածքը հոգիներու վրայ, վեր կը մնայ չափերէ եւ բազմապատկութիւններէ:

Տակաւին մինչև երէկ՝ այսպէս կ'ըմբռնուէր Սրբոց Յակոբեանց Աթոռը իր դարաւոր աւանդութեան և կրօնական կարգ ու սարքին մէջ, պահելով միշտ ներքին անկախութիւն մը, ինչպէս մեր կրօնական նուիրապետութեան, այնպէս ալ մեր ազգային քիչ մը շատ դիւրափոփոխ պահանջներուն դէմ, հաւատարիմ մնալու համար իր սկզբնական դիմագծին:

Երբ տակաւին չկար Ազգային Սահմանադրութիւնը, Երուսաղէմի Պատրիարքը լոկ վանահայր մը չըլլալով հանգերձ՝ կ'ընտրուէր Վանքի Միաբանութենէն. թէև Պոլսոյ Պատրիարքարանը կ'ունենար ուղղակի կամ անուղղակի իր ազդեցութիւնը ընտրութեան վրայ: Սահմանադրութեան հեղինակները գաղափար ունեցեր էին, Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութիւնը ենթարկելու Ազգին օրինական վերահսկողութեան մը, ազգային օրէնքին մէջ զուլս մը յատկացնելով Երուսաղէմի պատրիարքական ընտրութեան, բարձրացնելով այսկերպ իր դիրքը ազգային ընդհանրական աստիճանի մը: Այդ դիրքը սակայն կրօնական նուիրապետութեամբ եւ ժողովուրդի զգացումին մէջ վաղուց տրուած էր արդէն անոր, Սահմանադրութիւնը զայն կ'օրինականացնէր միայն:

Ազգ. Սահմանադրութեան օրէնքին հաստատումէն ի վեր, Երուսաղէմի պատրիարքներու ընտրութիւնը կը կատարէր Կ. Պոլսոյ Ազգ. Երեւոյթականական Ժողովը՝ Միաբանութեան կողմէն ներկայացուած եօթնանուն և եռանուն փակ ցանկի մը վրայէն։ Թուրքիոյ հայութեան աղետէն վերջ, երբ այլևս Պաղեստին դադարեցաւ Թուրքիոյ մաս ըլլալէ, Սահմանադրութիւնը որ ուրիշ բան չէր այլևս բայց մէկ մասը Օսմանեան Օրէնքին, կը մնար անզօր։

Դուրեանի ընտրութեան առիթով, Պոլսոյ Պատրիարքարանի կողմէն ընդարձակ յիշատակագիր մը մատուցուեցաւ Բրիտանական Կառավարութեան ներկայացուցիչին, պատմական և օրինական փաստարկութեամբ ապացուցելով թէ Երուսաղէմի Աթոռը Վանք մը չէ լոկ և կը պատկանի հանուր ազգին, որուն ներկայացուցիչներն են պատրիարքները։ Այս պատճառաբանութիւններով Պոլսոյ Պատրիարքարանը կը խնդրէ Բրիտանական ներկայացուցիչէն միջամտել իր Կառավարութեան մօտ, որպէսզի այս անգամ եւս Երուսաղէմի Պատրիարքին ընտրութիւնը կատարուէր Ազգ. Սահմանադրութեան համաձայն, թէ իսկ այդ ընտրութեան վաւերացումը լինի Անգլիոյ Թագաւորէն։ Բրիտանական Իշխանութիւնը, որուն Պաղեստինի վրայ քաղաքական թեւարկութիւնը տակաւին վերջնական չէր, հաճութեամբ նկատի առաւ այս խնդրանքը, եւ ճանգամուսն մը համար միայն» Ազգ. Սահմանադրութեան համեմատ կը կատարուէր Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքին ընտրութիւնը։ Դուրեան, Պաղեստինի Օսմանեան տիրապետութենէն անջատուելէն յետոյ ընտրուած առաջին Պատրիարքն էր և իր ընտրութիւնը կատարուած էր Պոլսոյ Ազգ. Ժողովին կողմէ, Ազգ. Սահմանադրութեան տրամադրութեանց համաձայն, Անգլ. Կառավարութեան բացառիկ մէկ կարգադրութեամբ։

Դուրեանի յաջորդ Թորգոմ Պատրիարքի ընտրութեան առեն Պոլսոյ Ազգ. Ժողովը ամբողջ ազգը չէր ներկայացներ, այդ իսկ պատճառաւ Հոգատար Կառավարութիւնը չէր ընդունիր նախընթաց ձևին պահպանութիւնը։ Տնօրէն Ժողովը 1930 Յունիս 17 ին հարկադրաբար Ազգ. Սահմանադրութեան 20. 21. 22. 23. յօդուածներուն սրբադրութիւնը կը թելադրէր Միաբանական Ընդհ. Ժողովին։ Այս սրբադրութեամբ Պատրիարքական ընտրութիւնը կը կատարէր Երուսաղէմի Միաբ. Ընդհ. Ժողովը, իսկ վաւերացումը կը վերապահուէր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, իբրև ամբողջ ազգէն ընտրուած Պետի։ Այս որոշումները 1930 Յունիս 26 ին Տեղապահին կողմէ հաղորդուեցան Հոգատար Կառավարութեան, այս վերջինը սակայն իր ներշնչացուցչին, Երուսաղէմի Կառավարիչ Մր. Քիթրոնի միջոցաւ 1930 Դեկտ. 22 ին իր վերապահումը կը յայտնէր Կանոնին մէջ տեւողութեամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին տրուած իրաւասութեան մասին և կը պահանջէր որ Անգլիոյ Թագաւորէն վաւերացուի ընտրեալը։ Միաբանութիւնը իմաստութիւն կը նկատէր համակերպիլ Կառավարութեան պահանջին և ընտրել իր Դահաւալը, հակառակ հայ մամուլի ծանօթ մասի աղաղակին՝ որ կը մեղադրէր Երուսաղէմի Միաբանութիւնը, իբր թէ ազգային իրաւունքներու այս անտեսումին մէջ։ Միաբանութիւնը չէր կրնար անսով այս վտանգաւոր զրգռութիւններուն, անոր համար համակերպեցաւ Կառավարութեան պահանջին, առժամաբար դէմ, լաւազին ձևը նկատելով եղածը, ապապային ձգելով վերջնական կարգադրութիւնը։ Թորգոմ Պատրիարքի յաջորդ ներկայ Պատրիարք Մես-

րոպ Սրբազանը ևս կ'ընտրուէր իր նախորդին պայմաններով. սակայն եթէ ազգային ընդհանրական մարմին մը գոյութիւն չունէր որ իր ձայնն ու կամքը բերէր այս ընտրութիւններուն, բայց Միաբանութիւնը գիտցաւ միշտ իր ընտրութիւնները կեդրոնացնել անձերու վրայ՝ որոնք վայելէին համարումը բովանդակ ազգին, և այս իրողութիւնը համալծէր դարձուց նախորդ և ներկայ պատրիարքական ընտրութիւնները համազգային ընտրութեան: Այս կերպով զիրար կը լրացնէին ընտրուողներուն արժանիքը, Միաբանութեան գիտակցօրէն միացած կամքին արտայայտութիւնը, եկեղեցւոյ բաղձանքը և ազգին լուռ հաճութիւնը: Իրերու այս դրութեան մէջ լաւագոյն և իմաստուն կերպն էր որ կ'որդեգրուէր:

Չենք ուզեր պատմական այս հակիրճ իրողութիւններու վրայ մանրամասն ծանրանալ, զանոնք նկատելով առիթ լայն վերլուծութիւններու: Երբ աշխարհի գրութիւնը դառնայ աւելի նպաստաւոր և Սփիւռքի մեր ժողովուրդը ունենայ բոլոր կարելիութիւնները ինքզինքը իբրեւ մարմին ներկայելու ընտրողի եւ ընտրելիի ձեւերուն տակ — իրմէն բխած օրինաւոր գերագոյն ատենի մը մէջ, դառնալու համար Սփիւռքի հարազատ արտայայտութիւնը, այն ատեն երուսաղէմի հարցը կը դառնայ համազգային հարց, բայց այն ատեն միայն:

Վերի մեր տողերուն մէջ յստակ կերպով զգալի է թէ դարեր շարունակ երուսաղէմի Ս. Աթոռը կրօնական նկարագիր է պարզած, նկարագիրը որ արդէն այդ դարերուն մէջ մեր ժողովուրդի հոգիին գերագոյն կերպարանքն էր: Դարձեալ մեր վերի տողերը կը ճշդեն Ժ.Ժ. դարու կէսին այդ կերպարանքին վրայ աւելցած ուրիշ երես մը, եթէ կը ներուի այսպէս ըսել, ատրիկ կրօնականէն ազգային կերպարանքի մը վերածելիութիւնն էր: Սահմանադրութեան հեղինակները իրենց այս տեսակէտը գործադրեցին արդէն Թուրքիոյ հայութեան բոլոր վանքերուն համար: Երուսաղէմը իր միջազգային դիրքին պատճառաւ արժանացաւ բացառիկ կարգադրութեան մը, ուր կրօնականը պահելով հանդերձ իր հիմնագծերը, ներդաշնակուէր ազգայինին հետ որ այլևս օրուան կարգախօսն էր այդ սերունդի զաղափարաբանութեանը մէջ: Սահմանադրական սերունդը այս ներդաշնակ ընդելուզումը շատ պատշաճ կերպով գործադրեց Պոլսոյ Պատրիարքութեան Աթոռին համար: Պատմութիւն չենք ընել, 1860 էն մինչև 1922 Պոլսոյ Պատրիարքը կրօնական և ազգային պետ մըն էր. այդպէս չէր սակայն երուսաղէմի Պատրիարքը և չէր կրնար ըլլալ գործնականին մէջ:

Պոլսոյ Պատրիարքութիւնը բովանդակ Թուրքիոյ հայերուն կրօնական, իմացական և վարչական կազմակերպութիւնները կեդրոնացուց իրմէն բխած և ազգէն վաւերացուած կազմակերպութեանց մէջ: Երուսաղէմը չէր կրնար ունենալ այդ դիրքը, ազգային գետնի վրայ անշուշտ, որքան ատեն որ գուրկ կը մնար այն պայմաններէն՝ որոնք անհրաժեշտ էին: Թող թէ երուսաղէմը իբր Առաքելական Աթոռ, ազգային դարաւոր իրաւանց պաշտպան Միաբանութիւն և քրիստոնէութեան հոգիին արտայայտութիւնը, վանք մը ըլլալէ աւելի բան մը եղած է միշտ: Ազգային Սահմանադրութիւնն ալ յարգած է անոր կրօնական գերագահութիւնն ու իրաւասութիւնը ու ինքզինքը բնաւ նախաձեռնարկ հեղինակութիւն մը չէ նկատած վանքին նկատմամբ իր ունեցած վերահսկողութեանը մէջ: Բոլոր անոնք որ կրօնական և ապա ազգային այս ժառանգութենէն կը խօսին, պարտաւոր են նախ յարգել երուսաղէմի իրաւունքը, չմոռնալով որ ան

գերազանցօրէն կրօնական Հաստատութիւն մըն է և այդ ճամբով միայն ի վիճակի է կատարելու իր դերը։ Հետեւաբար աւելորդ է աղմկել արդէն իսկ իրենց գոյութեան խաբխիսներէն զրկուած իրաւունքներէն, դատապարտելով Միաբանութիւնը և կամ անոր Պետը։ այդպիսիներ չեն ըմբռներ երուսաղէմի իրական դերը և Ազգին ակնկալութիւնները այս Աթոռէն։

Մեծ պատերազմէն ի վեր կացութիւնը շրջուած է, այս անգամ այդ ժողովուրդը ինքնաբերաբար ինքզինքը երուսաղէմի Աթոռին կը ջանար կապել, կրօնականէն դուրս՝ նաև ազգային մտահոգութեանց փափաքներով։ Թէ երուսաղէմի Աթոռը ի վիճակի պիտի ըլլայ հասնելու կեդրոնացման այն կերպարանքին, զոր յիշեցինք վերը Պոյոյ համար, հարց մըն է որ դրուած է Միաբանական սեղանին տարիներէ ի վեր, իր բոլոր լրջութեամբ։ Զեռնարկներ այդ ուղղութեամբ, բախած են զանազան արգելքներու։ Շատ են մեր պէտքերը, բայց աւելի շատ մեր ժողովուրդին պահանջները մեզմէ։ Քաղաքական խռովքները, ազգը յուզող գաղափարաբանութիւնները ուրիշ խոչընդոտներ որպէսզի Միաբանութիւնը մտածէր ինքզինքը յատկացնելու հայկական գերազանց Աթոռ մը դառնալու դերին, չհակասելով անշուշտ իր ոգիին և զայն արտայայտող արարքներուն մէջ՝ կրիկիկոյ և անկէ վեր Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան նուիրապետութեան սկզբունքներուն, և մանաւանդ սպասելով դէպքերու նպաստաւոր դարձուածքին։ — Ուրախ ենք մտածելու որ էլ միաժինը այսօր տակաւ իր նախկին կերպարանքը և հմալքը հազնելու վրայ է, ինչպէս ցոյց կուտան կարգ մը բարենշան դէպքեր։ Այդ աթոռին նկատմամբ ալ կարգ մը անողմիտ աճապարողներ մտածեցին կարգադրութիւններ՝ որոնք իր բարոյական ոյժը խորտակելու կը ճգնէին։ Սակայն ազգին ողջմտութիւնը որ այս կարգի ճակատագրական բոլակներուն ինքզինքը կը յայտնադործէ, թոյլ չտուաւ որ թեթեւութեամբ կշռուի, ինչ որ դարերու կնիքով է կնքաւոր։

Ինչպէս կը տեսնէք, վաղուան երուսաղէմը չքիթ ծրագիր մըն է Միաբանութեան մտքին մէջ, որուն մասնակից ընելով Սփիւռքի ժողովուրդը, ան կը կարծէ տուած ըլլալ իր լաւագոյն տրամադրութեանց և փափաքներուն հաւաստիքը։

Այդ ծրագրին իրագործման աշխատանքը տարիներէ ի վեր իր բաւարար արդիւնքները տուաւ, անոր արտաքին ձևը քաղաքական և ազգային նոր և տարբեր վիճակներու կը նայի, կարենալ իրացնելու այն ակնկալութիւնները որոնք բովանդակ ազգին են։ Թէ անոնք մեր կարիքներուն աստիպողութեան քայլովը չեն քակեր, ասիկա չի նշանակեր թէ կրնան բարձի թողի ըլլալ։ Պատերազմէն ասդին երեք պատրիարքներու հոգեկան և իմացական մտահոգութեանց մէջ այդ իրապէս ազգանուէր գործունէութիւնը մնացած է առաջին աստիճանի կարևորութեամբ տազնապ մը։ Վերածել Աթոռը կղզիացած Միաբանութեան մը հէքիթութունակ մէկ կղզիին, առնուազն անզիտանալ է կենդանի իրականութիւններ։ Այո՛ չունեցանք Սփիւռքի մէջ մեր դպրոցներու ցանցը, բայց մեր կըցածը չը գլացանք, Պաղեստինը օժտելու դպրոցական ոչ միայն շէնքերով այլ և ուսուցչական կազմով։ Այո՛ մեր Մամուլը չտուաւ թերևս սպասուածը, բայց չքնացաւ։ Վերջին քսանամեակին հատորներ են դուրս եկած մեր Տպարանէն, որոնց մէջ մնայուն արժէքով գործեր ալ կը հաւատանք թէ անցած են մեր ազգային հա-

ըստութեան, Այո՛ չկրցանք մեզմէ ուզուած եկեղեցականները տրամադրել, բայց չզոյցեցինք ալ այդ պահանջները կտրուկ մերժումով, քանի որ Ս. Աթոռը ինքը արդէն լայն չափով մը կ'սպառէ իր աշխատաւորները: Տասնեակի կը մօտենայ թիւը Սփիւռքի զանազան թեմերուն ղրկուած իր հոգեւոր հովիւներուն: Ըրինք և կ'ընենք մեր կրցածը, և կ'ուզենք որ մարդիկ պզտիկ չտեսնեն այդ ամէնը, մանաւանդ խոշոր լեռներով չվերածեն պզտիկ ստուերները: Կ'ուզենք որ մեր ժողովուրդը վերջին տխուր իրադարձութիւնները տեսնէ ոչ թէ ներկուած ակնոցներով, այլ այն աչքերով, որոնցմով իրենց պապերը տեսան այս դարաւոր Աթոռը խռովող տազնապնները, միշտ կենալով մարդերէն վեր, Աթոռին իսկ գերազոյն շահերուն սպասարկու, գուրդուրացող ոգիով:

Մի՛ ըսէք բաներ որոնք չեն տեղի ունեցած ձեզի թելադրուած կերպաբանքներուն տակ, զանոնք իւրացնելով համաձայն ձեր ախորժակներուն: Մի՛ ամբաստանէք մտայնութիւններ որոնց յատակը ձեզի կը մնան անծանօթ: Երուսաղէմի տազնապը առնուած խղճմտանքի տազնապ մըն է, անարգողներու եւ անարգուողներու սրտամալիկ դրուագ մը, եւ երբեք Կանոնի, իրաւունքի, արդարութեան եւ անարդարութեան մարտկոցներու ետին ապաստանած մարդերու խաղ մը: Մեր նախորդ թիւին մէջ մենք ուրուագիծը տուինք դէպքերուն, ամէն պարկեշտ հայ այդ վաւերական իրողութիւններուն առջեւ կը մտածենք թէ սրտի սեղմումէն դուրս ոչ մէկ զգացում պիտի ունենար:

Պրպտել այդ դէպքերուն շարժառիթները աշխատանք մըն է որ կը պահանջէ կիրքէ, յուզումէ գերծ ու հանդարտ լայնախոհ հանգուրժող մթնոլորտ: Երուսաղէմի Սրբազան Աթոռը այդ մթնոլորտին ու այդ աշխատանքին կը յայտարարէ թէ լայնօրէն բացած է ինքզինքը: Եկան լսեցին, տեսան, քննեցին: Դուք որ չէք ուզեր այս խօսքերը արժևորել եւ իրողութիւնները կը յամառէք ձեր ակնոցներովը տեսնել, եկէք, տեսէք եւ քննեցէք:

Մենք կուզանք այս ժողովուրդէն, զինուորներն ենք այս ժողովուրդին դարաւոր իրաւունքներուն և աւանդապահը այդ սրբութեանց: Բայց չենք կրնար ամէն անկիւնէ, ամէն շահէ, ամէն յետին հաշիւէ բխող աղմուկները, թելադրութիւնները արժևորել համաձայն իրենց բխման շարժառիթներուն: Յարգել Պատրիարքը և Վանական Իշխանութիւնը չի նշանակեր անշուշտ Երուսաղէմի ժառանգութիւնը Ազգէն զոյնալով Միաբանութեան մը խումբին մենաշնորհը դարձնել, ինչպէս կը մտածեն ոմանք դժբախտօրէն:

Բաց և յստակ են մեր խօսքերը:

ԽՄԲ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԵՐԱՆԻՆԵՐ

Ա

Երանի աղփացաց հոգևով, զի
նոցա է աղփալորին երկնից:

Այսպէս ըստ Մեծ Վարդապետը, լուսաւորուած անշուշտ այն էապէս մշտագոյ տալանապէն, որով փաթթուած դարէ դար քալել է մարդուն գերագոյն հարցերէն մէկը այս աշխարհի վրայ, — մեր օրերու բաւոյժ — հարուստի և աղքատի յաւիտենական տալանապը:

Մարդերու տառապանքին աղբիւրը արտաքին ըլլալէ աւելի ներքին է:

Մեր կիրքերը, փափաքները, միտումները, տեսիլները, ասոնք են որ կը շինեն մէկ կարեւոր մասը մարդուն իրական աւստիւնը: Ունենալու և աւելին ունենալու տենչը՝ տալանապէն է ոչ միայն անհատներու, այլ նաեւ պետութիւններու: Պատերազմ, արիւն յափշտակութիւն ինչպէս անհատներու՝ նոյնպէս պետութիւններու մէջ, արգիւնքներ են ներքին այս բերուածներուն:

Յաւանքոտ փաստարկութիւններու պէտք չենք զգար, ինչպէս կ'ընեն այսօր մարդիկ, այդ ախորժակները ներկելով, անոնց բուն իրականութիւնը ստուերելով խոշոր տառապանքներու տակ, որոնք քանի մը մեծ մշակոյթներու պաշտպանութիւնն ալ վայելէին, փորձելով վերադարձ մը նախնականին, ու բանաձեւելով հասարակ ախորժակներ՝ նոր օրերու այլազանակ տեսութիւններու պատճառանքներէն արտահանուած: Ի վերջոյ ամբողջ պատերազմ մը (Բ. Մեծ Պատերազմ) կը բխի ուրիշին հողը կուլ տալու ամենասովորական ախորժակէն, ինչ անուն ալ տրուի այս ծանօթ արարքը վսեմակերտելու, մտածող մարդը չի խաբուիր:

Մարդը ծով մըն է պէտքերու, գոռաւոր է գոհացնել զանոնք մեր աշխարհէն, անհասարակ չափով բաշխուած մարդոց բարեքին: Ատելութիւն, կուր, յափշտակութիւն, արարքներ են մարդկային այդ ըզբաջումին: Որքան ալ ճշտ ըլլան օրէնքները որոնք լեզներէն տրուեցան և գեղե-

ցիկ խօսքերը՝ ամօքելու մարդոց ողբերգութիւնը, հոգին կը մնար տրուում ինչպէս փառքի՝ նոյնպէս չքաւորութեանը մէջ: Վասնզի առանց հոգեկան յետապնդանի, բոլոր իտէալները մարդոց կը մնան կրկնեւրեւոյթներ, յոգնած ու մաշած յաւիտենական ուղեւորին, մարդուն գիմաց: Մեր ժաւանակներու յեղափոխութիւնները ընկերային ու տնտեսական մարդերու վրայ, հաշտութեան ծրարկներն ու բանակները, չկրցին բնաւ հաւասարակշռել մեր պէտքերը այս աշխարհի գիմաց: Մարդուն երջանկութիւնը առնելով չէր շինուեր, ոչ ալ հրաժարելով, վասնզի առաջին կերպը կը բազմապատկէր մեր ունենալու պէտքը, իսկ վերջինը՝ կը մեղսներ կեանքին երկարող մեր տենջերը: Անհրաժեշտ էր հետեւեալ բար որ մեր պէտքերը վերածուէին իրենց բնական և նուազագոյն չափերուն. այս ուղիով դիմաւորուէր կեանքը, և ստեղծուէր նոր մարդը, նոր տունը, նոր գործը, նոր ազգն ու մարդկութիւնը:

Լերանք քարոզիչը տուաւ օրէնքները այդ նոր աշխարհին, որուն հիմքերը պէտք է գրուէին նախ մարդոց հոգիներէն ներս: Հոգիով աղքատութիւնը առաջին յղացքն էր այդ թաղաւորութեան:

Աշխարհը ովկան մըն է բարեքներու, եթէ կը ներուի այս հետեւորեալ բացատրութիւնը: Ի՞նչ ողբերգութիւն որ այդ բարեքներու անհունութեան գիմաց հաւասարապէս տառապին անօթութեան շատ շեշտուած զգանութիւններով մարդին, որոնք ճամբայ էին ինկած չտառապելու շատ հաստատ վճիռներով: Կ'առնենք երկու նմոյշ, իրար հակադրուած խումբեր, զոյց տալու համար թէ որքան քիչ և գէշ կը հասկնանք նոյնիսկ այն բաները, որոնց ստացումին, իւրացումին համար ամբողջ գրութիւններ ենք լաստակերտեր: Պատմութենէն գիտենք իմաստասիրական և ընկերային գրութիւններ: Ենթակեցէք զանոնք վերջնական վերլուծումի, և ձեր գտնելիքը մէկ է նոյն բանն է: Ի՞նչ կ'ուզէր բարեքներու այդ ովկանին գիմաց իր սեղանը լարող նպիկուրեանը — բառը տանելով իր հարազատ իմաստին, և ոչ թէ աղաւաղեալ հանրածանոթ կաղապարին — եթէ ոչ այնքան որքան պիտի պահանջէին իրմէն իր զգալարանքները, ծծելու համար իրենց ման-

բաթիւներով ինչ որ բանաւոր ու արգար էր, առանց տառապելու սակայն այն ծայրայեղ-օրէն խիստ և խիտ աւելիէն, որուն երազին տակը կը տուալտէր դարձեալ այդ ուկկա-նին դէմ իր սեղանը վառող, բայց ինք-դէպքը միայն ուսող ստոյկիկեանը, աւելի ուրիշ բառով մը ճգնազգեացը:

Չենք գիտեր երբեւիցէ եղած է չըջան մը ուր տառապանքին համը վայելէի հա-կադրելուն մէջ, մարդեր իրենք զիրենք կարողացած ըլլային բաւարարել և փախիլ այս աշխարհէն, քանի որ ասորիկա ընողները աւելի անհուն անօթիներ էին, հարիւր ան-գամ աւելի տառապող, քան հասարակ ըն-չադուրկը:

Դասակարգը զրկուած մասներու գոր-ծածութենէն, ապահովաբար շատ աւելի ուժով կը տառապէ տառապանքը երգին քաղցրութեան, այսպէս պատրաստ ստեղ-ներուն տակ, լուռ ձայներու ծով, ինք-զինքին բաժնելու, անծնելու ճակատա-գրով մը: Հոգին չի գոհանար կեանքով մը որուն մէջ գարնանածաղիկը գարնանածա-ղիկ մը ըլլայ լոկ, և կամ հէքեթէն՝ ուր կ'անգիտացուի իրական գարնանածաղիկը:

Ոմանք այս տարաքը մեկնելու համար կանգ առած են աղքատութեան գաղափարի ընթացիկ եւ հասարակ հասկացողութեան առջև: Թէ անընչութիւնը ստուգու հոգիի անդորր վիճակ մը կուտայ մարդուն, լիովին չի բացատրեր կացութիւնը: Անբաւական ու թերեւս սխալ այս հասկացողութիւնը քրիստոնէութեան առաջին օրերէն սկսեալ, ծնունդ տուաւ մարդերու և խումբերու, որոնք արհամարհեցին կեանքի նիւթական բարեքները (*):

Ուրիշներ այս յղացքին տակ ուզեցին հասնակալ ան՝ որ իր բոլոր ունեցած առա-

ւելութիւններուն մէջ կը զգայ ինքզինքը պարզ ու խոնարհ: Եւ զեռ ուրիշներ՝ որոնք «հոգիով աղքատը» կը նկատեն դժբախ-տութեան մէջ ինքզինքը քով զգացող մարդը, հերոսը, սուրբը: Մարդեր որոնք չեն կորսնցնել իրենց ներքին խաղաղու-թիւնը այն բոլոր պահանջներուն և բերում-ներուն դէմ որ մեր կեանքին է յատուկ, Հետեւաբար կը յաւելուն սուրբ գրոց բոլոր զգօն մեկնիչները, խոստացուած արքայու-թիւնը այս աշխարհի տիրապետութենէն տարեր՝ այս երկրի վրայ կուռն և ապա-ւէն չունեցող մարդերու, աղքատներու թագաւորութիւնն է:

Երկինքն ու երկիրը իրարու հակադիր երեսներ նկատուած են առհասարակ, ինչ-պէս մարմինն ու հոգին: Այս աշխարհի բա-րիքներէն բաժին առնել լիցողներուն չէ միայն այս մտածումը: Սակայն Մեծ Վար-դապետի մտքին մէջ անոնք իրարու հա-կադիր յղացքներ չեն, այլ լրացցիչներ: Տեսանելին հայելին է անտեսանելին: Ծո-րեններու ոսկի արար, հստղ առուակը, երկնքին բարձրացող ծառը, անտառին խորը երգող թռչունը, իրեն կ'երեւին իբր թա-փանցիկ եւ ամբողջացուցիչ պատկերներ մարդկային հոգիին եւ իր մեծ ճակատա-գրին: Տեսանելի այս իրերու եւ երեւոյթի-ներու ետին Ան կը տեսնէ անտեսանելին: Այս աշխարհի վրայ կեցած կ'ապրի երկինքը եւ իր հետը կը կրէ զայն ամէնուրեք եր-կրի վրայ:

Գեղեցիկ ու նոր երկիր մը կ'ենթադրէ նման երկինք մը: Շքեղ ու հարուստ է եր-կիրը, երբ պայծառ ու քաղցր է երկինքը: Նոյն է պարագան մարդկային կեանքի մէջ: Իրերը մութ կամ պայծառ կ'երեւին համա-ձայն անոնց վրայ ինկող մեր նայուածքին, մեր մտածումին: Անոր համար պայծառ ու արեւոտ կոծն մը կ'ենթադրէ Բարի Աստուած մը: Հնդիկ կոծնին մէջ երկինքը խոր է և մութ ու մարդուն ճակատագիրը տրտում և անորոշ: Հին Ուստը ունի իր վրժիճառու աստուածը, անոր համար այլամերժ և ինք-նասէր է տողովուրդը: Երանութեան լերան վրայ ամէն ինչ խաղաղ է ու քաղցր և բնութեան այս անուշ երազանքին մէջ, ուր ամէն ինչ ներկայ է, վանդի երջանիկ մտածումներէն է տիրապետուած, կը դադ-րին մտքին համար բոլոր խորութիւնները,

(*) Թերեւս հորը քիչ մը շատ փոքրիկ պիտի նշա-նակէր, այս ետեւ համամարդկային առանցող գիտելի փոքր փողովուրդներու իմացական ու բարոյական դրամային կեդրոնը, զայն ընդունելով իբր երեսնյոթ սեփական իմացականութեան բաւարարէն մէջ իր կեդրոնը ունեցող: Անկի քան իրողու-թիւն է որ Եւրոպիկներու դարուն, ամբողջ Եւրոպ արեւելքը կ'ապրէր մեծ անգոյն որ ծնունդ էր կործանող և բարձրացող զառաքելութեանը, միակողմանի փոխանցումներուն: Առա-ջին դարուն փաթեմ է և չեղ Լիզիականութեան մէջ զգլխակե-րէն որոնք կ'ազդէին աշխարհային չարիքու արքային պարա-գին մէջ իրենց զիբնեք արքայադուռներ: Պատմութենէն դի-տեք Զաքարիայ որ այդ դարուն մերձաւոր արեւելքի մէջ Լազարեանը կը հաշտէին հոգեկան առգնապէն գարնանը պարզ արքան բարձր մարգեր, մին իր ասեղը, միւս իր կնիք, և ու-րիշ մը իր պատար լազը, գանգու համար գիւղապետ հարա-տութիւնը:

այնքան դարերով կերպարանք առած և շինած, չգործածելու համար նոր բառը, դասակարգը: Հոն ուր մարդիկ պիտի մաքրենային իրենց աւելի խելքէն, փառքէն և պիտի որոնէին այն գետիներ, անկիւնը, ուր կարենային քովքովի նստիլ բոկոտներ ու ոսկեճամուկ ծիրանաւորը: Բոլոր մարդերու եղբայրութեան զգայնութիւնը եթէ մեղի կը տրուի ունենալ քրիստոնեայ կամարենութեան ներքեւ, թերեւս ատիկա կուզայ լերան վրայ արձակուած այս պատգամին խորունկ արձագանգներէն: Զի մենք եղբայրներ ենք աւելի քան մեր չունեցածիմ մէջ, քան մեր ունեցածիմ:

Այս յղացքը սակայն ցնորք մը չէր այն օրերուն, երբ լերան Մեծ Քարոզիչը երանց «հոգիով աղքատները, ոչ ալ մեր օրերուն: Անիկա «մեր մէջն» է և կը պատկանի ամէն ժամանակի մարդոց. թագաւորութիւն այսօրուան, զաղուան: Ամէն օր որ իր բարիքը կը բանայ մարդոց՝ սկիզբ մըն է այդ թագաւորութեան: Եւ եթէ ան «երկնային» յորջորջուած է մեղի այս երկրիս վրայ ապրողներու, պատճառը այն է որ երկրայինը՝ թագաւորութիւնն է նիւթին, միտին, ոսկիին միայն:

Սակայն թող սխալ չհասկցուի պատգամը, աղքատներու պաշտպանողականը չէ որ կ'ըլլայ ընդդէմ այս աշխարհի հոգիներուն, ինչ որ փորձեցին դարերով Հին Ուխտի բոլոր մարդարէները, աղքատը հոմանիշ ընելու չափ «սուրբին» և «Աստուծոյ բարեկամութեան»: Եւ ինչ որ կը փորձեն մեր օրերու ընկերաբաններն ու տընտեսագէտները, «ընչպէ՞րիկներու» թագաւորութեան մը ի հաշիւ:

Հոս խօսքը չի վերաբերի ընչազուրկ ապրելու իտեային և կամ վիճակին, որ դարերով ինչպէս օտար՝ նոյն չափով և քրիստոնեայ շատ եր բարոյագէտներու և սուրբերու կենսիքի կանոնը եղաւ: «Մուրացիկ կարգեր» յատուկ չեղան միայն հընդիկ ազանդներու: Միջին դարուն, «Նիոնի աղքատներ», «Աւետարանի խեղճեր» եւ քրիստոնէութեան առաջին օրերէն աշխարհը ուրացող լէգէոններ, արգոնաւորողներ կը թուին ըլլալ երկիքի արքայութեան, առանց սակայն օրինաւոր դուռնէն ներս մտած ըլլալու, չփոթելով առարկան ոգիին և քնք ներքին իմաստին հետ: Հոգին աղ-

քատ է երբ լեցուն չէ կենսիքի արտաքինէն, փոփոխականէն, սուտէն, այլ լեցուն՝ ներքին, յաւիտեական և ճշմարիտ իմաստներէն:

Ինքզինքին մէջ կղզիացող ու կենսէն փախչողները չեն «հոգիով աղքատներ», խորունկ է տարբերութիւնը իրականութեան եւ ձեւին, ոգիին եւ անոր արտաբերման կերպին միջև: Ու քիչ, շատ քիչ է թիւը մարդերուն, որոնք ճիշտ կերպով դիմաւորած ըլլան կենսիքի այս իրականութիւնը:

Կարելի է գլուխ հանգչեցնելիք տեղ մը չունենալ, քաղաքէ քաղաք չըլլի և գիւղէ գիւղ, և խօսիլ մարդոց բոլոր առաքելութիւններէն, լուալ ուրիշին ոտքերը և խաչել ինքզինքը մարդերու համար, և սակայն լեցունած միայլ աշխարհի հոգիով: Ձի բաւեր մարդը ունեցածը տալ, եթէ ան չի մատուցուիլ ամբողջ շահելու շատ աւելի բարձրահայած մտապատկերով մը: Մեր բաշխումը կը նմանի հող նետուած հատիկներու, մէկին գէժ մէկ, երեք, հինգ, ըսեր են մարդիկ: Մէկի գէժ միւր, մէկի գէժ միւրիւն, այսպէս է որ կուզայ իր միծ մտածումէն ինկած գաղափարը, և փոխանակ նուազելու իր մասերուն մէջ, կ'աճի: Որոհեցէք թէ ինչ աճում է զոր տեսանք այս կէս դարու ընթացքին մտքի գետիկին վերայ, ուր որոմն ու ցորենը նետուեցան հաւասար անփութեամբ և ստեղծեցին մեղի երկու ահաւոր պատերազմներ: Ահա թէ ինչու կ'ըսենք մարդը տալը չէ որ բան մը կ'արժէ, այլ տրուածը անհունապէս բաժանական ընծայելու մեծ կարողութիւնը:

Կան աղքատներ որոնք աղքատները առին վասնզի կարող չեղան երբեք աւելին շահելու, ուրիշներ՝ որոնք ծնան, առանց ոչինչ ունենալու, և ուրիշներ, որոնք բաժանեցին ամէն իրիկունս ինչ որ շահեցան օրուան ընթացքին: Բայց ասոնք չեն երանուածները: Ճիշտ է թէ հարուստը ինքզինքին չի պատկանի, սակայն կան հարուստներ որոնք աղքատ կը մնան հոգիով, և աղքատներ՝ որոնք բնաւ պիտի չարժանանան երանութեան, ոչ լեւներու և ոչ ալ իրենց աղքատիկ յարկերու ներքեւ: Վասնզի հոգիով աղքատութիւնը կեցուածք մըն է աշխարհին դէմ, մարդուն ունեցածէն ու տընածէն վեր չափանիշներով:

Հնդիկ կրօնաւորացը, ստոյիկեաններ և

բոլոր ժամանակներու բարոյազէտները կը պատուիրեն հրաժարիլ հարստութենէն, սակաւն ազատութեան սէրը և ընչպէսդ կ'ըլլանակ մը բաւ պիտի չգային երաշխաւորելու հոգիով աղքատը լեռան պատգամին մէջը: Իմաստասիրական յղացք մը չէ ան, ոչ ալ կենսիկ կանոնն մը: Մարդը որ կը տառապի իր աղքատութեանը համար և կամ կը պարծենայ անով, չափ մօտ է հարուստի բարոյական վիճակին: Հոգեւոր աղքատը իր ուրոյն ուղղութիւնը ունի այս աշխարհը լեցնող իրերու և երեւոյթներու նշանդէպէն: Երկրային կամ տնտեսական վիճակ մը չէ ան, այլ հոգեկան կեցուածք մը. մէկը որ չի փորձուիր աշխարհէն, այսինքն անոր չարէն, ու չի ծախեր իր ազատութիւնը, որ սերկնաքաղաքացի է և մաս չառնէր այս երկրի անցաւորութենէն:

Երջանկութեան իրական աթոռը մարդուն ներսն է, ոչ թէ արտաքին իրերուն մէջ. մարդուն բարոյական կերպին և ոգեկան կեցուածքին մէջը: Արտաքին իրերը գոյն, ձև ու արժէք կը հաղկեն մարդուն ներքին լոյսին համեմատ: Այս աշխարհը լեցնող իրողութիւնները իրենց առարկայական իմաստով միշտ գոյ են, ինչպէս մանուկին, այնպէս ալ հասուն մարդուն նայուածքին տակ, բայց նոյն կերպով չեն դիմաւորուիր. անոնք կը ձեւաւորուին ու կ'արժեւորուին մեր անոնց նկատմամբ ցոյց տուած կամ անոնց վրայ արձակած ներքին արամբութեան համեմատ: Այս տիեզերքը կազմող իրերը կային աշխարհի սկզբնաւորութեան, բայց չէին նշարուիր, ինչպէս կը պատմէ Սուրբ Գիորգը, միայն արարչական լոյսին տակ անոնք առին գոյն, ձև և մարդուն իմացականութեան մէջ արժէք և իմաստ:

Երանի աղքատաց հոգեւոր յղացքը չի վերաբերիր հոս խեղճերուն, ընչազուրկներուն: Ինչպէս այն ատեն այսօր ալ հաւասարապէս ապրիւնիկ են ինչպէս հարուստը՝ նոյնպէս և աղքատը: Մոգական առաքինութիւն չկայ ոչ մէկին և ոչ միւսին համար: Եթէ Ապողոնի ձեռքերին տակ բոլոր գործիքները հաւասար անուշաւթեամբ կը հնչեն, այնպէս ալ կենսիկ բոլոր պայմաններու ներքե կարելի է լսել ընել հոգիին երգը: Պայմանները և կենսիկ վիճակները չեն օր կը ստեղծեն զայն, այլ անոնց հան-

դէպ մարդուն ցոյց տուած ներքին արամբութիւնը, անոնց վրայ իր արձակած հոգեկան լոյսը եթէ կ'ուզէ:

Աղքատ վիճակը չէ որ երանիլի է, այլ հոգին որ վեր կը մնայ նիւթէն, վաղանցուկէն ու պատրանքէն և անոնց պատճառած տաղտուկէն ու վերքերէն: Հոգեւոր աղքատ չեն բոլոր անոնք՝ որոնք բուրդեր շինեցին իբրեւ յուշարձաններ այս աշխարհի թագաւորութեան, ոչ ալ անոնք՝ որ այսօր ութսուն յարկնոց շէնքեր կը բարձրացնեն զազաղի մը սահմանուած իրենց մարմինն: Բարեկրօնի աշտարակը կառուցանելու այս նոր արհեստաւորները աշխարհին կը նային իբրեւ յուսկոնութեան մը, և կը զատեն ինքզինքնին ուրիշներէն, ապահովելու համար միայն իրենց կիւնքը այս մոլորակին վրայ: Հոգեւոր աղքատը ոչինչ ունի իրեն սեպհական, զինքը գատող ինքզինքէն և ուրիշներէն: Ան՝ որ չի փնտռեր իր թագաւորութիւնը, այլ բոլոր մարդոց, որոնք եղբայրներ են իրեն, ան է սեպհով աղքատը: Գիտութեան թագաւորութիւնը կը պատկանի բաց, անախապաշար միտք ունեցողներուն. իսկ սերկնքի արքայութիւնը անախապաշար սրտերու, որոնք իրենց «տիեզերք» չունին, որոնք իրենց հոգին բոյծ չեն դրած հանգիքի և ոսկիի որդնալից կարասնիքուն խորը:

Յետոյ հարստութիւնը պատիժ մըն է. ոսկին ու հանգիքը կը խեղճեն մարդուն մէջ բանիք՝ որոնք անհրաժեշտ են մեր երջանկութեան: Հարուստը ինքզինքին չի պատկանիր. իր մէջ կը մեռնին տակաւ կրօնական յափշտակութիւնը, բանաստեղծական վառյալները նիւթականէն դուրս իրողութիւններու նկատմամբ, և ասպիտակաւ խանդավառութիւնը: Բռնուած իր հարքստութիւնը անցնելու և պահպանելու հոգեւոր և զայն կորցնելու վախով, չունի ժամանակ յաճախ գայն վայելելու: Սիրոյ և ազատութեան իր ամբողջ գոյութիւնը գրաւուած է նիւթի այս կուրէն, որուն մէջ նախապէս և իրապէս պարտեալ մըն է ինքը՝ իր բարիքին համար ուզած է ունենալ մաս մը այս աշխարհէն, բայց կորսնցուցած է ինքզինքը ամբողջ: Բան մը այն ատեն մեռն և երբ միայն մեռն է, մարդ չի կըրնար ստանալ ոչ մէկ բան, — իրապէս ըստանալ — ինքնիրմէն դուրս: Իրմէն դուրս

բաներու տիրանալու գաղտնիքը անոնցմէ հրաժարելին է: Հոգիով աղքատը ինքզինքնին կը պատկանի, աէր իր ազատութեան, իր հոգիին և անոնցմով աշխարհին: Ով որ ոսկիին կը ցանկայ կը հրաժարի խաղաղութեան, ազատութեան և սիրոյ բարիքներէն, այսինքն հոգիէն. վասնզի միակ աղքատութիւնը որ ճշմարտապէս հարուստ կ'ընէ մարդը՝ «հոգիի աղքատութիւնն» է:

Դրանք ու հանոյքը միայն ցեցեր չեն մեր անձնական երջանկութեան, անոնք կը պատռեն նաեւ ընտանիքին այն սուրբ քօղը որ կը զատէ ընտանեկան յարաբերութիւնը: Դրամը մարդուն ձեռքին մէջ արժէչափը ըլլալէ յետոյ, մարդը կը վաճառէ ու կը գնէ նաեւ նուիրականութիւններ՝ որով հարուստը կ'աղքատանայ՝ ու կը տրտմի աշխարհի հոգիին, վասնզի կը հաւատայ յարաբերական իրականութիւններու միայն, մինչ սէրը բացարձակ իտէպիին կը նայի, և ազատութիւնը նիւթէն ձերբազատանա:

— Ստորինը միշտ իր մէջը կը կրէ վերինը — մտածումը մըն է որ խոր իրողութիւններու կը նայի: Պարտիզպանը, ձկնորսը, հովիւը ընկերութեան ստորին խաւերուն կը պատկանին. մարդեր են որոնք զգացումներն ու երազները պարզ են մանկունակ ըլլալու չափ, սուրբ և պայծառ: Մի՛ մոռնաք թէ մարդու մը մտածումը մտածումն է իր զարգումին: Բայց թագաւորութիւնը կը պատկանի այս պարզ ու անմեղ մանկունակութեան, ուր ինչպէս մարդուն՝ նոյնպէս մարդկութեան ոսկեգար կայ արեւոտ և անամպ: Ու եթէ ճիշտ է մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ այս անոյշ փորձառութիւնը, ան պէտք է աղբիւրը ըլլայ մեր բովանդակ կեանքին և սկզբունքը նաեւ ազգական թագաւորութեան: Մեր անցիպիին վերաբերմամբ ըստած բոլոր զրոյցները կուգան հաստատելու թէ մենք աքտորած ենք ինքզինքնին այս անոյշ աշխարհէն, որ մեր և մարդկութեան մանկութիւնը եղաւ: Ճիշտ է թէ չենք կրնար մանուկ մնալ, բայց պարտինք մանկանալ, կարենալ բնակիչն ու անդամը ըլլալու ճերմկութիւններէ: Պարտիզպանը, ձկնորսն ու հովիւը աշխարհէն կը պահանջեն քիչ մը արեւ, քիչ մը օդ, քիչ մը ջուր, կտոր մը հող և վերարկու մը լոկ, և այս աշխարհը շատ ընդարձակ է բոլոր այդ պահանջներուն համար: Անոնք

չեն մտածեր ոսկի վաճառակներու, աշխարհի չարիքին այդ միջնորդներուն, որոնք դիւրաւ կրնան համոզել որդին հայրն սպաննելու, կինը՝ ամուսնին դաւելու, եղբայրը՝ եղբորը նենգելու, ծառան՝ տէրը խաբելու, չարագործը ուղևորը կողոպտելու, ժողովուրդը՝ ուրիշ ժողովուրդին վրայ յարձակելու: Դրամը որ կը պղծէ անկողինը, կ'աղարտէ անմեղ ձեռքերը, կը փորձէ կոյսերը, կը սրէ ցանկութիւնները, կ'արծարծէ ատելութիւնները ու կ'ըլլայ ծիծաղն ու թոյնը մարդկային կեանքին ու քաղաքակրթութեան, կը տարանջատէ եղբայր հոգիները ինչպէս Աստուծոյ այս արդար աւերին մէջ, նոյնպէս մարդկային եղբայրութեան և Աստուծոյ հայրու թեան զգացումին նկատմամբ: «Հոգիով աղքատներ», մարդեր են, որոնք աչքերը կուշտ են աշխարհի բարիքներուն, բայց մանաւանդ չարիքներուն դիմաց, որոնք կեանքին կը նային գերեզմանի մը լայնքէն միայն, որոնք սիրտը բուխ է մարդոց ինչպէս թշուառութեան՝ նոյնպէս դժբախտութեան նկատմամբ: Աշխարհը ընդարձակ է ու ճոխ և իրեւ դրախտ մը տրուած մարդուն, ամէնքը կրնան երկնիկ ըլլալ եթէ գլխան են երջանիկ ըլլալ: Երուզմէմի մեծատունները, կնտոսի լորտերը և Ամերիկայի միլիոնատէրները աշխարհի այս թագաւորութիւնը յափշտակած և կեանքը դժոխքի են վերածեր թէ՛ իրենց և թէ՛ ուրիշներու համար: Վասնզի ինչ որ իրենք ունին ոչ իրենց և ոչ ուրիշներու կը պատկանի:

Քիչեր կ'անդրադառնան այն խորութեան որ լերան պատգամներուն է, պարզուկ էջերով մեղի հասած: «Հոգիով աղքատը բնաւոր վարդապետը, ինչ անշուշտութիւն, որ իր բովանդակ կեանքի չըլմանին ուրիշ կերպ ապրած ալ չըլլայ: Զուր տեղը չէ որ անկեա մեր նայուածքը երբեմն ուղեղու կը մղէ երկնքի ճնճուղին և հովիտներու շուշանին: Ուր տեղը չէ որ արտերու եղբորքէն անցած, հասկերով հրաման կ'ընէ որ կշտոնան իր աշակերտները: Այն օրերէն ասդին միշտ ճնճուղ մը դեղին իր կտուցը առած կը պտտի հատիկին ետեւէն և անկեր չի մնար: Ու հովիտին շուշանը աւելի աղւուր կը հազուի ճակ մոգմոնին կիները: Հոգիով աղքատը ճնճուղին և շուշանին մէջ գեղեցկութիւն և բաւարարու-

ՈՒՐԱՌՈՒԹԵԱՆ ԹՇՆԱՄԻՆԵՐԸ

Ասկէ առաջ կը խօսէինք տառապանքի և ուրախութեան մասին, չա՛րք մը՝ որ զմեզ ամէնքս կը շահագրգռէ. որ կը դպի մեր մէջ եղող ամէնէն մտերիմ և ամէնէն խոր բանին։ Հարց մը՝ որ ամէն օր կը գրուի մեր առջեւ. — որովհետեւ ուրախութեան մեր բաղձանքները, և ցաւին ալ շարժառիթները տեւական են։ Կը չարքիւրեմք մեր մէջ գործող բայց զիրար ժխտող ներհակ զգացումներէ, բաժնուած՝ այսպէս ըսելու համար, մենք մեր մէջ երկուքիւ՝ Ունինք բուռն, բնական ու մշտական ձգտում մը երջանիկ ըլլալու։ Կը զգանք թէ երջանկութեան համար ենք ստեղծուած, ու դայն կը փնտռենք ամէն տեղ. ճիշտ ինչպէս մեր մարմինը օդ և սնունդ կը պահանջէ։ Եւ սակայն չենք յաջողիր գտնել այս երջանկութիւնը։ Մեր կեանքը մանկութեան ու պատանութեան տարիներուն մանաւանդ, կ'ապրինք զուարթ վայրկեաններ, հաճելի, հոգեւրէ վերծ ժամեր։ Բայց չափահասութեան մէջ հազուադէպ կը դառնան ատոնք, որքան խելամոռնք թէ, այս աշխարհի վրայ, ողորմելի մեր պզտիկ երջանկութիւնը տատանող շինուածք մըն է միայն, ուր ամէն բոլոր բան մը կը կոտորի, բան մը կը խորտակուի։ Ի՞նչ է արդիւնքը, երբ ըստ բախտի, իրարու վրայ նետուին բազմութիւն մը առարկաներու, կարասիներու, աթոռներու, սեղաններու. — գէշ հաւասարակշռուած բուրդ մը, անշուշտ, ուր ամէն ինչ անկայուն է. խառնակութիւն մը՝ առանց ոեւէ հաստատունութեան։ Այսպէս է և մեր երջանկութիւնը։ Ամէն վայրկեան, մեր և մերիններուն առողջութիւնը կրնայ տկարանալ. մահը կրնայ սպառնալ

Թիւն գտնող մարդն է այս աշխարհի երեսին, որուն տրուած ըլլալ բախտը ուրիշ աշխարհի մըն ալ հեռանակարը ունենալու. այս անգամ նոյնիսկ առանց ճնճուղի և շուշանի, այսինքն անհուն երանութեան կայսակ մը իրբու, կանչուած ինքզինքը լուծելու նոյն երանութեանը ջուրին մէջ։

ՅԻՂԵՃ՝ Վ.ԱՐԻՍ.ՊԵՏ

մեր սիրելիներուն. մեր շահերը կրնայ վտանգուիլ։ Բաց աստի, մեր մարդկային բնութիւնը, մեր էութեան կազմութիւնն իսկ աններգանակութիւն մը, խառնակութիւն մը կը ներկայացնէ։ Հրամայական, անխուսափելի ձգտումներ ունինք դէպի բարձրը և ցածը, դէպի բարին և չարը, դէպի պարտականութիւն և դէպի հաճոյք, ու չենք կրնար քսոնցմէ ոմանց հնազանդիլ, առանց մաքառելու միաներուն դէմ։ Կա՛մ տառապիլ՝ յաղթական դուրս գալու համար, եթէ կ'ուզինք մաքուր պահել մեր հոգին, և կա՛մ տանջուիլ խղճի խայթէ, եթէ չենք զգեր պահել մաքրութիւնը մեր հոգիին։ Փափաքիլ այս կեանքի մէջ կատարելագէտ երջանիկ ըլլալ, կը նշանակէ փորձել խառնաբարտէ գղեակ մը շինել, փոթորկալից օր մը, նաւու մը կամրջակին վրայ։ Զո՛ւր ջանք. աղայութիւն պիտի ըլլար ափսոս։

Ուրեմն ի՞նչ, Յուսալքուի՛լ, Բայց երբե՛ք, կ'ըսէինք ասկէ առաջ, որովհետեւ տառապանքը, որ յիմար և անգուժ իրողութիւն մը պիտի ըլլար եթէ աստուածային բան մը չունենար իր մէջ, կը վերածուի հասկնալի և նոյնիսկ օգտակար երեւոյթ մը, երբ Աստուծոյ մը մէջ կը գտնէ իր արմատը։ Աստուծոյ մը՝ որ կանխատեսած է զայն, որ կ'օգնէ մեզի կրելու համար զայն, և որ դեր մը՝ պաշտօն մը տուած է անոր։ Տառապանքը կը ծառայէ արժանի ընելու զմեզ երկնքի երջանկութեան։ Ամէն անգամ որ անիկա առիթ մը կ'ըլլայ վեհանձն արարքի, քաջութեան, համբերութեան, ամէն անգամ որ անիկա կը դառնայ զոհաբերութիւն մը, այսինքն խոնարհութեամբ, սիրով ունիլու մը՝ և Աստուծոյ, այնքան կ'ուշադրայ մեր իրաւունքը՝ երջանկութեան, մեր պարձանքը՝ արքայութեան։ Եւ այս յաւելումը պիտի շարունակուի ամբողջ յաւիտենականութեան ընթացքին։ Վ. Հիւսիս երբ կորսնցուց իր անդրանիկ աշխիւր՝ Էթօբուսինը, որ իր ամուսնութեան կարճ ժամանակ յետոյ, արկածով խեղդուեցաւ Սէնի մէջ, սրբոտազրաւ համակերպումով, գեղեցիկ ոտանաւոր մը գրեց, որուն մէջ սակայն, անհաճ հարցում մը խառնեց, ըսելով Աստուծոյ.

Երկնիդ մէջ, ամպերս պարունակեմ ալ անցիմ, Խորն ալեհաւ Բու ճնջող եւ հաճաքօքի կապօքիմ, Մութ ու անպայ ալ գործի կը կատարեմ աղեօք Դուք, Տարբ իբրեւ ուրիշ Երես մեմն վիւսեմ ալ սարգն։

Բարի Աստուածը պիտի կարենար իրեն պատասխանել. — «Հարցո՞ւր հանդիպած առաջին քահանայիդ, և կամ, ա՛յլ աւելի լաւ, միտքդ բեր քրիստոնէականի ուսումդ, և անմիջապէս պիտի տեսնես թէ ինչ որ կ'ընենք զու ցաւերուդ շնորհիւ, անյայտ գործեր չեն բնաւ։ Ես քեզի՛ կամար է որ կ'աշխատիմ, և արցունքներուդ առաջին արդիւնքը քու յաւիտեանական երջանկու թիւնդ է»։

Պիտի փորձենք ուրիշ կերպով հաստատել այս իրողութիւնը, և հասկնել թէ ինչպէս քրիստոնէական կրօնքը կը թելադրէ մեզի ո՛չ միայն յաղթիւ մեր ուրախութեան թշնամիներուն՝ մեր տառապանքներուն, այլ նաեւ ընտանեցիկ, ծառայեցնել զանոնք մեր բարիքին։ Ըսած եմ թէ տառապանքը կ'արժեւորէ։

Արդի գիրք մը պատմութիւնը կ'ընէ Ափրիկէի գաղութացման ընթացքին պատահած նորոթինակ միջադէպի մը։ Շուրջ երեսունհինգ տարիներ առաջ, երկտասարդ սպայ մը, իր կառավարութեան կողմէ գըլուխ կը նշանակուի սեւամորթներու պղտիկ զօրագունդի մը։ Եւ իրեն կը յանձնուի արշաւանք մը մացառուտքներու մէջ։ Մանր էր պարտականութիւնը. կլիման՝ հեղձուցիչ, բնիկներու յարձակումները՝ երկիւղալի։ սպան, որուն չէր պակսեր ո՛չ կտրիճութիւն և ոչ ալ տաղանդ, կը յաղթահարէ այս բոլոր խոչընդոտները։ Արշաւանքը լաւ ընթացքի մէջ էր, երբ երեան կուգայ անսպասելի առամը։ Երկտասարդ պետը, հաւանաբար տեղի չուպայէ մը վերջ, յիմաբացած էր։ Ու կը մտածէր ամբողջ Ափրիկէի մէջ անկախ թագաւորութիւն մը կազմել. ուստի երբ իր զինուորները իրմէ հեռանալով կը միանան ուրիշ շօկատի մը, կը հրամայէ կրակ բանալ իր չափերակիցներուն վրայ։ Եւ իրարանցումին մէջ կը կորսուի ինք։

Այս կարգի իրողութիւններ հազուադէպ են. և այս մէկը կը բացատրուի սպային հիւանդութեամբը մասնաւոր, քան թէ իր կողմէ մտածուած քահանայութեամբ։ Քայքայ խորհրդի թէ մենք ալ նոյն վիճակին չենք ենթարկուեր։ Մենք աշխարհ առաքելութեամբ մըն ենք զրկուած՝ Աստուծոյ հաշտոյն։ Մեր ընտանիքը, մեր արհեստը, մեր հայրենիքը, մեր հարստութիւնը, մինչ

չեւ իսկ մեր մարմինն ու հոգին, և ամէն ինչ որ մեր շուրջը կայ, ամէն ինչ որ ունինք իբրեւ ստացուածք, բոլորը աւանդուած ու հայթայթուած են մեզի Աստուծոյ կողմէ, որպէսզի զառնոյք գործածենք ո՛չ թէ ունէ կերպով, ո՛չ թէ մեր քահանայութիւն, այլ աւելի հասնելու համար սահմանուած նպատակին, որ փրկութիւնն է մեր հոգիներուն, կատարումովը Աստուծոյ և Եկեղեցիին պատուիրաններուն։ Եւ մեր մեծագոյն վտանգը, մեր մեծագոյն փորձութիւնը, հոգեկոյն է զմեզ իբրեւ սեպականատերեր այն բոլորին որոնք վստահուած են միայն մեզի. գործածելն է մեր մարմինը, մեր հոգին, մեր արծաթը, մեր պարագայ ժամերը և մեր նմանները, ո՛չ թէ Աստուծոյ ծառայութեան, այլ մեր անձերուն հաճութեան։ Կարճ՝ վարուելն է մեր տրամադրութեան ներքեւ եղող ամէն ինչի հետ այնպէս ինչպէս ըրաւ վերոյիշեալ սպան իր զինուորներուն։ Տակաւին, կամենալն է զանոնք դարձնել ո՛չ թէ օժանդակներ Աստուծոյ ծառայութեան գործին, այլ միջոցներ՝ անկախ դառնալու, մեր հաճութիւն և մեր փառասիրութեան ծառայեցնելու։ Այս է աղբիւրը բոլոր մեղքերուն։ Մարդ իւրացնել կ'ուզէ այն՝ որ Աստուծոյ կը պատկանի։ Եւ կախ թագաւորութիւն մը կ'ուզէ կազմել, ամբողջով թէ հաշիւ տալու պարտաւոր ծառայ մըն է միայն ինք։ Ճիշտ այն վերակացուններուն նման, որոնք կ'առնածատէրեր ըլլալ կը հետամտին։

Ինչ պիտի ըլլար մեր մեծագոյն ծառայութիւնը, մէկու մը, որ կորսնցուցած է իր գիտակցութիւնը, հոսանքին մէջը հաճութիւն, ամբարտաւանութեան, ազահութեան, ասելութեան, զայրոյթին, և ունէ տեսնել կրքի, մոլորելովը Աստուծոյ ծառայութեան ճամբէն։ — Անտարակոյ՝ ըսթափեցնելը զայն՝ կարգի բերելու, շիտակ ճամբուն մէջ դնելու։ Զայն հեռու պահելը՝ այն բոլորէն որոնցմէ կը խաբուի. զգացնել իրեն իր սխալները. ճիշտ ինչպէս մանուկի մը ձեռքէն կ'առնենք այն իրերը զորս մը տաղիւր է գողնալ կամ փնայնել։

Բացայայտ է անսահման օգտակարութիւնը ցաւին։ Ան միշտ իրողութեան առջեւ կը դնէ։ Կը խոնարհեցնէ մեզ, կը յիշեցնէ մեզի թէ մենք տէրեր չենք, թէ աշխարհ մեր հրամաններուն ենթակայ չէ, թէ մենք

զմեզ զուարճացնելու համար չէ որ կ'ապրինք: Զինուորները զժբարխտ յիմարին, որու մասին կը խօսէի քիչ առաջ, պիտի կարենային զայն փրկել, եթէ, փոխանակ հնազանդելու, զինաթափ ըրած ըլլային զայն, և մօտէն հսկէին անոր: Երբ աշխարհ շատ հաճելի և կամակատար է մեզի, երբ մենք զմեզ շատ հանգիստ կը գտնենք հոն, անմիջապէս կը մոռնանք երկինքը, չարութեան մէջ միբճուռելով: Ամէնէն հաւուստ երկիրները վտանգն ունին ամէնէն անտարբերները դառնալու, կրօնական տեսակէտէն: Բանաստեղծ մը ըսած է. — «Երբ աշուրը հաճելի է, մարդ իր հայրենիքը կ'ընէ զայն»: Դիտեցէք Անառակ Ուրդին — որքան ատեն որ դրամ ունէր, վատնեց զայն իր զեղխ կեանքին մէջ: Երբ անթոթութենէն պիտի մեռնէր, այն ատեն միայն զազափարը ունեցաւ իր հօրը տունը վերադառնալու: Վիշտը, ըստած է, կը հալածէ մեղքը մեր հոգիին: Ան, մեր վրայ գործողութիւն կատարող վերաբոյժ մըն է: Փափաքելի բան մը չէ գործողութեան ենթարկուիլ նոյնիսկ թմրեցումով. անխուսափելի են ցաւերը: Բայց կարգ մը պարագայերուն, միակ միջոցն է բուժուելու, և չենք վարանք զայն իրարեկէ: Տառապանքին կ'ընդառնանք, երբ ան մեզ կը փրկէ. մարդ պարտի ընդունիլ նմանապէս այն տառապանքը որ Աստուծոյ կը տանի, որ կը լուսաւորէ հոգին, այն՝ զոր Զրանսուս Գօրէ «Ազնիւ Տառապանքը» կ'անուանէ:

Յընստայի մօտիկ բարեկամ Սլանտացի կրօնաւոր մը, 1914ի Ծնունդին, Գերմանիոյ մէջ, բանտարկեալներու բանակատեղիները կ'այցելէ: Հոն, պատերազմի մէջ կուրացած երիտասարդ մը կը տեսնէ, որ կը պատմէ իրեն թէ ինչպէս կորսնցուցած էր իր աչքերը, և կ'աւելցնէ. — «Վատաբ կրնաք ըլլալ որ շատ ծանր է ասիկա ինծի համար: Ուրախ եմ որ եկած էք. զուգ պիտի կարենաք օգնել ինծի: Այնքան ապերժանիկ եմ աչքերուս կորուստովը: Երբեմն կը խորհիմ թէ կեանքը ոչինչ կ'արժէ: Բայց գիտե՞ք թէ ի՞նչ կը հաւատամ: Կը հաւատամ թէ Աստուած առաւ արտաքին տեսողութիւնս, բանալու համար հոգիիս աչքերը: Ժամանակին սիրտս էր կոյր, և ես չէի խորհիւր այդ մասին: Հիմա աչքերս

ա՛լ չեն տեսներ, և ասիկա անտանելի կուգայ ինծի: Բայց կը հաւատամ թէ աւելի լաւ է հոգիի աչքերով կարենալ տեսնել քան թէ մարմնիս: Ու ան կը շարունակէ. — «Հայր, գիտե՞ք որ բարեպաշտ ըլլալ կ'ուզեմ, բայց կատարեալ բարեպաշտ, այնպէս ինչպէս իմ առաջինը» հաղորդութեան էի: Այս է միակ բանը որ կրնայ միութարութիւն տալ ինծի: Տառապանքը վերադարձուցեր էր զայն Աստուծոյ: Երկրի վրայ զայն կը զրկէր կարգ մը ուրախութիւններէ, ուրախութիւններ՝ անկատար, վաղանցուկ և ոչ-անխառն. և սակայն՝ բացարձակ ու անվարձան երջանկութիւն մը ապահովող անոր:

Յոճախ կը պատահի քահանային լսել տա խօսքը, տառապողներուն բերնէն. — «Բայց ի՞նչ եմ ըրած բարի Աստուծոյն, այսպիսի փորձութեան մը ենթարկուելու համար»: Խեղճ այս մարդոց կարելի չէ անհամակրութեան խօսքեր ընել, այլ միայն խորհիլ. — «Ահա երկու մեծ վրէպներ միակ նախադասութեան մը մէջ»: Սխալանք՝ կարծելով թէ վիշտը միշտ պատիժ մըն է: Ու հիմնովին ոխալ: Քանի որ սուրբերն ալ նոյնքան փորձուած են: Սխալանք՝ նոյնպէս, կարծելով թէ անմեղ են իրենք: Ոչ ոք անմեղ է: «Տեղեակ չեմ անդամին խղճմտանքին, կ'ըսէր Ժօզէֆ տը Մէսթըր, բայց կը ճանչնամ ա՛յն» որ պարկեշտ մարդուն է. սոսկալի բան է ասիկա: Ամէնքս մեղանչած ենք Աստուծոյ: Միակ մահացու մեղք մը բաւ է որդէսզի Ժաժանի ըլլանք զժոխքին: Բայց Աստուած ներած է մեզ անտարակոյս: Սակայն ոչ որովհետեւ նուազ յանցաւոր ենք մենք: Ի՞նչ կ'արժեն աշխարհի բոլոր տառապանքները, բաղդատմամբ անո՛ր՝ որուն արժանացած ենք: Երեւակայեցէք ժառուս դատապարտուած ոճրագործ մը: Թող իրեն ծառուցուի որ պատիժը թիթեցուած է, և պիտի արձակուի օրուան մը բանտարգելութենէն վերջ, նախ կ'ուրախանայ, բայց ժամ մը յետոյ կը սկսի գոգոհիլ, հակամարաստանել, մեղադրել իր դատաւորները որ մը ամբողջ զինք բանտին մէջ պահած ըլլալու անղթութեան համար: Ահա պատկերը՝ մեղապարտ

(*) Կաթոլիկ եկեղեցին առաջին անգամ եօթը տարեկանին կը հաղորդէ մանուկները, այդ տարեկան այլևս իսլամ համայնքով զանոնք, Ս. Թ.

սակայն ներողութեան արժանացած քրիստոնեային, որ կը զգուհի իր կրած տառապանքներու մասին: Ան կրնար տեական տանջանքի դատապարտուիլ, բայց կը քուէ զայն ժամանակուոր պատրիսով մը, զերթէ ոչինչով՝ բազմաամբ իր յանցանքին. և սակայն նորէն կ'ընդգլխի: Բանաւոր կը թուի՝ ասիկա ձեզի:

Վերջացնելու համար, պէտք է մատնանշել վիշտին ուրիշ մէկ օգտակարութիւնը, որ նրազգած հոգիներուն համար զօրաւոր միջնորդութիւն մըն է, Ան ապացոյցն է մեր սիրոյն՝ հանդէպ Աստուծոյ և միւս հոգիներուն: Մէկը իրապէս սիրել, այդ սէրը բաւերով անոր արտայայտելը չէ: Բաւերը այստեղ ոչինչ կ'ապացուցանեն, և ամէնէն պիտի խոստանա՝ ներն իսկ աստութիւններ կրնան ըլլալ: Մէկը սիրել՝ գործել է անոր սիրոյն, ընծայել է՝ իր աշխուժութիւնը, Քրիստոսը, իր ջանքը անոր: Գործնապէս՝ մէկը սիրել տառապիլ է անոր սիրոյն: Ձեռք սիրել իրապէս՝ երբ աստատարակամ չենք՝ կրկնու տառապանքը անոր անունին: Ուրեմն, փորձութիւնը գերազանց առիթն է ըսելու Աստուծոյ. — «Երբ սիրեմ քեզ, Ու վստահ եմ ատոր: Վստահի գործնապէս կը յայտնեմ ասիկա ես քեզի: Բեզ կը բերեմ իմ տառապանքս: Դուն ես տուեր՝ ամէն ինչ որ ունիմ, և ինչ որ եմ: Մարդացար ինծի համար: Ու յանձն առիր աղքատութիւնը մսուրին և չարչարանքը խաչին: Թոյլ տուր հիմա, որ, իմ կարգին, իմ իսկ էութենէն բան մը տամ քեզի: Եւ հա՛ն՝ իմ վիշտս, իմ անձկութիւնս, իմ զրկումներս: Կ'ընդունիմ զանոնք, հաղորդ ըլլալով քու իսկ անձկութիւններուն, և զանոնք կը նուրբեմ քեզի, քու գործը շարունակելու համար: Քանի որ այս ամէնը կրեցիր հոգիներու վերկուծեան համար, ե՛ս ալ կուգամ իմ աշխատանքս միացնել քուկինի, իր լրուսին հասցնելու համար փրկութիւնը աշխարհին: Քրիստոնէաբար տառապիլ՝ աստուածային շնորհներ բերել է, անոնց պակասը ունեցողներուն: Աւաքելական գործ մըն է ասիկա: Ասով, լոյսով ակնաբար կը դառնան մարդիկ, փարոս մի՛ որ նաւարկութիւնները կ'արգիլէ: Ու բանաստեղծ մը կը քսած է հետեւեալ գեղեցիկ խօսքերը զնեւ Քրիստոսի չրթներուն. —

ԿՐԵԱՆ

ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Մ Ո Ւ Տ Բ

Նկատի ունենալով այն իրողութիւնը որ նման մտահոգութիւններու ապաստելու աշխատանք մը չէր կրնար յամենալ, թափառիլ մտերմանութեանց շուրջ (ինչպէս չէր կրնար զուարճութիւն, հանել մարտդուծեան եղաց մը ճարել իմացական ծոյրերուն, հեշտախոյզներուն՝ գործերուն ընթերցումէն խուսափող, ու անոնց միջուկը պատրաստ զեղահատներու նման ճաշակելու կնկալու), համարել ըլլալու համար՝ վիճարկելու, փաստեր կուտակել, տրամաբանել ու խօսակցութեան թծի մը մէջէն տարողներ կարելի չահեկանութիւնը դէպի թուլացում, թափում (ընթերցումը յանձն ուրիշ քիչ բան է մեզմէ շատերուն համար), զգոյշ եմ եղած լայն մէջերումներէ, ուրիշներու կողմէ կատարուած վկայութեանց չափազանցումէն: Կը զգամ անպատեհութիւնը պատգամաշիտ, մարգարէաշուշ գրելու կերպի մը: Բայց գիտեմ որ սիրել, կիրքի կենդանակերպէն հանող գործեր, այդ իսկ հանգամանքով կը ներուր, հերթ է որ չնտեն-լուսնե երանիքի անպատասխանատուութեամբ մը որ բոլոր մարդարէները կը վերաւորէ, կազմէ և ետք անոնց ուժն ու հմայքը:

Եթէ երբեք, տեղ տեղ, դուք կը գտնէք մէջերումներ, անշուշտ՝ չափաւոր, ասիկա արդիւնքն է յստակութեան, պայծառութեան պահանջի մը:

Զրկայ մէջն այլիկս, աւելի լաւ բանուոր, Գան անկարն այսօր, Զառապող՝ գլխիկը: Ցաւեւէն իր ունիմ օրնորնէ՛ր կազմելի: Ու զանգ՝ ես քափեմ՝ ոռագող գեր այի, խիզմե՛ր՝ զնաւին, գորսե՛ր՝ պարսաւն: Եւ այի՛ն այս անէ՛ր ամէ՛ ամ, անդադրուն, Աղօթի, արցունքի, ամենամիմ այ ամարիկ: Ու սիրոյ յայն հոսանք՝ ան երկիրն ոռագէ՛ր:

Դուք ևս, եթէ գիտեմք քրիստոնէաբար տառապիլ, կը դառնաք ուրիշները իրենց անտարբերութենէն գուրու հանող, ջերմութիւն ստեղծող հոգիներուն այն խոսման, որոնք աշխարհը կը լուսաւորեն ու կը փրկեն:

Թ. Բ. Ս. Մ.

Տիրան Ջրաքեանը հեղինակ մըն է որ իր Նեո-աթալաիդ տարիպուսած եղաւ լուսարանի գիրքին ծաւալին հասնող բացատրականով մը: Միւս հոգումէն պարտոր, իր գիրքերէն իսկ ծանրաբեռն իր քեր ռըրիլ միտ'է՝ թափանցումը խանգարող, նման պարագայի մը, մէջընդմիջ ոչ միայն անհրաժեշտ լուսաբանութիւնն է, այլև, միակ կարելի եղանակը որպէսզի ընթերցողը ունենայ այժմէն առաջիկ հեղինակին մեթոտութիւնը(*): Յետոյ, հեղինակը հեղինակ, մասնաւոր նոյն պարագին ու ժամանակին պատկանելի, երբեմն հոգեցտացակի, ձգտումներու ու նոյնիսկ թէքնիկի հանգիստութիւններ բացառութիւն չեն անշուշտ: Այսպիսի զոյգեր են Պէշիկթաշլեան և Դուրեան, Վարուստան և Սիւսանթո: Ջրքի մէջընդմիջներ Վարուստանէ, զայն վաւերական վարպետը ընդունելով պատկերի է բանի հետադուրութեանը: Բայց մեծ կկերկրի մը ըլլալու հարկ չի կայ ըմբռնելու համար թէ տարազը նոյնութեամբ կը պատշաճի նաև Սիւսանթոյի: Որինակը, օրինակները միայն կըրնային թայր երկու հետադուրութեանը ընդմէջ տեսանելի, շօշափելի ընել միտքին համար տիրական զանազանութիւնը զուտ բառական և խառնըածքի ձևունգը հետադուրութիւններուն: Ան թէ ինչու Սիւսանթոյէն պիտի գտնէք բաւարար մէջընդմիջներ: Այս բացատրութիւնները բաւ, անցնելու համար ուրիշներուն: ՀԱՄԱՊԱՍՏԵՐԻԿ կազմող մենագրութիւններէն: —

ա) Միսսի Մեմարեմը (այս է տեսած Հայրենիքի հանդէսին մէջ 1924ին, Երեւանը քանտ տարի առաջ) ներկայ աշխատանքներ: Գրական առումով տիրութիւն մըն է անիկա, մանրամասը վերլուծութեամբ մը զարգացող: Ջայն կրկին ձեռք առնել, համազրկական տեսք մը տալու նպատակով, պիտի նշանակէր շարաւար վարուիլ իմ արդէն սպառած ռոտին հետ: Ան է պատահաւոր որ այդ մենագրութեան մէջ դուք կը հանդիպէք առատ փառտի, սպացուցումի, ինչպէս կ'ըսեն:

բ) Վանան Թեմեմը գրուած է 1934ին, ուրեմն տասը տարի առաջ, մեր բանաստեղծութիւնը շահագործող հարցերու իրը հանդէպ ու նոյն առան մեր հոգիին մէկ պատմութիւնը խորհրդանշող վկայութիւն, որ գարծակ վրական ուսումնաբերութիւն մըն է, Միսսի Մեմարեմի թէքնիկով: Անագ պատճառը որ զայն այդ կերպարաններէն անցնէր կ'առնէ ՀԱՄԱՊԱՍՏԵՐԻԿէն, հարկ չի կայ կրնելու, նոյնն է միշտ:

գ) Ռաբէն Ջարդարեանը, (այս տեսած՝ 1925 - 26 Հայրենիքի հանդէսին մէջ, գարծակ, մենագրութեան մը իր կարգին:

դ) Տիրան Ջրաքեանը, ընդհանուր կապապարին մէջ թիւ մը կը դաստի միասնեան ճառարաւ:

(*) Այս եղանակը չիթիկը պարզ կոպած միւս շարաւարութեան նմ (մասնաւորաբար Երեւանի քանդակագործութեան մէջ որ ուրիշներուն գիրքերը կը պատմէ իր կարգին) երբ չեն զննակ մը՝ անդի անտիկ, կը զիջէ դրամագիր, կարծես, ստան զարգացող մը իր թէ սպացուցանելու զուտ փառտի է ինքնը: Է. Ս. Երեւանի տեսած է այդ շարաւարութեան ծանր օրինակներ, իր հետադուրութիւնը (Պէշիկթաշլեան) ինքնը... հեղինակներուն օրէն յաւանդութիւնը, նոյնիսկ առանց պարբերի կը պայպանած անտիկանի:

պատուութիւն, վասնզի սկսած է ՀԱՄԱՊԱՍՏԵՐԻԿ յաջումէն առաջ, Յետոյ, Ջրաքեան տակաւին չէ պաղած: Անիկա կը նշանակէ թէ իր գրականութեան յարուցած հարցերը մաս կը կազմեն օրուան հետադուրութեանը, գէթ անոնց համար որոնք գրագետին մտերիմները եղան, և կամ անոր համար անոր զբօսակիրները, այս ու այն նկատումներով, առ ու ան փոքրելու, ստուերելու թաքուն հաշիւներով կը խօսին ու կը փառաբանեն իր հէքիտիքը, հազիւ հազ համարձակելով կամ հանդուրժելով քանի մը զուտ բան կարգով Նեոաթալաիդէն:

ե) Թէ և կապապարները պատրաստ են յետպատերազմեան սերունդին վրայ կատարուելիք աշխատանքին, իրը շարաւարականութիւնը երեք տերունդներու նուիրուած օտ վկայութեան, բայց կը տարաբանութիւն թէ ինքի պիտի տրուէ ժամանակ այդ կապապարները վերածելու գործի: Համասեղ, Ջրաքեան, Դանան Դանան, Հապ Ջարդարեան, Նարգան, Փայլակ Միսայիլեան անունները, այդ սերունդին առաջ ներգրանցողիներն են: Անոնցմէ Ջրաքեան ու Համասեղ ինկած են բաւարար վերլուծման. գտած՝ գէմի մը շնորհ, զարդացական աշխատութեան մը մէջ ինքնահարկը կը գործածուէ ժառանգաւարացէն ներք: Այդ երկու կտորները կրնան հցուիլ այս ՀԱՄԱՊԱՍՏԵՐԻԿին, իրը լրացուցիչ: Յաւելուածական այդ հատորին մուտք կրնայ ծառայել բաժնիք այն համապատկերին որ լայն Գրականութիւն գիրքին մէջ յետպատերազմաւ գրողներէ շարքեալ կտորները կը նախարարէ ԱՆԻՊԱՍՏԵՐԻԿ ԳՐԱԿԱՆԻՊԹԻԿ տիտղոսի ներքէ:

Ժամանակով իրարմէ հեռու, գործագրութեան թէքնիկով բառական տարբերութիւններ հաստատող վկայութիւնները, որոնք կը կազմեն տեսերկար ու ընդարձակ շարքը, ոչ այլայլում են, ոչ ալ նուազում կամ զանցում: Բոլոր գրողներու խորքին, դատողութեան, արժէքին շուրջը իմ կշիռը կը մնայ հաւատարիմ իր հիմնական չափի: Բուն: Երեսուն տարի առաջուան զնաւատանքը կը պահէ իր ուժը՝ Եակաբի մէջ, ժամանակին հետ խորացման ու արժանաւորման նորոգումներով: Ինչ որ գրեր են ՀԱՄԱՊԱՍՏԵՐԻԿ տասնայլին վրայ, օրինակի համար, Մեհեմեմ (1914) հանդէսին մէջ: Կը պահէ իր Եակաբ սկզբունքները նաև այն աշխատանքին ներք որ Լեւոն Սեղաթեանին է նուիրուած, ներկայ ՀԱՄԱՊԱՍՏԵՐԻԿ շարքին:

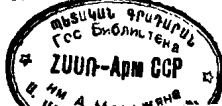
Իմ ՀԱՄԱՊԱՍՏԵՐԻԿ, կը կրկնեմ անգամ մըն ալ, վկայութիւն մըն է: Պատերազմէն յետոյ, մեր երիտասարդութիւնը՝ հասկնալի տաքնապարներու թեքնիկ, ամէնէն առաջ ուղեցաւ իր երեք երեք սերունդներուն ժառանգութիւնը: Չնայողք թէ Ինչ որ շահը այդ սպերախտութեան: Միւս կողմէն երէցներէն վերադարձողները իրենց վրումը կրկու հերոսութեան չհամարած կեցան իրենց արժէքները օտ հոտորածէն սպասելու այլապէս զօռաբար հերոսութեան: Տարբեր իր օրէնքները ունի: Ամէնէն կարծիք, Պ. Արշակ

Չօգտանալ, որ աւելի քան կէս դար օպատարեց Սեւեռական Գրականության Կոմիտեին, ու կը հասկցուի՝ անոր պատմութեան նոյն աստեղ, Սեւեռական Գրականության Կոմիտեին անմիջապէս առաջ ձեռնարկած էր իր գործերուն ամբողջական տպագրութեան, ինչ որ անոր արամադրելի ուժերուն ամբողջական վատնումը կը նշանակէր։ Վահան Թեքեանի երկերը մեծ դէմքը՝ մեր սերունդին վրայ արդար ու խորունկ դատաստաններ, անոնց հոգեյատառ կէտ վերբերումներ ընելու ընդունակ, զարգուած բնական թիպարտ մըն է շատուն, ու լուսնի կարելիութեան յիշատակներ իսկ պատմելու։ Ուրիշ, Բայց ոչ թէ, քանի որ երբեք վերապրող լինու Սեյրանեանը, իր կարգին, վարձպետութեան տաժանքներուն պարտաւոր է աւելցնել ուրաջութիւն ու լքումն ալ արտօնութեանը։ Յատու, արի, տաքէն ու պաղէն չազդողը, ու քիչ շատ շարժումէն անմապէս մաս առնող գեղացի մը պէտք էր այդ խաչկորութեան համար։ Այդ արտաքին պատիւը կը ներմո ինծի, իմ սերունդին բոլոր անմասնորութիւնները մտտէն ճանչցած եմ, ու ասիկա պարզ բարեք մը չէ որեւէ մէկու համար, երբ կը պատրաստուի պատմութեան, պատեք(համա) գրելու։ Իրապաշտեմէն ինծի առ չլինում չէ ունեցած միայն Արփարեանը։ Միւս յատկանշական անունները գրեթէ չէ որ արդգած են իմ վրայ։ Բոլորին հետ ալ իմ յարաբերութիւնները բաւարար՝ որպէս իմ տղաւորութիւնները անմասնային։ Ուսման թիկններ քիչեր կը ճանչնամ։ Բայց արդէն, անոնց անձին ու գործին շուրջ, Արեւմտահայ Գրականութիւնը կը համարէ առատ վիպասութիւններ, պատասխանատու մարդոց գրիչով։ Այս լուսաբանութիւնները անոր համար՝ վառելիք կը հաւատամ իմ աշխատանքին մէջ՝ առնուադէն անձնականին արժեքին։ Մեր գնահատումները, դատաստանները գրական գործերու շուրջ միշտ կը մնան վերաբերելի, փոփոխելի, նոյնիսկ հիմնովին մերժելի։ Բայց զորոշներէ մեր անմական տպագրութիւնները ունին վաւերագրական տարողութիւն։

Չեմ գրած, որ տողերու սենյալու պահուն, չորրորդ սերունդին կիւրծ, Նախ, թիւին շտապութեանը բացառիկ յոյանութիւն մըն է, հիգէն առաջ։ Միւս կողմէն գիտեմ որ երկու հարիւրի մաս մեծ ու պզտիկ գործերը այս գործը ձեռք տաւ միջոցին մէջէն առաջ իրենց անունները պիտի փնտռեն անոր մէջ։ Չեմ զարմանար։ Բայց չէ՛նք արած, կ'ըսեն մեր՝ պատմական եղբայրները՝ Արեւմտահայեր։ Անկուշտ սիրելի փափագ մըն է ինծի համար լիտ-պատերազման սերունդին վրայ ըսել իմ խոսքը, ու զանի իրաւունք անկողին, գեղեցիկին բաժինը ղեկըն տակը այն մեծամտութեանց, որոտառու միամտութեանց, անձիկ տղաութեան ամ վաւերական պարտաներուն, նուաճումած արժեքներուն, որոնք միշտ կ'ապրին քով քովի, ամէն սերունդի փորձառութեան մէջ։ Կը հաւատամ թէ այդ սերունդն ալ ձգած է՝ ցեղին հարստութեան գանձարանին, մէկէ աւելի սրբութիւններ։ Բայց փափաքին ու

ասոր իրականացումին ընդմէջ անդունդը անգործն է յանգի։ Ես իմ պարտքը իմ ու գիտ կանխող սերունդներուն հանդէպ։ Իրենք երկտարաբար են։ Ունին ամէն պատեհութիւն իրենց սերունդը վկայելու երբ այդպիսի պէտք մը զգալի գառնայ իրենց։

Գրեթէ լուռ անցած եմ ջուր ոչ-արտայայտիլ թէկուզ մեծամտաբան անուններուն վրայէն։ Տաղանդին չափ՝ դեռ, հատարուած վատտակին տարողութիւնը, իմ ժողովուրդը պատեհելու մասնայատկութիւնները վարած են գիտ իմ ընտրութեանց մէջ։ Այսպէս 1900-ը լեցնող երկու անուններ, մէկը՝ Յովհաննէս Ապտեմ, միւսը՝ Արտաշէս Յարութեան, թերեւ իրարու հաւասար գան իրենց տաղանդներուն տեսակարար կշիռն մէջ, որ իմաստով, պատմութեամբ հազար բարեխառնուած լրագրականութիւն մըն է։ Բայց զեղչած եմ Ապտեմը, այն պարզ պատճառով որ իր պատմութեամբ չի պատկանելի մեր ժողովուրդի տպագրութեան, ու լրագրողի իր իմաստութիւնն ալ պանդոյններուն սենյալն է եղած իր աստեղին, հիշու ինչպէս է պարագան Բիւզանդի Քէշեանին որ չանցնի հայ գրականութեան պատմութեան։ Արտաշէս Յարութեան՝ գէշ բանաստեղծ, անբարար գաղտը, բայց մեր գրականութեան համար բացմեքայտ մայկ մըն է։ Անկէ՛ք իր դերը։ Նմանապէս մ'հարմար Թաթուլ է մ'հանա Մալեզ-նիւ, տաղանդի նոյն եղբերով մաս են իրարու։ Բայց վարած Թաթուլ ինքզինքը զլացած է մեր գրականութեան, զգած ըլլալով հանդերձ մեր լեզուին ամէնէն նրբին քանի մը թերթատաները։ Վ. Մալեզեան իր տեղը ունի շարքին մէջ որ մեծագործութիւններուն, վառնդի ունի վեկալութիւնները մեր գրական շրջափոխութիւնը լուսաւորող։ Այս քանի մը օրինակները կը բացատրեն թերեւ իմ զանցաւորութեան ներքին զբաղանակները։ Միւսը որ բոլոր զանցաւորները լուսնին տառապիւրք, քանի որ «լուսն ու կուս» ապրած են իրենց փառքը։ Կար ժամանակ երբ Նեմօք Արմէն ըստած մէկը Արամազդէն էր հայ գրականութեան, ու շնորհ Նազարեանց անունով ուրիշ փարթաւ տետրէ մը՝ աստեղանք բանաստեղծ։ Բարի ուրեմն իրենց քառեր՝ մոխրածածուկ իրենց փառքերուն անկնհիւ, անայց խաղաղութեանը, ծագին մէջը լայն մտաւորութիւն, մաշկութեան արդար բաժինին, որոնցմէ պահ մը զիրենց անշատեց, ուրիշ կայքերու առաջ-նորդեց մեր իմարութիւնը։ Փառքն ալ բարոյական մը ունի հարկան, ու պատե՛ի սարքը մը։ Ատուած ողորմի աննց զլուսն, զժախտութեան, բայց չփորձուի յարութիւն տալ անոնց գործին։ Նմանապէս լուռ եմ անցած մանաւանդ 1900-ը շեղադրող շատ մը փառքերու վրայէն, որոնք մեր բանասիրութեան, պատմագրական առումնասիրութեանց մէջ աշխատանք են վատնած, բայց զբաղուած մը միայն համատարութիւնը չեն արժեւորած։ Այս տողերուն հետ ինծի կ'ապրեն զբաղուած մեր Մատաթիա Գարաբեդեան, որ, ցտեն մը, սկզբը մեր գրականութիւնը անարեկ

պահեց իր ոսկեզարեան գրաքարին գիտութիւնը ու սպառնալիքովը, մեր պատմութեան երկարեց շատ գիտցուց, յաւակնուա իր տարաբանութիւնը, որ կարծեց զոտած ըլլալ այս ժողովուրդին պատմութիւնը: Թէնդիկի բոլոր մեղքերը անշուշտ անկարող պիտի գային իր կնիքը: Արշակունիին անունը ընկզմելու մոռացումին ծոցը, էթէ երբեք ինք՝ Տիկինը, չըլլար արհաւիրածած զգրականութիւնը, անանափակելով իր շատ իրաւ զգայնութիւնը լրագրական սպասի մը: Ու թող շատ ապի փաղանգը մեր կին գրողներուն որոնք ինք հարկւրէն վերջ աշխարհ աղմուկով սիրեցին, սիրերեցին մեր գրականութիւնը, ասոր բառաւերջով մեղքերը այնքան տրտուած յորդուելի հանկուտի, վաճառ Մանուէլեան, Տիգրան Սիփիարեան, Գալուստ Անգրեւեան, Գրիգոր Շահինեան, Շաքարեան, Ալեքսանդր Շաքարեան, Գ. Պէտրոսիկեան, Գր. Եսայիան, Ե. Միսաքեան, Ահարոն զարմալ չունին իրենց մենագրութիւնները, հակառակ վաւերական իրենց տաղանդներուն, տրուած ըլլալով իրենց գործին անհրաւարութիւնը, ՀԱՄԱՊԱՏԻՆԻ մէջ իրենցմէ գալիք նպատակն ինչպէս իրենց, իմ ուժերուս ըստպատման է իրաւոր ազգակը սա զանցումներուն:

Այնպէս ինչպէս կը ներկայանայ Արեւմտայ գրականութեան սա ՀԱՄԱՊԱՏԻՆԻ, անիկա ծրուելու է պարտքի զգացման, երախտքի հատուցման զորաւոր պէտքի մը: Վերկ խոսեցալ շարժառիթէն որ իմ տկար ուսերուն կը բարդէր այս պարտաւորաց վատագիւր: Երբեք մտքէ չեմ անցնում զբմութիւն, մոգպետութիւն, քահանայապետութիւն, օրէնքներ ու տախտակներ բերողի ունայնամիտ մարդաբանութիւն: Ոչ ալ իմ գնահատումներուն, կշիռներուն ու պաշտպանութիւն: Գնահատանական կորովի քննակից: Ես է ե որ վտանգ եմ զատելու արարքին հիմնական խօթութեան՝ բոլորէն աւելի, Գրական նորոթը, Նաչալը, որ է գրականութեան միշտ անաջու մեղքերը կազմեցին: Անոնք որ Նար-Պէլը աստուածաբանին, 1860ին, անկեղծ էին նախ իրենք իրենց հաշտին, երկիրը արար ըլլանին հաշտին: Դասուել իր ուժը կը քաղէ զգրախոսարար այդ միջակ տարրէն: Քննադատութիւնը շատ շատ նպաստ մը կընայ բերել մշակոյթի մը պատմութեան: Շատունց է որ ես ասոր ուրուած եմ որն է գրական գեր, գրական ուղղութիւնները, պատմաւորները, կիրքերը և յիմարութիւնները անձնաբերող: Ոչ մէկ գրող կ'ազգուի իրեն ուղղուած ու բոլորովին արդար թեւադրանքներէն: Ու բարեխախտարար այսպէս է կարգը: Այլապէս աշխարհ պիտի ըլլար ողորդած իրարու նման, իրար արժող թիւրաւոր փառքերով:

Մի հարցնէք ուրեմն իմ հերոսութեան գիրք: Այս գիրքին հեղինակը քաղաք զարէ աւելի կայ որ Էնէֆսէ է եւթարկութեան: Ատ՝ իր յիմարութիւնը անշուշտ: Բայց կը խոստովանի որ բան մըն ալ չէ տուած: Իր մտէն անցեր են գրուածքը (շատ ժխտ) ու պարտաւոր (յորդուած), բայց չեն

խորտակած իր պարիսպը, ուրիշ անիկա ցաւեր է միայն մարդոց անպառ ու անծայրածիր անպարծուութեան ու փոքրագութեան: Այսպիսի:

Կը յայտարարեմ որ իմ վրայ գրուած որն է ուղղակի էջ՝ (անուղղակիները միշտ տեսնո եմ) գրուածող կամ կործանող, չեմ կարգացած: Ասիկա արհաւիրանքէն ասորն առաքինութիւն մըն է, քանի որ երկու պարագային ալ բարիք մըն է տուողին ինչպէս ընդունողին: Սիրած եմ հետեւի կեանքին հանդէսին երբ անիկա թուղթերու պողոտաներով կը յատաշնայ: Հրապարակի ասպատկերուն, մուկտիկներուն, փառք ու պարտաւոր չառաջողութեան աստիճանները երբեք չեն խօսած ինծի:

Օչական կը կատարի մութ գրող մը, բարդ ոճարան մը, բնաւ գրել չգիտցող մը, ամէնէն շատ՝ զժուար կարգացող մը: Չեմ պաշտպաներ իմ ոճը, զոր չեմ փոխած անշուշտ ներկայ գործին մէջ: Շնորհիւ միայն կը փոխեն մարդիկ, առանց տառապանքի: Հոգ տարած եմ անկայն որ ՀԱՄԱՊԱՏԻՆԻ կարգացուի, էթէ ոչ վէպի մը պէն, գէթ առանց քիթ ու պղնձի, պոկուքի, ինչպէս կ'ըսեն: Ուրիշ խօսքով՝ ստիպուած եմ եղեր նիւթին չորութիւնը, օգայնութիւնը, վերացականութիւնը ամաքիւր համար կենալ հիմնական իրողութեանց պարունակին, ինչ որ հատուցող կուգայ տեսութիւններ շատապետներուն: Կեանքը: Ամէն տեղ, ամէն առիթով, նոյն իսկ մեծաներու աշխարհին մէջ՝ որ կը կոչուի զգրականութեան պատմութիւն: Ամէն մէկ հեղինակ ինծի համար հատոր մըն է, քանի որ իր գործը համառոտութիւնն է արդէն հազարաւոր զգայնութիւններուն, բոլորն ալ բանուած՝ բանուած ծոցը, բայց ընդունալ կեանքին՝ Գաւառուն: Ամէն մէկ հեղինակ նոյն ատեն հերոս մըն է ընդարձակ վէպի մը որուն անունն է զարմալ Արեւմտայ Գրականութիւն: Դուք թերեւ շատ ալ յստակ չտեսնէք տարբերութիւնը որով կը զատուի մեր գրականութիւնը ուրիշներէ, նոյն իսկ Արեւմտայ Գրականութիւնէն: Այս վերջինին մէջ գրաբեւը գրել վտանգ էր թէ կեանքի մը բանուորն էր, կեանքի մը որուն բոլոր լարերը կը ֆային իր հասողութեան: Արեւմտայ Գրականութեան անգրանիկ գործաւորները միայն, մանաւանդ անգլիէն զերծ հեղինակով աշխատեցան: Իրապաշտները, Արեւմտագետները այսօրէն այդ գրականութեան ամէնէն արժանաւոր անունները մէկ կողմէն մանուս գէմ ճակատեցան: Միւս կողմէն կեանքէն հալածուեցան: Ու զուգ գիտէք անոնց մեծ մասին վախճանը: Կա՞ն աւելի սրտառու վէպ քան այն զոր մեր երկուսերունցները ասորեցան, յորիցեցին իրենց արեւմտեցանքներովը, ողորդեցին իրենց արեւմտիկ:

Ո՞վ պիտի գրէր վէպը Օչականի մը:

Գ. ՕՇԵԿԱՆ

Դեկտեմբեր 1944

ՔԱՆԱԾՏԵՂՄԱԿԱՆ

ԵՐԿԸՆՏՐԱՆՔ

Երջանկութեան երազով փախեց ան կեանքն իր ամբողջ,
Ու զըսաւ ցուրտ կամ հրդեհ օդերու մէջ վասառողջ.
Դիւրին կեանքի խղանքին ան նախընտրեց հոգեւին
Անգ կասարներ քարքարոս ու ծովեզերքն ամալի...:

Ու ջիղերու հանդիպէն, ու պարերէն աւելի,
Փնտռեց հոգի մը սրտում, անտառներու քաւ շուրթին.
Ուրախ-սիրոյ աչիւն զսկ զըսաւ սիրտն անարեւ,
Եւ կարելի սէրերէն անկարելւոյն նետեց թեւ...:

Մեծ բեմերու ծափերէն, հոծ մարդերու աչիւնէն
Սն նախընտրեց ծառի զսկ սէր-մըտերիւմ մը նորէն.
Արեւներու միտ նայող, նըւագներու ուխտաւոր,

Հովն ու անձրեւն որոնեց գիշերներուն անտառ...:
Սիրեց ապրիլ գերթ իշխան, տուններու մէջ գեղանի,
Բայց զինք փայլերն իր տարին միտ դէպի տուն մը ցաւի...:

1944

ԱՆԵԼ

Ն Ո Ճ Ի

Վանքի բակին, մեկուսի, նոճի մըն է անիկա,
 Երիտասարդ ու տոգոյն, ըսես՝ դեռ նոր արեղայ.
 Մինչ ուրիշներ, քիչ անպին, բացուած ծիծաղ՝ գործ ու լայն,
 Պարս՝ բոլորքը իրենց, զուած հողի՛ն միշտ բերան . . . :

Մենութեան խորն իր՝ հրապարս, արեւին հետ ու ցուրտին
 Քիչ քիչ հասակ ան կուտայ, վանքի տուփն մէջ՝ դեղի՛ն . . . :
 Չայն կը դիտեմ ես յանախ, ու կ'ըմբռնեմ ալ կարծես. —
 Կապոյտ, անձրեւ, քաղցրութիւն, թախիծ, գիշեր, սէ՛ր այնպէս . . . :

Յա՛ւ մը թափուն թէ աղօթք՝ փաթեք մարմինն եմ անոր.
 Միայն խաղանքը հո լին, երգն իր առնէ երբ վերէն,
 Գիշերին մէջ, մեղմ ու խոր, լոյսեր զայն մերթ կը ցոլեն . . . :

Վանքի բակին, մեկուսի, ըսես՝ դեռ նոր արեղայ,
 Յաւերժութիւնը գրկած, լո՛ւռ, երազին իր կ'երթայ . . . ,
 Մինչ, տուրքն իրեն, մո՛ւթ ծառեր՝ գըլուխ հօճող, դառնօրօր . . . :

1943

Շէն - ՄԱՀ

ԲՆՆԵՍԻՐԵԿՆԵ

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ո Յ

ՀԱՅԳԱԿԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Գրեց՝ Eric H. King

ՍԻՍ ԳԱՂԱԿՆ ՈՒ ՄԻՋՆԱՌԵՐԳԸ

Երբեմնի համբաւաւոր Սիս քաղաքը կը կանգնէր ամփիթատրոնի ձեւով շինուած մեկուսացեալ ժայռի մը արեւելեան կողմին վրայ, որուն սակայն վարի մասը կը միանայ Տաւրոս լեռներու շղթային: Սիս կը գտնուէր Անարզարա բերդին հիւսիս-արեւելեան կողմը, 15 մղոն հեռաւորութեամբ և այսօր Հաճըն ու Էդքոսուն անուանեցող ճանչցուած կեդրոնները առջնորդող կարեւոր անցքին բերանը: Քաղաքը շինուած է ժայռին միջնաբերդին (Fortress Rock) ըստորոտը և վերջերս առած է Քոչան անունը: Ժայռին ամենէն բարձր մասը 1000 ոտք է և հիւսիսէն գէպի հարաւ իր ընդհանուր երկարութիւնն է մօտաւորապէս մէկ քիլոմետր:

Կ'ըսուի թէ Հայերը Սիս քաղաքը ամենէն առաջ Յոյներուն ձեռքէն գրաւեցին թորոս Ա. թագաւորին իշխանութեան օրով (1100—1123): Յոյները զայն ետ առին՝ երբ Լեւոն Ա. պարտուեցաւ Յովհաննէս Կոմնենոս կայսեր կողմէ: 1137ին: 1144ին թորոս Բ. վերստին գրաւեց Սիսը: Կը պատմուի որ իր եղբայրը՝ Մլեհ (1168—1174) թողուց Վանկա բերդը և բնակութիւն հաստատեց իր չար ունակութիւններուն համար: Այս շրջանին ապրող պատմաբան մը քաղաքը կը նկարագրէ «նոր կառուցուած» բացատրութեամբ. բայց առաջուան պատմութեան և կամ մինչև Լեւոն Բ. (1185—1219) գահ բարձրանալու շրջանը, անոր վրեժակն մասին վստահելի քիչ տեղեկութիւն ունինք: Գիտենք սակայն որ մինչև Լեւոնի գահ բարձրանալը քաղաքը շատ քիչ եկեղեցիներ ունէր: Ս. Ներսէս Լամբրոնացի այս իրողութիւնը հետեւեալ բառերով կը բացատրէ. «Անաւարդայի և Սոյո մասին ի՞նչ պէտք է ըսենք, կը գրէ ան: Ան ուրիշ հողամասերու հետ միասին Հայոց ձեռքն ըլլալով հանդերձ, կրօնական ուղ-

ղութիւն չունին և զՅիսուս իբրև հովիւ չեն ճանչնար: Եկեղեցիներ չունին և զբրկեւած են ամէն շքեղութենէ, որովհետեւ եպիսկոպոսները վանքերու մէջ կ'ապրին»: Այս խօսքերը Լեւոն Մեծի (այսպէս ճանչցուեցաւ առհասարակ) գահ բարձրանալէն տասը տարի առաջ գրուած են:

Կը պատմուի որ այս թագաւորը իր իշխանութեան սկիզբը (1187) վերաշինեց քաղաքին մեծ մասը: Ան սկսաւ շինել Սոյո միջնաբերդը՝ ուղղակի ժայռին վրայ, որուն պատերը հաւանաբար զոյնութիւն ունէին արդէն: Քաղաքը պարիսպով շրջապատել տուաւ, թէև և կարելի չէ ըսել որ իրապէս ամրացուց զանոնք: Հեթում Ա. (1223—1269) անտարակոյս Հարունկեց պարիսպները ամրացնել և ժայռին հարաւային գագաթին վրայ աւելցուց վերապը: Բուշ (Սոյո բերդի միջին գլխաւոր մուտքը այս գագաթին վրայ է, ժայռին ձախ կողմին ստորոտը: Միակ հայերէն արձանագրութիւնը՝ զոր կրցի կարգաւ, կը գտնուի վերապին վարի սննեակին ներքին որմէն վրայ, շատ վատուած վիճակի մէջ և որ այսպէս կը կարդացուի. «Հայկական շրջանին . . . երկիրը . . . Հեթում թագաւորին օրով»: Այս արձանագրութիւնը, թէև թերի, կը հաստատէ որ Հեթումի օրով շինութիւնը լաւ յառաջ տարուած էր: Բանտին կամ վերապին մէկ կողմը գտնուող սանգուիս մը գէպի ջրամբար մը կ'առաջնորդէ, որ հոն շինուած էր անձրիի ջուր հաւաքելու համար: Նմանապէս այս կատարին մէջ փորուած գոյացի խորշեր՝ որոնք անկասկած գործածուած են իբր զօրանոց, շտեմարան, բանտ եւայլն:

Սոյո բերդը ձուած է և ժայռին ձեւին պատճառաւ՝ երեք տարբեր կատարներու վրայ գետեղուած է և ունի երեք շրջափակեր: Այս կատարները իրարու կը միանան ժայռին մէջ արցուած ուղիներով, ուրոնց երկայնքին աշտարակներ և մարտոցներ կը խաչաձեւն որմերը: Երկրորդ կատարին վրայ, շրջափակին մէջ կառուցուած ամրութիւններու միջև կը տեսնուին աւերակները մատուռի մը՝ որուն առաստաղը փլած է: Այս կատարին վրայ գտնուող մնացորդները աւելի փլատակ վրեժակ մը ունին քան միւս երկուքները, ինչ որ խորհրդ կու տայ թէ այս մասը հապճեպով շինուած է, հաւանաբար Եգիպտոսի Մեծուք-

Ներուն կողմէ քաղաքին վերջին գրաման միջոցին (1374)։ Երրորդ կատարը առաջ-նորդող ճամբու ընթացքին կը տեսնուի լեցուն ջրամբար մը՝ որ միշտ նոյն մակար-դակը կը պահէ և որուն արտասովոր բու-ժիչ կարողութիւններ կը վերագրին Հա-յերը։ Կատարին վրայ հաստատուած է մեծ այր մը՝ ուր կարելի է մտնել հսկայ որմի մը մէջ փորուած փոքր դուռէ մը։ Այս դրան առաջ, տափարակ գետնի մը վրայ կարգ մը խորշեր փորուած են ուրկէ միայն ալրին ներքնամասը իր լոյսը կը ստանայ։ Կ'ըսուի թէ այրը կրնայ 2500 հոգի բովան-դակել։ Կարգ մը տեղեկագրութիւններու համաձայն, այրը նախապէս իբր բանտ ծա-ռայած է, բայց աւելի հաւանական է որ ան հայ Թագաւորներու զանձներուն շտեմարանը եղած ըլլայ։ Տեղւոյն բնակիչները զայն կը կոչէին Կեօկէրլինիք (աղանետուն) որով-հետեւ կ'ենթադրուի որ ատենօք անհամար վայրի աղանիւններ կը բնակէին հոն։ Այրը մուրթ, խոնաւ և անհրապոյր երևոյթ մը ունի, ուր կը հոսի Թաննը ջուր մը՝ որ ձմեռը սառնելով, սառնակոյտեր կը կազմէ։

Հայ Թագաւորներուն պալատը նախա-պէս բերդաքարին արեւելեան կողին վարի մասին վրայ հաստատուած էր։ Ըստ Հայր Ինճիկեանի ժԹ. դարու սկիզբը պատրաս-տած տեղեկագրութեան, Ռուբինեան Թա-գաւորներուն հին պալատը, կամ ինչպէս որ կը կոչուի «գարպաս»ը բոլորաձև զըղ-եակ մըն է (որուն տակ վերապը կամ զըն-դանը շինուած է) 3 կամ չորս *toise* մեծու-թեամբ և կառուցուած է կապարով իրարու միացած հսկայական քարերով։ Շէնքը երեք դուռ ունի, հիւսիսային, արեւմտեան և հա-րաւային կողմերը։ Արեւելեան կողմը երեք խոշոր պատուհաններ կան, որոնցմէ մէջ-տեղինը բոլորաձև է։ Իւրաքանչիւր դրան վրայ կը տեսնուի զեղեցկօրէն մէջտեղ բերուած քանդակագործութիւններ և փո-րագրութիւններ։ Դուռներէն մէկը պալա-տին տանիքը կը հանէ, որ իր հսկայ բար-ձրութեամբ կ'իջիւն իր շրջապատին վրայ։ Այժմ այս բոլոր շէնքերը աւերակ դարձած են։ Հազարաւոցիք կապարը իրենց պէտքե-րուն համար գործածած են և եթէ կարելի ըլլար քարերը նոյնիսկ պիտի տանէին։

Ըստ Չամչեանի, Կոստանդին Գ. (Լու-սինեան) պալատին ձեւը լուրջ փոփոխու-

թեան ենթարկեց 1342ին, որուն վերաշի-նութեան «ծիծաղելի ձեւով» եղած ըլլալը կը մասնանշէ։

Օլաւմպուրկի Կանոնիկոս Williebrand, որ Լեւոն Բ-ի իշխանութեան միջոցին Սիս ալցեւեց, այսպէս կը գրէր ԺԳ. դարուն. «Տիրոջ (lord) և Թագաւորին գլխաւոր քա-ղաքն է ան, ուր բազմաթիւ հարուստներ կը բնակին։ Պատէշներ չունի. քաղաքը աւելի իբր աւան պիտի ներկայացնէ եթէ հայ արքեպիսկոպոսի մը բնակավայրը ե-ղած չըլլար։ Յոյներ ալ կը գտնուին հոն և կը մնան իրենց պատրիարքին հնազանդ։ Ասկէ զատ, այն լեռան գագաթը՝ որուն ստորոտը քաղաքը հաստատուած է, զօ-րաւոր և ամրակուռ բերդ մը կը գտնուի, որ Հայերու հաւաստիացման Դարեհի կը պատկանէր։ Այս վերջինը Աղեքանդրի կողմէ պարտուեցաւ։ Պէտք է նաեւ գիտ-նալ թէ տէրը և Թագաւորը իրեն համար այնքան զեղեցիկ պարտէշներ պատրաստել կուտար այս քաղաքին մօտ՝ որ անոնց շքեղութիւնը նկարագրելու անկարող եմ։

Թէև «գարպաս» բառը վերը Ինճիկ-եանի կողմէ յիշուած է իբր պալատը նկա-րագրող բառ մը, սակայն ըստ Սսոյ ԺԷ. դարու տարեգրութեանց, տարբեր անար-կումով յիշուած է հետեւեալ հատուածին մէջ. «Լեւոն Սիսի մէջ շինեց խոշը, ըս-քանչելի և Նշանաւոր, կամարած և մայր եկեղեցի մը... և այսօր կարգ մը Սսեցիներ զայն «գարպաս» կը կոչեն։ Բայց և այն-պէս հետեւեալ Թարգմանութիւնն ալ նոյն շրջանին գրուած է. «Լեւոն իր բնակութեանը համար տուն մը շինեց որ այժմ աւերակ-ներու մէջ է. պատուհաններ ունի, «գար-պաս» կը կոչուի և գէպի արեւելք կը նայի»։

Williebrandի ակնարկած պարտէշները պալատին մօտերը կը գտնուէին անկաս-կած և հաւանաբար կը տարածուէին գէպի արեւելք, մինչև Սսոյ մզկիթը։

Այսօր «Դարպաս»ի բոլոր հետքերը անհետացած են, թէև շուրջի պատերէն մասեր կը մնան։ 1936ի ամէնէն աչքառու միացորդները կը կազմեն մուտքի դրան նմանող աւերակներ և նոյն դրան սիւնները կը նմարուին զեռ-քաղաքը հիւսիսէն գէպի հարաւ կտրող անցնող ճամբուն մօտ և ան-միջապէս վարը՝ եռանկիւնաձև որմափակ Փակարանին (enclosure) որ Սսոյ «նոր»

վանքին կալուածն է։ Այս վանքին եկեղեցւոյն արեւելեան ճակատը յստակօրէն կը տեսնուի դեռ, Փակարանին հարաւային կողմը և իր դիրքով քաղաքին տիրապետող ժայռին ստորոտը։

Այս որմափակ վայրին մէջ հաստատուած, ինչպէս նաև եկեղեցւոյն հիւսիսային կողմը գտնուող վանատան շէնքերը (որք այժմ բոլորովին լքուած և աւերակ վիճակ մը ունին), կիրակոս կաթողիկոսին ձեռքով շինուած են 1810ին, թագաւորական պալատին զետնին վրայ և ուղղակի պալատան շինուածանիւթերովը։ Ասոնք կը կազմէին կաթողիկոսական բնակարանը, ժողովատեղին և վանականներուն բնակարանները։ Կաթողիկոսական բուն նստավայրը քաղաքին հարաւային ծայրը գտնուող Լուսաւորչի վանքն էր։ Կ'երեկ թէ 1294էն առաջ երբ Գերագոյն Կաթողիկոսութիւնը փոխադրուեցաւ Սիւս ուր մնաց մինչև 1441, այս վանքը Սոյ աբղէպսկոպոսներուն բնակավայրն էր, ու ասոնք առաջինը՝ Յովհաննէս, որ պաշտօնավարեց 1193-1198, Բայց երբ 1294ին Անուարդեցի Գրիգոր Կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ, Հեթում Բ., նորընտիր Կաթողիկոսին մտերիմ բարեկամը, գեղազարդեց Լուսաւորչին պաշտօնական բնակավայրը և անոր կից եկեղեցին։ Սակայն 1734ին Սոյ Դուկաս Կաթողիկոս նորոգել կամ վերաշինել տուաւ այս եկեղեցին և Կաթողիկոսական բնակավայրը, որովհետև Գերագոյն Կաթողիկոսական Աթոռը թէև 1441ին էլ միածին փոխադրուեցաւ, բայց մինչև դեռ վերջերս Սոյ Կաթողիկոսութիւնը շարունակեց իր գոյութիւնը (ընդգէմ էլ միածին պաշտօնապէս ճանչցուած Կաթողիկոսութեան)։ Դուկաս Կաթողիկոս շինել տուաւ նաև Փակարանին մեծ մասը, թէև արեւելեան, հարաւային և աւելիդ - straight մասը մեծ մասամբ հին է և կը կազմէ Նախկին մարտկոցներուն մէկ մասը։ Կիրակոս Կաթողիկոս երբ սնորհ կոչուած վանքին Փակարանին մէջ կանգնել տուաւ վերոյիշեալ բնակարանը, նոյն ատեն, 1810ին, նորոգել տուաւ անոր կից եկեղեցին։ Սա Հեթում Ա. ի (1223-1269) շինած եկեղեցին է՝ որուն մեծ մասը սակայն 1266ին Սեփրաոսի Մեմլուքներին կատարած արշաւանքի ընթացքին հրդեհով քանդուեցաւ։ Թագաւորական պալատին

մէջ բնակող Վարդան Վարդապետ այսպէս կը գրէ եզրկատացի զօրավար՝ Սեմիմօղի մասին. «Այն յանկարծ քաղաքը մտաւ և գրաւելով Սիւս մայրաքաղաքը, այրեց զանք եկեղեցիներովը միասին»։ Մաղաքիս առնունով ուրիշ պատմիչ մը կը գրէ. «Հայոց թագաւորներուն բնակավայրը եղող Սիւս քաղաքը այրեցին և պալատին սքանչելի եկեղեցին բռնկեցուցին, վրան փայտեր նետելով։ Անոնք քանդեցին նաև թագաւորներուն դամբարանները»։ Յայտնի է որ այս նախադասութիւնը սխալ է, քանի որ հայ թագաւորներուն մեծ մասը Դրազարկ վանքին մէջ կը թաղուէին։ Հոն թաղուած են Թորոս Բ., Թորոս Գ., Հեթում Ա. և իր թագուհին Ջապէլ, Ռուբէն Բ. և Օշին. արգարև միակ թագաւորը՝ որուն մարմինը իրապէս Սիւս թաղուած է, Լևոն Մեծն է, և Կ'ըսուի թէ նոյնիսկ ասոր սիրտը առանձին թաղուած է Ակնեք վանքին մէջ, որուն ինք սերասօրէն կապուած էր։

Ինճիճեան կը նկարագրէ Դրազարկ վանքը՝ Սիւսէն մէկ օր հեռաւորութեամբ անտառի մը մէջէն անցնող ձորի մը մէջ, բայց անոր ճիշտ տեղը չէ գիտցուած։ Կը թուի որ ան ատենը անգամ մը Սոյ աբղէպսկոպոսներուն բնակավայրը եղած է։ Ակնեք վանքին տեղն ալ բոլորովին կորսուած ըլլալ կը թուի։

Սակայն դամբաւ ուրիշ հեղինակէ մը կը կարգաւորէ. «Անոնք Սիւսի առջև հասան և քանի մը օրէն գրաւեցին քաղաքը, կարևոր դուռները այրելէ վերջ սկսան ընդհանուր հրկիզումի մը։ Բազմաթիւ մեռեալներ և գերիներ կային։ Անոնք յետոյ յարձակեցան ամրոցին վրայ որ շատ չարձարանքի ենթարկուեցաւ, բայց պաշարուողները հերոսաբար զիմարեցին և մերժեցին անձնատուր ըլլալ։ Եզրկատցիք ըստպուեցան նահանջել, հրդեհ և աւեր տարածելով լեռնոտ հողամասերուն և դաշտադէղիններուն մէջ և կողպատելով ամէն ինչ»։

Կ'ըսուի որ թէև մայրաքաղաքը ատենին վերաշինուեցաւ և վերստին գտաւ իր բարգաւաճ վիճակը, բայց անդամանելիօրէն փնստուած էր իր արուեստագիտական գեղեցկութիւնը։ Սուրբ Սոփիայի նուիրուած մեծ եկեղեցին նորոգել տուաւ Հեթումի որդին՝ Լևոն Գ., որուն ի նպաստ կայրը հրաժարած էր։ Սա՝ մայրաքաղաքին

ամենէն կարևոր եկեղեցին էր, պալատի պարիսպին կից և իր պատերէն ներս թագաւորներ և թագուհիներ կ'օծուէին և թագաւոր կը ձեռնադրուէին: Այս արարողութիւնը կարգ մը պարագաներու տակ Տարսոնի Ս. Սոֆիա եկեղեցոյ մէջ ևս կը կատարուէր, ուր Լևոն Բ.՝ առաջինը հանրութեան առջև թագադրուող հայ թագաւորներէն՝ 1198ին թագաւոր ձեռնադրուեցաւ:

Եկեղեցին աւերակ էր երբ Գիրակոս կաթողիկոս սկսած անոր վերաշինութեան և դարձեալ նուիրուեցաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորդին: Ինճիճեան սայսպէս կը նկարագրէ անոր երևոյթը ժԹ. դարուն, վերաշինութենէն առաջ:

«Թուրքերը եկեղեցին կ'անուանեն «Ջանգապներու եկեղեցի»: Այս եկեղեցին երկու է և կամարը կը հանգչի չորս սիւներու վրայ. տանիքը աւերակ է, բայց պատերը, խորաններն ու շէնքին միւս մասերը շինուած են կապարով իրարու միացած հսկայ քարերով, ինչպէս Նրուսաղէմի հին շէնքերը: Մէջտեղի խորանին վրայ կը բարձրանայ զմբժ մը՝ որուն երկու կողմերը ուրիշ երկու խորաններ կան. հարաւային կողմինը նուիրուած է Ս. Պետրոսի և Ս. Պօղոսի, իսկ հիւսիսային կողմինը՝ Ս. Գրիգորի, երկուքն ալ աւագ խորանին ձեռք շինուած և առանց հանդիս ալ կը տեսնուի «կանանց վերնատունը», որուն իւրաքանչիւր կողմը կան երկու ուրիշ խորաններ: Այս խորաններուն վրայ և պատերուն շուրջ փորագրուած են շէթումի, Լեւոնի և այլ անուններ: Սկիզբիւնի մէջէն կ'ելլուի զանգակատուն՝ որ քառանկիւնի է, և ունի հարթ տանիք մը, որուն իւրաքանչիւր կողմը կան երկուական պատուհաններ: Ջանգապատունը ամբողջութեամբ կը մնայ, բայց մէջը զանգակ չունի: Եկեղեցւոյն կից կայ անշուք մատուռ մը:

1936ին տակաւին կանգուն մնացած եկեղեցւոյն վրայ կատարած քննութեամբ զօժուար եղաւ որոշել թէ շինութեան ո՞ր մասերը կարելի է վերագրել հայ թագաւորներու շրջանին, քանի որ ներկայ դարուն անհրաժեշտ եղած էր կրկին նորոգել: Վիկտոր Լանկուա՝ որ 1852ին Սիս այցելած է, զիտել կու տայ որ եկեղեցւոյն դարը աւելի հին է և մնացած մասն է որ Կիրակոս կաթողիկոս նորոգել տուած է:

Ան կը յիշատակէ որ եկեղեցւոյն անկիւններն ու կատարը զարդարուած էին առիւծաձև աղբերաբերաններով՝ իբր յիշատակ Ռուբինեան իշխանութեան թագաւորներուն խորհրդանշանին: Ասոնք անհետացած են և տափարակ երդիքը զուրկ է ուէ գեղազարդութիւն:

Յիշուած չորս սիւները, որոնց վրայ կը կանգնէր կամարը, այլևս չեն տեսնուիր արեւելեան ծայրը՝ որ զուրկ է ուէ տեսակի զարդարանքէ: Լքուած և աւերակ շէնքին սալաշատանքները և որմերուն մեծ քարերը Թուրքերը տարած են, եկեղեցւոյն քօտերը շինուած նոր շէնքին մէջ օգտագործելու նպատակաւ: Արդարեւ յառաջ եկած «պատեան» կը ներկայացնէ բոլորովին անշունք և արուեստագիտական գեղեցկութիւն զուրկ տեսարան մը: Վեր. E. S. Davies երբ 1876ին Սիս այցելեց, տեսաւ իբր յենակ ծառայող չորս սիւներ: Ջարմանալի է որ ո՛չ սա և ոչ Լանկուա կ'անկարկեն Ինճիճեանի յիշած զանգակատան գոյութեան և որուն կանգուն մնացած ըլլալը սակայն, եկեղեցւոյ հարաւարեւելեան անկիւնը, իրենց առած լուսանկարներով կը հաստատեն Favre և Maudrot (Voyage en Cilicie, Բարիզ, 1878): Ինճիճեան, ինչպէս անկարկեցինք, զիտել կու տայ որ եկեղեցիէն դէպի զանգակատուն կարելի է բարձրանալ և ես ելայ արդարեւ անկէ՝ որ հաւանաբար նախկին ոլորապոյտ սանդուխն էր, ուր կարելի է երթալ Ս. Պետրոսի և Ս. Պօղոսի մատուռէն: Հիւսիսային պատին լանգած և անոր յօտ եղող Ս. Գրիգորի մատուռը անկասկած որ կը պատկանի թագաւորներուն շէնքին: Հարաւային որմին մէջ բուն իսկ սանդուխին է Ս. Գրիգորի մատուռին գոյութիւնը կ'ապացուցանէ որ շէնքին հիւսիսային և հարաւային պատերը հին են, բայց որոշ է որ շէնքին մնացորդները այսօր դոյզն նմանութիւն մը կը կրեն Լևոն Գ. ի շէնքի եկեղեցւոյն և աւելի քիչ՝ շէթում Ա. ի շինել տուած սքանչելի շէնքին, որուն բոլոր հետքերը անպայման որ անհետացած են, թէև չենք ալ զիտել թէ Լևոն Գ. ո՞ր սառիճան նորոգել տուաւ այս վերջինը: Հաւանական է որ երկպառական աւերէն ետք ամբողջական վերաշինութիւն մը անհրաժեշտ դարձաւ:

Վերոյիշեալ Ս. Գրիգոր մատրան շէնք

քը ու է ֆեախի չէր ենթարկուած 1936ին՝ երբ ես այցելեցի: Եկեղեցւոյ զանձատունն էր ան, և ըստ Պր. Վիկտոր Լանկուալի, հետեւեալ մասունքները հոն պահուած էին, և որոնք այժմ, աւելորդ է ըսել, բոլորն ալ անհետացած են^(*)։

1. — Ս. Գրիգորի «Սուրբ Աջը» (աջ ձեռքը և բազուկը), որուն սեպհականութիւնը կ'օրինականացնէր կաթողիկոսական Աթոռը: Այս մասունքը, սակայն, էջմիածնի այժմու կաթողիկոսին քով կը մնայ՝ ուր տարւորւած 1441ին՝ կաթողիկոսական Աթոռին փոխադրութենէն յետոյ: Որով յայտնի է որ յիշուած մասունքներէն մին կեղծ է:

2. — Զմիւռնիոյ յոյն հայրապետին՝ Ս. Նիկողայոսի աջ ձեռքն ու բազուկը:

3. — Ս. Սեղբեստրոսի աջը, 33րդ Պապը՝ որ Հայերուն տուաւ իրենց կաթողիկոսները օծելու իրաւասութիւնը, ինչ որ նախապէս կը կատարուէր Յոյներուն ձեռքով, Կապադովկիոյ Կեսարիա քաղաքին մէջ: Բոլոր այս մասունքները արծաթ տուփերու մէջ գոցուած էին:

4. — Պարսաւ մզնաւորին աջը, նմանապէս արծաթ տուփի մը մէջ պահուած:

5. — Յակոբ կաթողիկոսին (ուղղելի՛ Արեւիկակոյոյնի) պալիոմը (ուղղելի՛ եմիփորոնը), Հալէպի մէջ գործածուած, որուն ծայրերը ոսկի գիրերով արձանագրուած է այսպէս. «Կազմեցաւ ի թուականին մերում Թ և ԶԳ ամին (= 1634): Աստուած ողորմեա ասացէք աշխատողաց սորին. ամէն: Նկարեցաւ եմիփորոնս ի քաղաքն ի Հալապ ի վայելումն տէր Յակոբ քաջ բարունակատին, զոր տէր Աստուած մեր բարով վայելել տացէ ամէն»^(**):

Պալիոմը (եմիփորոն) կարմիր մետաքսէ շինուած է ու վրան խաչեր գործուած, որոնցմէ իւրաքանչիւրին մէջ գունաւոր մետաքսով բաժնուած են Յիսուսի և շատ մը սուրբերու պատկերներ և անուններն ալ՝ ճերմակ մարգարիտով: Սուրբեր հետեւեալներն. Ս. Կոյստը, Գրիգոր Լուսաւորիչ,

Պետրոս, Դրոնեսիոս, Նիկողայոս, Ներսէս, Յովհաննէս Մկրտիչ, Յակոբ, Անդոնիոս, Դրիգոր, Սարգիս, Բարսեղ, Կիրեղ, Եպիփանոս ևայլն: Պալիոմը Ռուս Կալէէն (կաթողիկոսական նստաւայր 1147—1294) բերուած էր ԺԿ. դարուն վերջերը (աւելորդ է ըսել որ մեծանուն գիտնականը բուլղոզիէն շփոթի մէջ է, պարզ՝ այն պատճառով որ եմիփորոնի յիշատակարանին Ռւս Ո կարգացուած է և Յակոբ Արքեպիսկոպոսը շրջփոթած Յակոբ կաթողիկոսի հետ. Արս. Արք.):

6. — Աւետարաններէն երկուքը, արծաթապատ: Ասոնցմէ մին Լեոն Ե. ի թագաւորական շրջանին գրուած էր 1323ին Սարովանքի (?) մէջ, միւսը միաժայ գիրքի ձեռք, Կոստանդին Դ. ի իշխանութեան ատեն գրուած, որ 1345 (Յ. Ք.) թուականը կը կրէ (այս երկու աւետարաններն ալ ինձ անձանօթ են. Արս. Արք.):

Վերջապէս իրական արժէք ներկայացնող վանքին գանձը, կաթողիկոսական օծման (!) համար գործածուած իւզի անօթն է, գմբեթածածկ խորանի մը մէջ ամփոփուած և ամբողջութիւնը միաժայլ արծաթով պատած: Նախապէս եկեղեցիին դասին մէջ դրուած էր մարմարինէ գանձ՝ որուն վրայ հայ թագաւորներ կը նստէին ձեռնադրութեան միջոցին և որուն ետեի մասին վրայ փորագրուած էր իրենց ջբանշանը, — առիւծ մը և զոյգ արծիւներ: Նախկին Նշանին — արծիւ մը, աղանի մը և վիշապ մը — թագաւորութեան շրջանին արքաները:

Մէջտեղի տաճարին առաջ գրուած էին երկու աշտարակները՝ որոնցմէ իւրաքանչիւրը յենած էր քանդակուած առիւծներու:

Միակ առարկաները զորս 1936ին կարելի էր տեսնել Լուսաւորիչի մատուռին պատերուն վրայ կախուած և հարեանցիօրէն և արտակարգ կերպով գծուած երկու պատկերներէն էին: Անոնցմէ մին Արարատ լեռը կը ցուցնէր և միւսը հաւանաբար եկեղեցական շէնք մըն էր՝ զոր չկրցի ճանչնալ:

Թարգմանեց

ԱՐՏԱՒԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Շարունակել)

(*) Ծարգելի յօդուածագիրը տեղեկութիւն չունի բնականաբար որ Սիսի նուիրական մասունքները ներկայիս կը գտնուին Աթիկիայի կաթողիկոսարանը, ակնարկուած երկու ձեռագիր մատաններու հետ (տես Հասկ՝ «Սոյս Աշեմ Արկղը» Արտասազը Արքեպոս., 1937, էջ 74): Ծ. Թ.

(**) Միսուան, էջ 218 ա:

ՊԱՐՏԱԻԻ ԺՈՂՈՎԻՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐՈՒՆ ՎԵՐՋԻՆ ՅՕԴՈՒԱԾԸ

Աստուածաշունչի Կանոնին հարցը կարևոր խնդիր մըն է եկեղեցական պատմութեան և աստուածաբանութեան տեսակէտով: Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին զբաղած է Աստուածաշունչի Կանոնին հարցով, և տուած է պաշտօնական որոշում այդ մասին: Երբ քրքրենք մեր եկեղեցւոյ հին կանոնագիրքը այս հարցումին պատասխան մը գտնելու փափաքով, իբրև ազգային-եկեղեցական ժողովի որոշում կը հանդիպինք Պարտաւի ժողովին Կանոններուն վերջին յօդուածին միայն:

Պարտաւի ազգային-եկեղեցական ժողովը գումարեց Սիոն կաթողիկոս (767-775), 771 թիւին, Աղուանից մայրաքաղաքին՝ Պարտաւի մէջ: Ժողովին ներկայ էին Հայոց Սիոն և Աղուանից Դաւիթ կաթողիկոսները, հանդերձ եպիսկոպոսներով և իշխաններով: Ժողովը սահմանեց 24 կանոններ, որոնք ընդհանրապէս կը վերաբերին եկեղեցական խնդիրներու. եկեղեցականներու կենցաղին և կրօնական ծէսերու՝ Հաղորդութեան, Մկրտութեան, Պսակի, և այլն:

Ահաւասիկ վերջին՝ 24-րդ կանոնը որ յատկապէս կը կազմէ նիւթը մեր այս յօդուածին:

«Աղջիկ եւ անտալ թէ ապարանի իցէ մի իշխեսցեն քահանայքն աշխատելու պսակ զնեյ կամ զուգել ընդ առն ամուսնութիւն մինչեւ սրբեսցի յապարհէն եւ ապա ա-

մուսնացի: Եւ եղիցի ամենեցուն ձեզ եւ եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց պաշտելի գիրք սուրբք ի Հին եւ ի Նոր Կտակարանաց: Մովսէսի գիրք մօնպոցն, Ելիցն, Ղեւտականն, Թիւք, Երկրորդ Սրէնք, Յեւսու Նաւեայ, Դատաւորացն և Հռութայն, Թագաւորութեանց Դ., Մնացորդացն գրոց Աւուրք Բ., Եղրի Բ. Բանք, Դիրք Յովբայ, Սաղմոսացն Ա. Դիրք, Սողոմոնի Գ. Դիրք, Բժ. ան Մարգարէքն, Եսայի, Երեմիա, Եզեկիէլ, Դանիէլ: Եւ արտաքուստ պատգամաւորեսցի առ ի ուսուցանել զձեր մանկունս զուսումնաբազումն Սիրաքայ Իմաստութիւն» (*):

Այս յօդուածը իրապէս Պարտաւի ժողովէն ըսած Կանոն մըն է, թէ ոչ այդ ժողովի 24 կանոններուն վրայ յետոյ կցուած յաւելուած մը՝ վերցուած ուրիշ աղբիւրէ:

Համեմատութիւն մը այդ յօդուածին՝ Բ. Առաքելական կամ Կղեմայ կոչուած Կանոններուն վերջին 2. յօդուածին, եւ Հարցն Հետեւողաց վերագրուած կանոնին՝ դարձեալ վերջին՝ Ի. ի. յօդուածին հետ, կրնայ լուսարանել մեզ:

Ահա յիշեալ երեք կանոններուն հայերէն բնագիրը քովէքով գրուած.

(*) Հայոց Եկեղեցական Իրաւունք, Ն. Վ. Մելիքթեան, 1903, Շուշի, էջ 436, համեմատուած Ս. Յակոբեանց Մատենադարանի թիւ 1104 Զեռագրին հետ:

Բ. Առաքելական (*)	Հարցն Հետեւողաց (**)	Ժողով Պարտաւի
եղիցին ձեզ ամենեցուն եկեղեցականաց և աշխարհականաց պաշտելի գիրք սուրբք ի Հին և Նոր Կտակարանացն.	Եւ եղիցի ձեզ ամենեցուն եկեղեցականացդ	Եւ եղիցի ամենեցուն ձեզ եկեղեցականաց և աշխարհականաց պաշտելի գիրք սուրբք ի Հին և ի Նոր Կտակարանաց.
Մովսէսի Դիրք մօնպոցն Ելիցն Ղեւտականն Թիւքն	Մովսէսի մօնպոցն Ելք Ղեւտացիք Թիւք	Մովսէսի Դիրք մօնպոցն Ելից Ղեւտականն Թիւք

(*) Մելիքթեանից էջ 140, Ս. Էջմիածնի №440 Զ. էն անուամբ է (էջ 113 Մելիք. Յօդ. 85):

(**) Մեր Զ. թիւ 1104, Հմմտ. Մելիքի էջ 483: Դիտելի է որ առանձին համրուած Կանոն մը չէ, այլ յաւելուած մը ուրիշ Կանոնի մը վրայ, որ կը խօսի ժողովրդականներու վարմունքին շուրջ:

Երկրորդ Օրէնքն
Յետեւ Նաւեայ
Դատաւորքն
Հռութան
Թագաւորութեանցն Դ.
Մնացորդացն գիրք Բ.
Եզրի Բանքն Բ.
Յոքն
Սաղմոսաց գիրք Ա.
Սողոմոնի գիրք Գ.

Եսայի
Երեմիա
Եզեկիէլ
Դանիէլ

Եւ արտաքուստ պատգա-
մաւորեսցի առ ի յուսուցանել
զձեր մանկունսն յուսման,
բազում Սիրաքս լի իմաս-
տութեամբ:

Երկրորդ Օրէնք
Յետեւ
Դատաւորաց՝
Հռութով
Թագաւորութիւնք Հորք
Մնացորդացն Աւուրք
Եզրի երկու Բանք
Յովբ
Սաղմոսաց ձեռ
Սողոմոնի Գ.
Մարգարէքն ԺԲ.
Եսայի
Երեմիա
Եզեկիէլ
Դանիէլ
Մակարէացիք

Եւ կալիք
առ ի խրատել
զմանկունսն ձեր
Սիրաք
Եւ տէր ընդ ձեզ:

Երկրորդ Օրէնք
Յետեւ Նաւեայ
Դատաւորացն Ե
Հռութայն
Թագաւորութեանց Դ.
Մնացորդացն զորոց աւուրք Բ.
Եզրի Բ. Բանք
Գիրք Յովբայ
Սաղմոսացն Ա. գիրք
Սողոմոնի Գ. գիրք
ԲԺ. ան Մարգարէքն
Եսայի
Երեմիա
Եզեկիէլ
Դանիէլ

Եւ արտաքուստ պատգա-
մաւորեսցի առ ի ուսուցանել
զձեր մանկունսն զուսում.
Նաբազումսն Սիրաքայ
իմաստութիւնն:

Երեք Կանոններու այս առնթրեազրու-
թիւնը շատ որոշ կը ցուցնէ անոնց մերձա-
ւոր նմանութիւնը: Մասնաւորապէս դի-
տելի են հետեւեալ կէտերը.

1. — Երեքն ալ վերնագրին մէջ կը
խոստանան տալ նաեւ Նոր Կտակարանի
կանոնական գիրքերուն ցուցակը. բայց
վարը չեն տուած զայն: — Դժուար թէ
երեքին ալ Նոր Կտակարանի վերաբերող
մասը արկածով, անկախօրէն եւ միեւնոյն
տեղէն կորսուած ըլլայ:

2. — Երեքն ալ չունին Հ. Կ. ի կա-
նոնական գիրքերէն Եսթերը:

3. — Երեքն ալ ամէնէն վերջը կը յի-
շեն Սիրաքը, իբրեւ հրահանգիչ ընթերցա-
նութեան գիրք: — Ուշագրաւ է առաջինին
եւ երրորդին կիրարկած բանաձեւներուն
մեծ նմանութիւնը:

Նորդին խորհելու թէ Պարտաւի Ժողովը
յատկապէս չէ զբաղած Ս. Գրոց Կանոնի
հարցով, և այդ նպատակով յօդուած չէ
խմբագրած. ապա թէ ոչ մէնք պէտք էր
որ ունենայինք ատոր նուիրուած առանձին
յօդուած մը, եւ, ոչ միայն Հին այլ նաեւ
Նոր Կտակարանի Կանոնական գիրքերուն
ցանկը: Այս Կանոնը իր ներկայ ձևին մէջ
կը թուի ըլլալ պատահական յաւելում մը
Պարտաւի Ժողովին Կանոններուն վրայ,
կատարուած խմբագրողի մը կամ ընդօրի-
նակողի մը կողմէ, որ իրեն աղբիւր ունե-
ցած է հնագոյն Կանոն մը, նման վերեւ
համեմատութեան զրուած Կանոններուն,
կամ յոյն անոնց հետ, եւ հետեւաբար ան
չի ներկայացներ Հայ Եկեղեցւոյ պաշտո-
նական մէկ ժողովին հեղինակութիւնը Ս.
Գրոց Կանոնին վերաբերմամբ:

Այս նկատողութիւնները մեզ կ'առաջ-

ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԱՐԺԷՔԻՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄԸ

«Ο θῆ θιάκει μὲν ἅπαντα ψυχὰ καὶ
 τοῦτου ἕλκεα πάντα πρᾶττει, ἀπομα-
 τευμένης εἰ εἶναι.» (*) (Պլատոն)

Մարգրիտ մէջն է որ Արժէքին իմացումը ամենէն առաջ յստակ դարձած ըլլալ կը թուի։ Ուրիշ էակներ՝ գնահատում ունին, և շատ շատ պարտականութեան նախնական զգացում մը։ Բայց որոշ կը թուի ըլլալ թէ, Մարգրիտ մէջ միայն կայ յստակ ճանաչում մը բարիի և չարի՝ իբրև սկզբունքներ, և ոչ միայն իբր մասնաւոր բարիի և չար բաներու ծանօթութիւն։ Եթէ ողջմտորէն դատենք, այն ատեն բոլոր իրերը գոյութիւն ունին կամ իրենց յատուկ արժէքին համար, կամ ալ ուրիշ արժէք ունեցող բանի մը համար։ Այս այսպէս ըլլալ կամ ոչ, որոշ է որ մարդկային վարմունքը, ուղղութեամբ է գէպի արժէքին ստացումը։ Մարդոց գործունէութիւններն շատեր, անշուշտ, ըստինքեան արժէք մը չունին, բայց անոնք կը կատարուին այն արժէքին ստացմանը համար, որ կը յուսացուի թէ պիտի իրագործուի իրենց միջոցաւ։

Միջոցներու և նպատակներու զատորոշումը, այս խնդրին մէջ որոշ զգուշութեամբ պէտք է կիրարկուի։ Այսպէս, յատկանի կ'ըլլայ թէ, ինչ որ իբր միջոցն է կը դասուի, ատով իսկ, ինք չէ՝ փափաքելի բարիին, բացի երբ բոլորովին արտաքին պայման մըն է։ Այս՝ այսպէս է յաճախ։ Մարդ մը կրնայ ձեռնարկել իր չսիրած մէկ զբաղումին, գիտնալով թէ անիկա ունէ մէկու մը բարիք պիտի չընէ, բայց որպէսզի զրամ վաստակի, ծախսելու համար ըլլայ ի՞ր հաճոյքին, կամ ըլլայ գործի մը, որ կը հաւատարմ թէ օգտակար պիտի լինի մարդկութեան։ Այսպիսի զբաղում մը, այդ մարդուն համար, լոկ միջոց

մըն է, որ չի ներկայացներ ոչ ըստինքեան արժէք մը, և ոչ ալ ունէ ազդեցութիւն՝ նպատակին արժէքին վրայ։ Այսու հանդերձ, առհասարակ, միջոցներուն ներգործող արժէք մը կայ։ Նոյնիսկ երբ այս այսպէս չէ, նպատակին արժէքը կ'ազդուի որակէն այն միջոցին որ կը գործածուի իրեն հասնելու համար։ Սովորաբար կ'ըսուի թէ՝ մարդիկ արժէք չեն տար այն բաներուն որ իրենց ոչ մէկ զրամ կ'արժէ, ու թէ և այս սկզբունքին շատ մը կիրարկութիւնները տարօրինակ են, և սակայն չի գաղթի որ առողջ սկզբունք մը ըլլալէ։ Կրնայ ճշմարիտ ըլլալ որ մարդիկ աւելի՛ վայելեն նուազահանդէս մը, երբ վճարած են իրենց ակթոններուն գինը, քան երբ չեն վճարած։ Եթէ այդպէս է, այդ անոր համար միայն որ՝ վճարած ըլլալու իրականութիւնը կը թելադրէ վայելքի ակնկալութիւն մը և այդպէս կը սրէ զգայութիւնները։ Բայց հոն ուր վճարումը չեն ներկայացներ լոկ մէկ պայմանը ըլլալիքը վայելելու, այլ ճիգ մը, կամ գոհողութիւն մը, ուղղակի կերպով նետապնդեալ փափաքելի վախճանին համար, երևան կուգայ որ շատ սերտ կերպով կ'ազդէ այն սպումունի վրայ, որուն մէջ կը կայանայ փափաքելի վախճանը։ Թերեւս մայրական սիրոյ գաղտնիքէն մէկ մասը՝ իր հիմը ունի այս պարագային մէջ։ Բայց սկզբունքը որոշապէս ճշմարիտ է։ Ոչ ոք կրնայ իրապէս վայելել տեսարանը, լեռան մը գագաթէն, որ գործնապէս չէ մագլցած այդ լեռը։ Մէկը, որ լեռ կը բարձրանայ լեռնային երկաթուղով, հոն կրնայ վայելել իր կարգին նոյն տեսարանը։ Բայց՝ ո՛չ առաջինին վայելքովը։

Այս կարգի նկատողութեանց պիտի վերադառնանք, երբ քննենք Ժամանակի՝ և մեր Արժէքի գնահատման յարաբերութեանց խնդիրը։ Հոս կը բաւէ պարզել նպատակներու արժէքին մեր գնահատման ատեն, միջոցները և նպատակները իրարմէ բոլորովին տարանջատելու վտանգը։ Միջոցը կրնայ ըլլալ որ ըստինքեան արժէք մը չունենայ, բայց, կարենայ աւելցնել արժէքը այն վախճանին, որուն հասած ենք իրմով։

Միայն նպատակներուն մէջ, անշուշտ, իրապէս գոյութիւն ունի արժէքը։ Շատ մը

(*) Հնդկին ամէն ինչ կը գործէ այն բանին համար, զոր կը հետապնդէ, կանխազգալով անոր ինչ ըլլալը։

գործունեություններ կամ փորձառություններ, որոնք ընտրուած են իբրեւ միջոցներ ուրիշներով համար, իրենք իրենց մէջ ալ արժէք ունին. բայց այդ աստիճանին վրայ, անոնք կը դառնան նպատակներ: Հարցնել հետեւաբար, թէ ի՞նչ են Արժէքին զանազան տեսակները ու հարցնել թէ ի՞նչ են կեանքին կարելի նպատակները, նոյն հարցը դնել է տարբեր բառերով: Այդ հարցին մինքն հիմա պիտի անդրադառնաք:

Արժէքը կը ճանչցուի ներքին կամ մտերիմ զգացումով մը զոր կրնանք գոհացում անուանել: Հոն ուր որ մէկը կը յայտարարէ զայն գտնել, չենք կրնար ռեէ առարկություն ընել իրեն դէմ իր այդ յայտարարութեանը համար: Իւրաքանչիւր մարդու, իր անձնական արժէքի իմացումը վերջնական է: Ասիկա չենթադրենք անիշխանություն կամ քառս, ինչ որ շուտով ցոյց պիտի տանք. եթէ նոյնիսկ այդպէս ըլլաւ սակայն, այդ իրողությունը՝ իրողություն ըլլալէ չէր դադրեր:

Բայց թէեւ արժէքը կը ճանչցուի գոհունակութեան զգացումով մը, ինք՝ չի կայանար այդ գոհունակութեան մէջ: Գոհացումը անհրաժեշտ տարր մըն է արժէքին փորձառութեան մէջ, բայց իր կարեւորությունն աստիճանը շատ կը տարբերի, ինչպէս շատ կը տարբերի նաեւ անոր մեր բնութեան վրայ ունեցած ազդեցությունն աստիճանը: Սովորաբար իմացուած Հաճոյքին մէջ — այսինքն գոհացման անշատ պահերու մէջ — ենթակայական տարրը շատ աւելի տիրապետող է և գոհացման բաժինը, համեմատաբար փոքր է. եթէ ան պարզ և զուտ Հաճոյքն է, փորձարկուած բարին՝ է այդ զգացումը ինքնին, և գոհացումը այդ զգացումին մէջն իսկ կը կայանայ: Կասկած չկայ որ հաճոյքները մեծ մասամբ աւելի բան մըն են քան զուտ և պարզ հաճոյքը, և բոլոր արժէքի ձեւերը հաճելի են երբ զնահատուած են: Բայց կան բարիի կարգ մը տեսակներ, գիտակցորէն զնահատուած իբրեւ բարի և գիտակցաբար ընտրուած, որոնց մէջ հաճոյքի տարրը գրեթէ անգոյն է, մինչ՝ ցաւը շատ տիրական է: Այսպիսի բարիքներուն համար կրնանք ըսել ինչ որ George Eliot-ին Romola-ն կ'ըսէ բարձրագոյն հրճուանքին համար. «Ջայն կը ճանչնանք միայն այն

տառապանքէն զոր յանձն կ'առնենք, այդ բարին նախընտրելով ուրիշ ամէն բանէ, որովհետեւ մեր հոգին կը տեսնէ թէ ան բարի է»:

Ջգայական հաճոյքները կը բերեն նուազագոյն գոհացումը, թէեւ անոնք առիթ կրնան տալ առաւելագոյն գրգռման մը: Շատ տարբեր են Հպարտութեան հաճոյքները: Հոս, այս պարագային, ենթակայական տարրը նուազ կարեւոր է, և առարկայականը՝ աւելի. բայց ենթակայականը դեռ յստակօրէն կը մնայ: Առարկայական տարրը հոս կախում ունի բաղդատութենէ մը, կամ հակադրութենէ մը: Ջգայական հաճոյքներու արժէքը, ա՛յն իմաստով բացարձակ է որ բոլորովին անկախ է ան ուրիշ փորձառություններէ. անիկա բաղդատելի կը դառնայ պարագաներով երբ որ մենք ստիպուինք ընտրություն մը ընել հաճոյքի մը. և ուրիշ նպատակի մը միջեւ, որուն բաղդատամբ հաճոյքին արժէքը՝ կրնայ մեծ ամ փոքր ըլլալ: Բայց մարմնական հաճոյքին արժէքը, ըստինքան կը մնայ՝ ինչ որ է: Հպարտութեան հաճոյքներուն արժէքը էապէս բաղդատական է, կամ աւելի ճիշտ, այս տեսակ հաճոյքի մը առիթը, բաղդատություն մըն է: Մէկը կ'ուրախանայ՝ ուրիշէ կամ՝ խաղի մը կամ արուեստի մը մէջ աւելի ճարտար ըլլալուն համար, կամ՝ անկախաբար այս պարագաներէն, կը ձգտի այդ արժէքներէն մէկուն, գիտնալով որ զայն ձեռք բերելով, ան՝ իրեն հաճոյք պիտի բերէ: Հոս դարձեալ, բարին կամ արժէքը՝ ենթակայական վիճակն է, կամ զգացումը, բայց հոս անձը իբրեւ ամբողջ է որ գոհացած է, կամ կրնայ ըլլալ: Փառաբարիությունը, առհասարակ, այս տեսակ բարիի մը հասնելու փափաքն է, իր ընդհանուր ձեւին մէջ: Անոնք որ երբ խաղերու կը մասնակցին և մտահոգ են թէ արդեօք պիտի չահին կամ պիտի կորսնցնեն, ցոյց կուտան թէ իրենց խաղերու մէջ, իրենք առնուած, յարաբերական արժէք մըն է որ կը վերնառնեն: Այս արժէքները իրենց ազդեցություն մը կալաւ-ընկերային են, որովհետեւ անոնց մէջ մէկուն յաշողությունը՝ կ'ենթադրէ ուրիշներու ձախողանքը:

Հաճոյքի կամ Հպարտութեան արժէք-

ներու համար, կարելի է ըսել թէ՛ անոնք կը ներկայացնեն այն վախճանը՝ որուն համար աշխարհ ստեղծուած է, ոչ ալ կարելի է ենթադրել թէ՛ Ստեղծիչը զոհ կ'ըլլայ իր արարածներուն անոնց հասնելու ձգտումէն: Հաճոյքը, անկասկած, կատարեալ կեանքի մէջ ստորակարգ տեղ մը կրնայ գտնել, թէև որոշ համ մը բերելով անոր: Հպարտութեան հաճոյքները, կրնան մղել զանդադարժ հոգի մը գործունէութեան, բայց իրապէս եռասիրութեան կողմէ անոնց յոռի գործածութեան արգիւնքն է որ յառաջ բերած է ինչ որ կը կոչուի Մարգուէ Անկումը: Տակաւին չհասնէ Արժէքին այն տիպարին որուն մասին կրցանք ընել (մեր առաջին գլուխին մէջ) թէ անկա, աշխարհի գոյութեան ճշմարիտ պատճառն է: Այդ Բացարձակ Արժէքն է որ մեզի ծանօթ է Ճշմարտութեան, Գեղեցկութեան և (նկարագրի) Բարութեան երեք ձևերուն տակ:

Եթէ մէկը ըսէ թէ չի տեսնար թէ ինչու պէտք է որ Ճշմարտութիւնը գիտնայ, կամ Գեղեցկութիւնը գնահատէ, չկայ փաստ զինքը ատոր համոզելու համար: Եթէ ըսէ որ ինք չի կրնար տեսնել թէ ինչու բարի պարտի ըլլալ, չկայ դարձեալ փաստ՝ զինքը ատոր համոզելու համար: «Բարին» եւ պարտաւորութիւնը յարաբերակից եղբեր են. բարին այն է զոր մէկը պարտի ըլլալ, և մարդու մը պարտաւորութիւնը՝ բարի ըլլալ է: Ու մարդուն մէջ «բարին» կ'ենթադրէ առնուազն, որոշ ուղղութիւն մը թէպէ Ճշմարտութիւն և Գեղեցկութիւն. Արժէքը՝ կը պարունակէ աւելի՛ բան մը բարի մարդոց յատկանիւրերէն, որով՝ ձըլմարտութիւնն ու Գեղեցկութիւնը պէտք է յիշուին կողք կողքի Բարին հետ: Բայց անոնք երեք Բացարձակ Արժէքներ չեն. անոնք երեք ձևեր են Միակ Բացարձակ Արժէքին՝ որ Մէքն է. այս վերջինը՝ երեքէն իւրաքանչիւրը կը գործածէ իբրև իր միջոցները ինքզինք յայտնելու և ինքզինք հաղորդելու: «Հոգիին ճիգը միութեան հասնելու ուրիշ հոգիներու հետ, ու գերազանցողէն, Աստուծոյ հետ, այդ հոգիներուն համար վերջնական արժէքն է կամ կարելի իրականութիւնը»:

Ճշմարտութիւնը՝ իմացականութեան վախճանն է. մարդ կը խորհի, ու կրնայ

խորհիլ ճիշդ կամ սխալ. ճիշտ խորհիլ՝ հասնիլ է Ճշմարտութեան այնքան՝ որքան իր մտածումը կրնայ հեռուն երթալ: Մարդիկ միշտ կը փափաքին հասնիլ ճշմարտութեան մը, որովհետեւ իրենց ծրագիրները ջուրը պիտի իյնային, եթէ սխալ հիման մը վրայ անոնք դրուած ըլլային. բայց ասիկա, ճշմարտութիւնը փափաքիլ է իբրև միջոց և ոչ իբրև նպատակ: Ճշմարտութիւնը փափաքիլ իբրև նպատակ՝ փափաքիլ է կատարեալ յարաբերութիւն մը քին՝ Իրականութեան: Ու ասիկա բարիք է ըստինքեան. այնքան աւելի յստակօրէն բարիք մը՝ որ կը պարտադրէ ան ինքզինքը բոլոր անոնց որոնք կը հասնեն իր բնութիւնը՝ իբրև զինք իրագործելիք պարտականութիւն մը: Վախճանը՝ հոս, տեղեկութիւններու գումարի մը ստացումը է, թէև այդ կրնայ միջոց ըլլալ վախճանին, և պէտք է մաս կազմէ իրեն, եթէ կատարեալապէս ձեռք բերուած է. վախճանը՝ Իրականութեան հետ կատարեալ իմացական յարաբերականութիւնն է:

Գեղեցկութեան ընդհանուր բնութիւնը՝ ուրիշ տեղ քննած եմ, և հոս կրնամ միայն տալ վարդապետական բովանդակութիւնը այն եղրակցութեան՝ որուն հոն հասած եմ: Գեղեցկութիւնը՝ կատարեալ (այսինքն իրապէս պատշաճ) արտայայտութիւնն է ունէ ճշմարտութեան մը կամ իրողութեան մը արժէքին: Այսպէս Գեղեցկութիւնը սերտօրէն յարաբերակից է Ճշմարտութեան և ունի նոյն տրամաբանական կառուցուածքը: Ան կ'ազդէ զգացման, ինչ որ չընկեր Ճշմարտութիւնը, ու այս ազդեցութիւնը կրնայ այնքան տիրապետող ըլլալ որ իմացական ունէ տարբեր մէջ նշմարելի չըլլայ երեք առաջին ակնարկով: Բայց իրապէս, այդ տարբեր միշտ հոն է, համեմատութեան, կամ կշռոյթի, կամ խմբաւորման, կամ այլազանութեան մէջ միութեան, այլ ձևի մը կերպարանքին տակ: Գեղեցկութիւնը նպատակ ընել ունէ գործունէութեան, փնտռել է զանազան արժէքներու զգացման մէջ, այն կատարեալ ներդաշնակութիւնը, որով Գեղեցկութիւնը կը յայտնուի մեր գիտակցութեան: Արժէքը կրնայ աւելի մտածման մէջ զբոսնուիլ, քան արտայայտութեան մը մէջ՝ իբրև արտայայտութիւն, ինչպէս մեծ բա-

նաստեղծութեան մը մէջ. բայց արտաքոյ արտայայտութեան՝ գեղեցկութիւն չկայ. անշուշտ որովհետեւ մտածումը արտայայտութեան մէջ կը դառնայ կատարելապէս իրագործուած։ Ուրեմն Գեղեցկութիւնը, ճշգրտորէն խօսելով, կը կայանայ այն բանին մէջ որ զգայարանքներով իմանալի է, թէ և ինչ որ այդպէս ըմբռնուած է, շատ աւելի անգին կրնայ անցնիլ քան լոկ զգայականը։

Բարոյութիւնը (նկարողի) կատարեալ համակարգութիւնն է անձնաւորութեան բուրյոյ տարրերուն՝ միակ ամբողջի մը մէջ, և այդ ամբողջին՝ իր շրջապատին հետ, մասնաւորաբար իր անձնական շրջապատին հետ։ Ասիկա ալ երկարօրէն քննած եմ այլուր, և ատոր պէտք է անդադառնամ աւելի վերջի գլուխներու մէջ։

Լոկ հաստատումը թէ ինչով ճշմարտութիւնը, Գեղեցկութիւնը և Բարոյութիւնը կը ներկայանան իրրեւ արարքի նպատակներ՝ բաւական է ցոյց տալ թէ քիչ ենք Արժէք՝ թէ՛ յարակից է և թէ՛ բացարձակ է։ Յարակից է՝ անով որ անոք իրենք իրենց մէջ լիուլի բարի են, բացարձակ է՝ անով որ կախում չունի ունէր քաղաքացիներէ։ Ընդհանրապէս է նաեւ, որովհետեւ անոնց ստացումը մէկու մը կողմէ հեռու արգիլելէ, ընդհակառակը մեծապէս ալ կ'օգնէ ուրիշներու կողմէ ալ անոնց ստացման։ Անձը հոս լոկ ընդունարան մըն է, իր կողմէ հոս այս մասին ունէր յաւակնութիւն, վստահօրէն պիտի արգիլէ ամբողջական ըմբռնում մը ճշմարտութեան, Գեղեցկութեան կամ Բարոյութեան։ Բայց այս ըսել չէ որ ես՝ հոս միայն կրաւորական է։ Ընդհակառակը, ուժգնօրէն դործօն է, բայց իր գործունէութիւնը, գլխաւորաբար ընկալուչ է, աւնուապէս իր ճշմարտութեան և Գեղեցկութեան ըմբռնման մէջ, և իր ուշադրութիւնը կեդրոնացուցած է բոլորովին առարկային վրայ, երբեք ինք իր վրայ, Բայց զոնացումը ամբողջ անձինն է, ամբողջ և կատարեալ։

Այսպէս կը հասնինք գործնականապէս և տեսականօրէն մեծ կարեւորութիւն ունեցող սկզբունքի մը. անձը կարող է ա՛յնքան աւելի ամբողջական գոհացման մը, որքան աւելի ինքզինքը իր ուշադրութեան դաշտէն դուրս կը թողու։ Արժէքը գոյութիւն ունի ենթականերուն համար, բայց ենթական գայն կը գտնէ միայն երբ՝ կատարելապէս գրաւուած է առարկայով։

Քրզմ. Ի. Ա. Ղ.

W. TEMPLE

(Շարունակել)

ԼԵԶՈՒԵԳԻԾԱԿԱՆ

ՀՈՈՎՄԷԱԿԱՆ ԱԶԳԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅ(*)

Հոովմայեցիք առաջին անգամ Փոքր-Ասիա ոտք կոխեցին Ն. Ք. 190 թուին, երբ Մազնեսիոյ ճակատամարտում քայքայելով Սելեւկեան պետութիւնը՝ ամբողջ Փոքր-Ասիոյ մինչև Տաւրոսի լեռները տիրեցին։ Հայաստանի երկու կուսակալները՝ Արտաշէս և Ջարեհ ժամանակը եկած համարեցին Սելեւկեանց լուծը թօթափելու և բանակցութեան մտնելով Հոովմի հետ՝ ստացան Մերակոյտի համաձայնութիւնը և Հայաստանը անկախ յայտարարեցին (189)։ Այս է այն առաջին ակտը՝ որով հայերը հոովմայեցոց հետ յարաբերութեան էին մտնում։

Յարաբերութիւնները շատ աւելի զօրացան, երբ Տիգրան և Միհրդատ հիմնելով հայ-պոնտական կայսրութիւնը՝ պատերազմ սկսան հոովմայեցոց դէմ։ Միհրդատ նուաճեց Փոքր-Ասիան, Թրակիան, Մակեդոնիան և Գունաստանը և այս բոլոր երկիրներին մէջ գտնուած հոովմայեցիներին կամ կոտրեց և կամ վտարեց։ Սլլլա եւ Լուկուլլոս յաղթեցին Միհրդատին, որից յետոյ Հոովմայեցիք մտան Հայաստան եւ մինչև Արտաշատ յառաջացան։ Տիգրան հաշտութիւն առաջարկեց Պոմպէոսին և իր տիրած երկրներէն հրաժարուելով՝ Հայաստանը դարձրեց Հոովմի գաշնակից և բարեկամ պետութիւն, որի թագաւորները զա՛ն պիտի բարձրանային Հոովմի հաւանութեան (66)։ Այնուհետև Հոովմայեցիք պարտաստուեցին նուաճել պարթեւներին պետութիւնը, Այս պատերազմի մէջ հայերը իրրեւ գաշնակից՝ պիտի միանային Հոովմայեցոց, կուռեցու համար պարթեւներին դէմ, բայց նրանք աւելի լաւ համարեցին հաշտ ապրիլ մօտակայ թշնամու հետ, քան միանալ հեռուոր բարեկամին։ Այս պատ-

(*) Վերցում՝ մեծաւն հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործէ (Ժ. եւ ԺԱ. Գլուխ)։

ճառաւ երբեմն չէզոք, երբեմն էլ յայտնապէս բարեկամ էին դառնում պարթեւներին։ Հռովմէական բանակն էլ ստիպուած էր շարունակ նստել Հայաստանում՝ մերթ-իրբէ հսկող, մերթ-իրբէ թշնամի, չթողնելու համար՝ որ Հայաստանը մտնէ պարթեւների հովանաւորութեան տակ։ Հայերը միանալով պարթեւների հետ, շատ անգամ ապստամբուում են Հռովմայեցոց դէմ, դուրս են վանում հռովմէական բանակը, բայց մի ժամանակ յետոյ, աւելի ուշ ուժի ստաջ ստիպուում են խոհարհիւ՝ Հայ թագաւորները գնում են Հոռոմ, կայսեր ձեռքից ընդունելու իրենց թագը, իրենց այս կամ այն ազգականը իրրեւ պատանդ մնում է Հռովմում։ Հայաստանը Հռովմայեցոց հովանաւորութեան տակ մերթ վառալ թագաւորութիւն է, մերթ դաշնակից անկախ պետութիւն, մերթ սոսկ հռովմէական նահանգ։ Բայց այս բոլոր ձեւերի տակ էլ հայ-հռովմէական յարաբերութիւնները շատ կենդանի են, մինչև 329 թիւը, երբ հիմնուելով Պուլիսը, վերանում է Արեւելից հռովմէական կայսրութիւնը և նրա տեղ բարձրանում է Յունութիւնը կամ Արեւելեան կայսրութիւնը, յոյն լեզուով և յունական քրիստոնէական քաղաքակրթութեամբ։

Հայ-հռովմէական յարաբերութիւնները շարունակել են ուրեմն ամբողջ 400 տարի։ Այս 400 տարուայ ընթացքում հռովմէական քաղաքակրթութիւնը առանց ազդեցութեան չէր կարող մնալ ի հարկէ հայ կեանքի և հետեւաբար հայ լեզուի վրայ, մանաւանդ որ Հայաստանի մէջ գրեթէ շարունակ նստած էր լինում հռովմէական զօրքը։ Հռովմէական յիշատակը երեւում է այն զանազան արձանագրութիւններից՝ որ թողել են հռովմայեցիք՝ Հայաստանի մէջ, նոյն իսկ Հայաստանի կենտրոն Վաղարշապատում, որ իրենք հիմնեցին՝ Արտաշատը հիմնադրող կործանելուց յետոյ։ Մինչև այսօր մնում են այդ արձանագրութիւնները էջմիածնում՝ յ. ք. Բ. դարից, Բանակը՝ ո՛ր երկրում էլ որ նստի, անշուշտ որ և է ազդեցութիւն կունենայ նրա վրայ։ Այս կողմից նշանաւոր է եղել հռովմէական բանակը՝ որ լատիններէն թագաւորութիւնը՝ իբրեւ վարչական ու զինւորական լեզուի, տարածել է ուր որ գտնուել է, աւելի կամ պակաս չափով՝ հռովմէական բանակի պատ-

ճառով էր՝ որ Սպանիայում, Պորթուգալիայում, Ֆրանսիայում, Բելգիայում տեղի են տուել տեղական ազգային լեզուները և մտել է ամբողջապէս լատիններէնը, որի ժառանգներն են այսօր սպաններէնը, պորտուգալներէնը, ֆրանսերէնը և այլն։ Յունարէնն անգամ՝ որ այնպէս ըմբոստ էր օտար փոխառութեանց դէմ, հռովմէական կայսրութեան ժամանակ վերցրեց լատիններէնից շատ վարչական ու զինւորական բառեր, այսպէս արդէն յունարէն լեւտարանի մէջ գտնուում ենք ո՛չ միայն *πραιτωριον* կամ *ἀσπασιον*, այլ և նոյն իսկ *σπεκουλάτωρ*։ Բայց հռովմէական լեզուն չկարողացաւ վտարել հայերէնը։

Անշուշտ հայերին չի կարելի համեմատել արեւմտեան ազգերի հետ, որովհետեւ, ինչպէս նախորդ ասուածներէրից երեւաց, նրանք միշտ հակուած էին դէպի արեւելք և սիրող էին իրանական քաղաքակրթութեան, ուստի հռովմէական լեզուի ազդեցութիւնը այնպէս մեծ չէ մեր լեզուի վրայ, այնու ամենայնիւ նա կայ։ Սակայն այդ ազդեցութեան հետքերը մեծ չեն մեր աչքին՝ երկու պատճառով։ Նախ՝ որովհետեւ հռովմէական ազդեցութիւնը եղել է նախ քան գրերի գիւտը, երբ գրականութիւն չի եղել, որպէսզի նրա յիշատակը յաւեւորացնէր։ Հռովմէական ազդեցութեան, բանակի և վարչութեան վերացմամբ՝ ջնջուել են նրանց թողած լեզուական յիշատակները և այսօր ոչինչ չունենք՝ որ յիշեցնեն այդ անցեալը։ Նրկորդ՝ Բիւղանդական կայսրութեան ժամանակ յունարէնը մեծապէս ազդուեց լատիններէնից և ինքը եղաւ միջնորդ նոյն լատինական բառերու տարածելու որ տիրապետութեան շրջանում, բայց այս անգամ յունական կերպարանքի տակ։ Լատինական բառերի մի մասը՝ որ հռովմայեցիներից մնացել էր հայերէնի մէջ, յունական ազդեցութեամբ ստացան նոր կերպարանք, և այլ ևս անձանաչելի դարձան, և այսօր մենք, երբ քննում ենք այդ բառերը, գտնում ենք աւելի յունածէ քան լատինածէ և համարում ենք յունական փոխառութիւն։

Այս բոլորից հետեւում է՝ որ հռովմէական լեզուի ազդեցութիւնը մինչև մի որոշ աստիճան հայերէնի վրայ թէ՛ն անուրանալի է, բայց անյայտ է, որովհետեւ այն բառերը

որ հայերենը փոխ է առել հոսովմայնիերից, ապագայում ջնջուած կամ ձեւափոխուած ու յունացած են: Այնու ամենայնիւ կարելի է մատնանշել հետեւեալները՝ իբրեւ հազուագիւտ մնացորդներ:

1. *Καίσαρ*, (յն. *καίσαρ*) որ հայերէնի մէջ ունենը նաեւ կէսար *ձեւով*, մինչդեռ իր անուան նուիրուած քաղաքի անունն է *Կեսարիա* (յն. *Καίσαρεια*) յունարէնի աւերկաբարբառի գէմ հայերէնը հանում է միշտ եւ միայն այս բառն է որ ունի այլ հետեւաբար հայերէնի հնագոյն փոխառութիւնն է արեւմտեան աղբիւրից, հաւանաբար ուղղակի հոսովմայնիերից (*Hübschmann*, Arm. Gram. էջ 322-23), ճիշտ ինչպէս գերմաներէնի մէջ *Kaiser* հնագոյն լատինական փոխառութիւն է: Հայերէն բառի եւ հոսովմով մի աւելի ապացոյց է լատինական փոխառութեան:

2. *Արկղ*, ժողովրդական լայրին. *arcia* բառն է, որի գրական ձեւն է *arcula*, այս էլ *arca* ասնուով, արկղ, դրամի գանձանակ, մեռելի դագաղ, հազուատի պահարան՝ բառի նուագականն է: Իր առանձին ձեւի պատճառով հոսովմական արկղը դարձաւ քաղաքակրթական նշանակութիւն ունեցող մի առարկայ և տարածուեց Եւրոպայի բոլոր կողմերը: Իր բուն կամ նուագական ձեւով լատին բառը այսպէսով անցաւ բազմաթիւ լեզուներ, ինչպէս ֆրանսերէն, իտալերէն, անգլերէն, գալլերէն, բրըտոներէն, հին իռլանտերէն, գոթացիներէն, հին իսլանդերէն, գերմաներէն, անգլոսաքսոներէն, հպրուսներէն, չիզերերէն, հին սլաւերէն, չեխերէն, բոհեմերէն, լատվոներէն, ֆիններէն և այլն: Լատին ժողովրդական ձեւից փոխառեալ է նաեւ յն. *ἀρκλα* և կարելի է մտածել որ հայերէն ձեւը սրա միջնորդութեամբ յառաջացած լինի: Բայց ըստ որում բառը շատ հին է, մասնաւոր որ պատկանում է անային իրիւրի կարգին, իսկ յունական փոխառութիւնները սովորաբար կրում են կրօնական կամ գիտական բնոյթ, ուստի աւելի հաւանական է դնել ուղղակի հոսովմայնիերից անցած հայերէնի:

3. *Սկուտել* «մետաղեայ ափսէ կամ մատուցարան», որ այս ձեւով շատ քիչ է գործածուած և աւելի յիսոյ գործած է *սկուտեր*, սկետը լատինական *scutella* «պնակ, ափսէ» բառն է, որ լատ. *scuta* բառի նուագա-

կանն է: Նախորդին նման այս էլ տարածուած է զանազան լեզուների մէջ, այսպէս ֆրանսերէն, իտալերէն, հին գերմաներէն, լետտերէն, հին իսլանդերէն, սերբերէն, յունարէն և այլն: Այստեղ էլ կարելի է կարծել որ բառը յունարէն *σκούτελα* ձեւի միջնորդութեամբ անցած լինի, բայց աւելի հաւանական է ուղղակի փոխառութիւնը:

4. *Սիտլ* օջրի աման կամ դոյլ, լատ. *situla* «դոյլ» բառն է, որ տարածուած է շատ լեզուների մէջ, ինչպէս յունարէն, ասորերէն, արաբերէն, պարսկերէն, թուրքերէն, թուրքերէն և այլն: Միւր բառը կարող է լինել լատիներէնից ուղղակի և կամ յուն. ձեւի միջնորդութեամբ: Եւ որովհետեւ աւանդուած է ուշ ժամանակ, ուստի վերջինը աւելի հաւանական է:

5. *Կառք*. Հոսովմայնաց *carrus* բառն է, որով հասկացուած էր մի տեսակ քառանի կառք: Այս բառը գալլերէնից անցել էր լատիներէնի և յետոյ փոխառութեամբ տարածուեց շատ լեզուների մէջ. ինչպէս՝ ֆրանսերէն, ռուսներէն, գերմաներէն, չիզերէն, ֆիններէն, ասորերէն և այլն: Այս բառը յունարէնում չկայ, ուստի չենք կարող մտածել յունարէնի միջնորդութեան մասին: Կայ ասորերէնում, բայց ունի բոլորովին տարբեր ձեւ (*qaruxā*), որ եթէ հայերէնի անցած լինէր, պիտի տար կարգաւոր կամ առ առաւելի կառուի ձեւը: Ուստի պարզ է որ այս բառը ուղղակի հոսովմայնից զինուորների լեզուից անցած պէտք է լինի հայերէնի:

6. 'Լեմնակ' «գոգնոց, անձեռոց կամ սրբիչ», հայերէնի մէջ քիչ անգամ գործածուած բառ է, առաջին անգամ գտնուած ենք յն. *թգ. 4, 5*, որ յն. բնագրում նոյնպէս *λέντιον* ձեւն ունի: Թն. բառը փոխառեալ է լատ. *linteum* բառից, որ ծագում է *linum* «վուշ» բառից, Հայերէնը շատ հին փոխառութիւն է, որի ապացոյցներն են ի ձայնի փոխառէն գրուած ջ և բառաւորչի ալ մասնիկը: Բայց այնու ամենայնիւ կարող չենք հաստատապէս ասել որ հայ ձեւը ուղղակի լատիներէնից առնուած լինի, քանի որ ունինք յունարէն ձեւ՝ *գործածուած* և *կետարանի* համապատասխան հատուածում, մասնաւոր որ թէ՛ հայը և թէ յոյն ունեն *ε* ձայնաւորը, մինչդեռ լատինը ունի *i*:

Վերոյիշեալ բառերը կրում են այնպիսի կերպարանք, որ կարելի չէ ասել թէ դիտւոնները միջոցով կատարուած փոխառութիւններ են, ինչպէս պիտի լինէին իսկական յունական փոխառութիւնները, այլ բոլորովին ժողովրդական ձեւեր են, բերնէ բերան անցած, իբրեւ արդիւնք հոգովայնցի մարդոց եւ հայ անհատների յարաբերութեանց:

Հատկանշներն ազդեցութիւնը հայերէնի վրայ դադարելուց յետոյ 329 թուին, վերսկսում է երկրորդ անգամ Կիլիկեան թագաւորութեան ժամանակ ԺԴ. և ԺԿ. դարերին, Ունիթոական քարոզիչների ձեռքով: Երկու ազդեցութիւնները կրում են բոլորովին տարբեր բնոյթ, ուստի մենք էլ բաժանում ենք երկուսը իրարից և վերջ տալով այստեղ այս գլխին, երկրորդ շքանի մասին կը խօսենք առանձին գլխով՝ «Ունիթոական կամ լատինաբան հայերէն» վերնագրի տակ:

ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԱՋԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅ

Անհրաժեշտ է նախ զանազանել իրարից Ասորեստանցիներն ու Ասորիները: Առաջինները բնակուած էին Ասորեստանում, Հայաստանից ու Միջագետքից հարաւ գլուխը արդ ընդարձակ երկրում, որ հնագոյն ժամանակները դարձաւ մեծ աշխարհակալ պետութիւն եւ որի մայրաքաղաքն էր Նինուէ: Ասորիները բնակուած էին Ասորիքում, Միջերկրական ծովի արեւելեան կողմը, Պաղեստինից, հիւսիս գտնուած այդ երկրում, որ տարածուած էր մինչև Եփրատ: Այս երկիրը նշանաւոր եղաւ Սելեւկեանց ժամանակ, որոնք տիրեցին Ասորիքին եւ նրա շրջակայ երկիրներին մինչև Ն. Ք. 64 թուը, երբ Տիգրան Մեծի ձեռքով Սելեւկեանց պետութիւնը կործանեցաւ և Ասորիքը նախ հայոց, չեւոյ էլ Հռովմայեցոց իշխանութեան տակ մտաւ: Սելեւկեանց թուրքական ժամանակ կազմուեց Օսրոէնի թագաւորութիւնը (Ն. Ք. 136), որի մայրաքաղաքն եղաւ Ուռուս կամ Եդեսիա: Այս

երկրի բնակչութիւնը բազկացած էր մեծաւ մասամբ ասորիներից և հայերից: Հռովմայեցիք 217 թուին վերջ տուին այս թագաւորութեան և Ասորիքի պէս իրենց իշխանութեան տակ առին: Հռովմայեցիներից յետոյ եկան յոյներն և ինչպէս Ասորիքի, այնպէս և նախկին Օսրոէնի տէր դարձան: Քրիստոնէութեան ժամանակ Ասորիքի ասորիները խմբովին ընդունելով նիստորականութիւնը՝ ենթարկուեցին յունաց հաւածանքներին, այնպէս որ ստիպուեցան փախչել իրենց մայր հայրենիքից և ապաւինելով Պարսից պետութեան՝ նրանց պաշտպանութիւնը խնդրեցին: Պարսիկները լայն բացին իրենց դռները նրանց առջև ի հեճուելու յունաց, իկյ ժամանակից (435) Ասորիները սկսեցին գաղթել եւ տարածուել Միջագետք, Պարսկաստան, Արարիկ և մինչև Հնդկաստան ու Ջինաստան յառաջացան, ուր հիմնեցին քրիստոնէական եկեղեցի: 634 թուին Արաբները նուաճեցին Ասորիքը, ուր մնացած սակաւաթիւ ասորիները արաբական լեզուն և մահմեդական կրօնն ընդունելով՝ մտնում արաբացան, այնպէս որ այսօր Ասորիքում ասորի ժողովուրդ չկայ: ԺԿ. դարում Հանկթամուր կործանեց Արեւելեան Ասիոյ նեստորական եկեղեցիները, ասորիների մնացորդները քաշուեցան յետ եւ ապաստանեցան Քրիզիստանի լեռները: Այս կարգին է պատկանում Զուլամիբկի նեստորական քաջ ասորիների մեծ գաղութը որ վերջին թեզահանութեան ժամանակ վտարուելով տաճիկներից, մեծամեծ զոհեր տալուց յետոյ, նախ Պարսկաստան, այժմ էլ Մուսուլ հաստատուեց: Այսպէսով նախկին Ասորեստանը, որ ոչ մի կապ չուներ ասորիների հետ, այսօր ասորիների նոր հայրենիքը դարձաւ:

Հայոց յարաբերութիւնը ասորիների հետ սկսում է այն ժամանակից, երբ հայերը դեռ Փոքր-Հայքումն էին, բայց մանաւանդ երբ Փոքր-Հայքից յառաջացան դէպի Միջ Հայք: Ն. Ք. 190 թուին երբ Զարիադէս հիմնեց անկախ հայկական թագաւորութիւն, իր գրաւած նահանգների (Մոփք, Հանձիթ, Աղձնիք, Տմորիք, Սասուն) ժողովրդեան ստուար մասը Ասորի կամ Արամայեցի էր, որ քիչ քիչ հայախօս դառնալով՝ ձուլուեց հայ տարրի հետ: Ն. Ք. 64 թուին, երբ Տիգրան Մեծը նուաճեց Ասորիքը, անշուշտ

իր սովորութեան համաձայն ասորիները զանազան խմբեր բերաւ Հայաստան բնակեցրեց։ Օսրոէնի թագաւորութեան մէջ հայոց և ասորիների յարաբերութիւնը այնպէս սերտ էր, որ Արգաւնները անուանում էին իրենց «Թագաւոր Ասորոց և Հայոց»։ Այդ թագաւորները ծագումը նոյն իսկ պատկանում էին հայ-արշակունեան տոհմին։ Երբ սկսեց քրիստոնէութիւնը, առաջին ժողովուրդը՝ որ ընդունեց այս կրօնը, ասորիներն եղան։ Առաջին քրիստոնեայ թագաւորն եղաւ Եղեսիոյ ասորի Արգար Թ. Թագաւորը, որ ընդունեց քրիստոնէութիւնը Գ. դարի սկզբին։ Եղեսիոյ շրջանից Մըքրինի վրայով անցան Հայաստան և Նրա հարաւային կողմերում տարածեցին քրիստոնէութիւնը։ Գ. դարի սկզբը իբրեւ ժրիստոնէութեան քարոզիչ Հայաստանում յիշուում է Եղեսիոյ մեծ բանաստեղծ եւ պատմաբան Բարդաճանը։ Նոյն դարի կէսին արդէն Հայաստանի մէջ կար հայ եպիսկոպոս, որ անշուշտ կապ ունէր Եղեսիոյ ասորական թեմի հետ։

Երբ քրիստոնէութիւնը ամուր կերպով հաստատուեց, Եփեսոսում բացուեց ասորական մի մեծ դպրոց, որ կարող ենք արդի բառով կոչել «Աստուածաբանական համալսարան»։ Ձանազան երկիրներից ուսանողները գնում էին այդ նշանաւոր դպրոցում կրօնական ուսում ստանալու։ Գրիգոր Լուսավորիչը Հայաստանում պաշտօնապէս ժրիստոնէութիւնը մտցնելուց յետոյ՝ նորակառոյց եկեղեցիների համար, ինչպէս յոյն, նոյնպէս և շատ ասորի կրօնաւորներ բերել տուաւ, և յունարէնի հետ ասորիէնն էլ եղան հայ եկեղեցիների պաշտամունքի լեզուն։ Ներսէս Մեծը՝ նոյն իսկ յոյն և ասորի դպրոցներ բացաւ Հայաստանում։ Մի ժամանակ յունարէնն ու ասորիէնը մրցակից էին հայոց երկրում։ Պարսիկները յոյն կուլտուրայի տարածման մէջ քաղաքական վախ զգալով՝ արգելեցին յունարէնի ուսումը իրենց երկրներում, ինչպէս և Հայաստանում և ընդհակառակը քաջայերեցին ասորիներին ուսումը։ Այսպէսով հայ եկեղեցու ծիսական ու պաշտօնական լեզուն ասորիէնը դարձաւ։ Փարսեցիների նկարագրում է այն անտանելի գրութիւնը՝ որ ստեղծուել էր հայ ժողովուրդի համար, որ գնում էր եկեղեցի՝ իբրեւ արձան լսելու այն լեզուն,

որից ոչինչ էլէր հասկանում։ Նա նկարագրում է միւս կողմից այն անտանելի զբաղաւորութիւնները որ կրում էին հայ ուսանողները, հեռաւոր ճամբարդութեան մէջ, Եղեսիա գնալու համար և ասորական զբաղաւորին լեզուն սովորելիս։ «Բանդի հոգացեալ յարածամ տրտմէր երանելի այրն Մաշտոց, տեսնելով զմեծ ջանն և զառաւելապէս ծախս՝ մանկանցն Հայաստան աշխարհիս, որք բազում թողափօք և հեռագնաց ճանապարհօք և բազմաժամանակեայ դեգերմամբք մաշէին զաւուրս իւրեանց ի դպրոցս ասորի գիտութեան։ Բանդի պաշտօն եկեղեցուց և կարգացմունք դրոց ասորի ուսմամբ վարէին ի վանորայս և յեկեղեցիս հայաստան ժողովրդոցս, յորմէ ոչ ինչ էին կարող լսել և օգտել ժողովուրդն այսպիսի մեծ աշխարհի, և լինէր պաշտօնէիցն աշխատութիւն և ժողովրդոցն անհաւուրթիւն յանրութենէ լեզւին ասորւոյն» (Փարս. էջ 13)։

Ս. Մեսրոպ էլ հայերէն գրերի գիւտի համար իր փորձերը Միշագետքի ասորի գիտունների շրջանից սկսեց, պրպրեց Եղեսիոյ ճոխ մատենադարանը և հայերէն գիրն էլ այնտեղ յօրինեց։ Այնտեղ թարգմանեց առաջին հայերէն գիրքը (գիրք Առակաց Սողոմոնի)՝ ասորական օրինակի վրայից, որին հետեւեց ամբողջ Ս. Գրքը։ Ոսկեդարի առաջին դրածերի մի ստուար մասը ասորիէնից թարգմանուեցաւ։ յայտնա են բացի Ս. Գրքից՝ Եփրեմի երկերը (4 հատոր), Ս. Իգնատիոսի նամակները, Եւսեբիոսի եկեղեցական պատմութիւնը, Լաբուրա եղեցացւոց թուղթ Արգարու, Ափրատի կամ Զգօն Մծնացիի, Արեւելեան վկայք, վարդապետութիւն Առաքելոց և ուրիշներ։ Ասորական ազգեցեալութիւնը հայոց վրայ ժառանգելու համար յիշենք բացի զանազան քարոզիչները՝ մասնաւորապէս Դանիէլ քորեպիսկոպոսը՝ որ հայոց կաթողիկոսութեան աթոռը կանչուեց, և Բրքիւշոյ ու Շմուել ասորիները՝ որոնք 429-437 Վարեցին հայոց կաթողիկոսական աթոռը։ Այս ժամանակից յետոյ ասորիների ազգեցեալութիւնը հայոց վրայ վերանում է. հայ մատենագրութեան և հայ գրական լեզուի ծաւալումը ի սպառ վարում է ասորիներին գործածութիւնը եւ ասորիների ուսումը։ Ասորիները հետզհետէ թուլանում տկարա-

նուսմ են նաև իրենց երկրում, որի պատճառներից մէկն էլ զանազան գաւառներին են լինում, որոնք պատառ պատառ ին անուսմ ասորի ժողովրդին: Ընդհակառակը, 551 թուին, երբ հայերը գաւառագրտեղով քաղկեդոնական վարդապետութիւնը՝ կազմում են ինքնուրոյն ազատ եկեղեցի, ուղղափառ ասորիները փնտռում են հայ եկեղեցու պաշտպանութիւնը և հովանաւորութիւնը:

Հայ և ասորի ժողովուրդները յարաբերութիւնը այս վիճակի տակ, այսինքն երկուսն էլ իրար շատ բարեկամ և նոյն իսկ կրօնակից, հայերն աւելի ազդեցիկ, իսկ ասորիները նրանց հովանաւորութեան տակ, շարունակում են այսուհետեւ երկար դարեր և մինչև այսօր էլ նոյն է: Տեղ տեղ հայոց ազդեցութիւնը այնքան մեծ է եղել, որ ասորիները նոյն իսկ կորցրել են իրենց լեզուն և խօսում են հայերէն. այսպէս Պարբերդի մէջ գտնուած 900 շունչ ասորիները հայախօս են եղել և ասորերէն լեզուն իմացող կամ խօսող ասորի հազուադէպ էր. նրանք սկզբ խօսին հայերէն, ինչպէս հայ մը, տարբերութեամբ միայն որ հարցականք եւ ձայնարկութիւններ սովորականէն քիչ մը երկար ու անտեղի թափով կ'արտաբերեն (Յ. Յարաբերդի, Քարբերդի Ասորիները, Արեւելք, 1888, Յունիս 24):

Ասորական ազդեցութիւնը հայոց վրայ կարող ենք ուրեմն բաժանել չորս շրջանի.

1. Նախնական երջան, երբ ասորիները կազմում են Հայաստանի հարաւային նորաստեւած գաւառների ազգաբնակչութեան մեծամասնութիւնը և կամաց կամաց ձուլւում են (ն. ք. Ա. դար):

2. Քրիստոնէական քաղաքացիական երջան, երբ հայ եկեղեցու պաշտպաններն ու ծիսական լեզուն ասորերէնն է (Գ. Դ դար):

3. Մասնագրական երջան, երբ եղեւ սիոյ դպրոցը հիւրընկալում է հայ ուսանողներին և ասորական եկեղեցական գրականութեան կարեւոր գործերը հայերէնի են թարգմանում (Դ-Վ դար):

4. Անկման երջան, երբ ասորիները իրենց մեծութիւնն ու ազդեցութիւնը կորցրած, ապրում են հայոց հետ ազգային ու կրօնական մօտիկ բարեկամական յարաբերութեան մէջ, փնտռելով ու վայելելով մեր պաշտպանութիւնը:

Այս չորս շրջանները ունեցել են իրենց տարբեր ազդեցութիւնը հայերէն լեզուի վրայ:

Առաջին շրջանում ասորիները հայա-նախնի Հայաստանի միւս նախաբնիկներին նման իրենց հետ բերին և հայերէնի մէջ մուծեցին անշուշտ զանազան բառեր, որոնք նախ Հայաստանի հարաւային շրջանում իբրեւ գաւառական բառեր գոյութիւն ունէին, յետոյ աւելի վեր տարածուելով ընդհանուր հայերէն դարձան: Այս բառերը միւս շրջանների փոխառութիւնները այն տարբերութիւնն ունին, որ զուտ ժողովրդական բառեր են և պատկանում են առտնին ու սովորական կեանքին. ինչպէս ամրան, զղայ, հրեայ, ձէք, մախաթ, ջամփուր, շղթայ կային:

Երկրորդ շրջանում փոխառելի բառերը պատկանում են եկեղեցական լեզուին և ասորի կրօնաւորների միջոցով մտել են լեզուի մէջ. ինչպէս արեւայ, քաղման, սասանայ, ծով, Բուսիթայ, Բուրմ, Բարդ կային:

Երրորդ շրջանին փոխառութիւնները կրում են զուտ գիտական բնույթ, վերաբերում են գաղափարական կեանքին և շատ անգամ՝ ուսումնականների ձեռքով կատարուած հասարակ տառադարձութիւններ են՝ ասորական բնագիրից թարգմանութիւններ անելու ժամանակ. ինչպէս արաթայ, զարգ, քարգմանել, քոհ եւ բոհ, հեգ, հեգեմայ, մաղաղաթ, մզկեմայ, մղավաճե, յար, ցարալիլ, սարա (ծեր), սովաբե կային:

Չորրորդ շրջանին փոխառութիւնները կատարուել են միայն այն գաւառներում, ուր հայ և ասորի ժողովուրդները կենակցում էին իրար հետ. այսպէս Հայաստանի հարաւային գաւառներում, Միջագետքի հիւսիսային կողմերում, կիլիկիոյ արեւելեան կողմերը, Բիթրատացոց սահմաններում և աւելի ուշ Ուրմիոյ լճի արեւմտեան շրջանում (Սալմաստ և Ուրմիա), ուր հայերը և ասորիները մինչև այս րոպէս էլ բարի հարեաններ են, շատ անգամ ազգակցական ու խնամիական կապերով կապուած իրար հետ: Այս շրջանի փոխառութիւններն էլ կրում են ժողովրդական բնույթ և պատկանում են հասարակ ու սովորական կեանքին. նրանցից ոմանք մտել են յետին դարերի հայ գրական միացորդների մէջ, միւսները

գործածական են միայն արդի հայ բարբառներում և գրական լեզուի մէջ չեն մտել։ Այսպէս են օրինակ մնիմայ, մաւար (սղոց), աւուլել, Մակաւր։

Ձորս չըջաննիւրի փոխառութեանց ընդհանուր գումարն է 177 բառ, որ կարիքի է ըստ տեսակի դասակարգել հետեւեալ ձևով։

1. Բնութեան եւ նրա զօրութեանց մասին. — Մղավաւե (կենդանակերպ), սահրա (լուսին), սիւի։

2. Կրօնական բառեր. — Աբելայ, աբիոն, աղեն (եղծի), ասեսարոն, բուս, իբրամեն, խարամանի, ծով, միզնեայ, ցածրացի, շուսփայ, սասանայ, սերովբե, փահանայ, փաղդեայ, փարոզ, փերովբե, փուրմ։

3. Մարդ եւ մարմին. — Մաւել, մոբբ, ւեֆ։

4. Հիւանդութիւններ. — Մաւարա (թոփախ)։

5. Կենդանիներ. — Ամարու, առնակ, առնեհ, խարագուլ, խարամանի, խլուրդ, խլուցն, կասու, կախա, կուղբ, մնիմայ, յամոյբ, ւեբամ, պախեհ, պապկայ, ջայլամն, փո։

6. Ընտանիք եւ ընկերութիւն. — Մալար, օլայ։

7. Երկրագործական. — ա) Տունկեր. — Ջոպայ, ծօրօր, հաղորան, շումրայ, շուււմայ, սակամուկիայ, փեգենայ։

բ) Տունկի մասեր. — Տեբել, կեղել։

գ) Գործիքներ. — Մանգաղ։

դ) Երկրագործութիւն. — Գաղիւ։

8. Խաշնարածութիւն եւ գիւղատնտեսութիւն. — Ջիռ սարփ. — Մտակ։

9. Գիտութիւն եւ արուեստ. — ա) Արհեստի վերաբերեալ. — Մաւար, փուրայ։

բ) Ուսում. — Աթուրայ, քարգմանել, հաւիւ, հեգել, հեգենայ, հոխոսոյ, մագաղաթ, սոփեր, յաթ, փիլիսոփայ։

գ) Երաժշտութիւն եւ քասոն. — Թասթ, ծննդայ, մդրիւա, ւեփուրայ, փար։

10. Գոյներ. — չկայ։

11. Վաճառականութիւն եւ դրամական գործարք. — Թանգար (վաճառական), հաւուել, շուկայ, ռփումայ։

12. Շինութիւն եւ շէնքի մասեր. — Ագուլայ, աղղել, բեթթիկա, բուրգն, խանուր, կապիլայ, մաւելն, մաւան չ, փուկայ։

13. Հագուստ եւ զարդ. — Աղլան, բեհեգ, գղար, գուլպայ, ծաւիթ, նափոն, շուսփայ, ւպար, սափիթի, փուսթա, վալայ։

14. Ուտելիք եւ ըմպելիք. — Ջեթ, մանայ, նաւիթ, շափար։

15. Առտնին տնտեսութիւն. — ա) Տընային իրեր. — Բազմակ, բուծին, դարգին, խարբալ, կասկարայ, կային, մախար, շամփուր, օղբայ, սանդ։

բ) Անանկներ. — Անկան, ապուլայ, կաթսայ, կաղայ, կքխայ, սկան։

գ) Տնտեսութիւն. — Խմոթ, խմեայ, անխում։

16. Թիւ, չափ, կշիւ եւ դրամ. — Ջուլայ, լումայ, փանար, մարգալան։

17. Մետաղներ, հանքային նիւթեր եւ ամաններ. — քարեթ, կուպր, ձանձախարիթ, ժափիւլայ, սափիւրայ, սիղայ (կիթ), սուր։

18. Զամբի վերաբերեալ. — Կարկուրայ, դեկ, շաւիղ, պողոտայ, սեռն, ծոփայ։

19. Ժամանակ. — Դար, քերին, իլուլ, շափար, շար, ուրբար։

20. Երկիր եւ պետութիւն. — ա) Երկրի մասեր. — Գորայ։

բ) Պետական կազմ եւ պաշտօններ. — Աղան, ամիւրայ, սասրաթիլայ, ափիլաոս, մար, փարոզ։

գ) Վարչական գործարք. — Ափոթ, գաղութ։

դ) Հարկեր. — Մափ։

ե) Պատերազմ. — Ջիփ։

զ) Ձեկներ. — Խարթ, ւեղբ, սակուր, սուրին, սուսեր։

21. Սովորական կեանքի բառեր. — Աղց, բարեւ, գութ, դամարիլ, զոյգ, քոն եւ բոն, խանձարուր, խորգ, ծար, հաղբ, յապանաս, նաբաղել, օփաղ, սաբա, սնիկ (պէսփ), սարմալ, ցամափ, փարաւել, փեռեկել, փրկել։

Հայերէնը ասորերէնից փոխ է առել նաեւ զանազան յատուկ առուները որոնցից կարող ենք յիշել հետեւեալները։

Աբա, Աբգար, Աբրահամ, Ահարոն, Աղան, Արամ, Բարեամիմայ (ասորական աստուածութիւն, որ ընդունուած էր նաեւ հայոց կրօնի մէջ), Գաղիլոյ, Յգր, Նիլիւ, Նիւրմ, Խանհակ, Հաբել, Մար, Մարուքա, Մուեհ, Յովնաննես, Յովնան, Յուլանան, Նաբար, Շամիւրամ (որից Շամիւրակեր), Շամաոն, Շուփհաղիւթոյ, Սարգիս։

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃՍԻՆՅԱՆ

(Նաբոնափե)

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԷՋՄԻԱՄԻՆ

Սրտի ուրիշ բերկրանքով մը ստացանք Աբարատեան Մայր Աթոռոյ ԷՋՄԻԱՄԻՆ հրատարակութիւնը։ Գիտէինք թէ չուտով պիտի հրատարակուէր. աւելի քան ուրախ ենք հետեալաբար այլևս անոր ստուգութեան, Կենդանի է էջմիածին, մեր հոգեկան մտասեւեռումներուն բեռնաստղը ու ասիկա երազատեսի ազնատանք չէ, ատոր կրնայ վկայել մեր հոգեկան հայրենիքի, էջմիածնի ԷՋՄԻԱՄԻՆ հանդէսը։ Պէտք է խանդավառուի այս արդիւնքով։ Այսօրուան հրատարակութիւնը չունի անշուշտ երբեմնի Աբարատի բովանդակութիւնը, իր էջերուն մէջ մենք կարօտով փնտռեցինք ստորագրութիւններ՝ որոնք մտքի փաղանքն ու փառքը եղան էջմիածնի և անով Հայ Եկեղեցւոյ. սակայն պէտք է խոնարհիլ միւս կողմէն սա իրողութեան առջև թէ ողջ է էջմիածինը, վասնզի չէ մեռած Ազգը։ Շատ բան կորսնցուց ան իբրեւ ոյժ և իբրեւ թիւ. բայց քիչ չէ այն ինչ որ իրեն կը մնայ զեռ Աստուծով։ Իր կեանքը նախ՝ յանձնի Հայ ժողովուրդին, իր միտքը՝ յանձնի Հայ մտաւորականութեան և կրթութեան, իր սիրտը որ չէ զազրած բարասելէ միշտ Հայ ժողովուրդի հաւատացեալ հարազատներուն համար։

ԷՋՄԻԱՄԻՆ հանդէսը այդ կենդանի բարասլումներուն փաստը կը բերէ մեզի, Սփիւռքի ստուեր աշխարհներուն մէջ եղողներուն, իբրեւ պատգամ և մխիթարութիւն, մեզի ընծայելով այն ապահովութիւնը թէ Խորհրդային վարչակարգին ներքեւ Հայաստանայց Եկեղեցին ա՛լ պիտի չուշանայ վերագտնելու իր զարաւոր խորհուրդին ամբողջ շքեղութիւնը, դառնալու համար Հայոց Հայրենիքին ու մանաւանդ Հայ Սփիւռքի ոչ միայն հրաբլրը, այլ նաև մեր ինքնութեան և ամբողջականութեան մագնիսը։ Ահա թէ ինչու կը խանդավառուինք այս հրատարակութիւնով, որուն յաջորդ թիւերը վստահ ենք թէ պիտի զանապակեմք մեր հաւատքը այս մասին։

Հանդէսին բովանդակութիւնը դարձեալ իր կրօնական և ազգային նկարագրով աւելի

քան գոհացուցիչ է։ Թողուածներ ունին Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Տեղակալ Տ. Դէորդ Արքեպ. ը՛ք՝ «Հայ Եկեղեցւոյ պարտքը իր ժողովրդին հանդէպ», օգոյշ Հայ ժողովուրդին օ երկու շրջաբերականներ, որոնք Հայ բանակին և ժողովուրդին ուղղուած խրախոյսի և գոհունակութեան խօսքեր են, գոյութեան այն մեծ գուպարին մէջ՝ զոր կը մղէ Հայ ժողովուրդը Ռուս մեծ ժողովուրդի կողքին։ Կան հեռագիրներ և նամակներ Ամենայն Հայոց Տեղակալի և Ստալինի ինչպէս նաև ուրիշ պետական ներկայացուցիչներու միջև փոխանակուած, որոնք Հայ ժողովուրդի արեան սուրբին հետ անոր նիւթական զոհողութիւններուն հանդէպ շնորհակալութեան արտայայտութիւններ են, մանաւանդ Սասունցի Դաւիթ թանքի շարասիւնին առիթով։ Թողուածներ ունին նաև Սուրէն Մ. Վարդապետը՝ «Ուղեւորութիւններ Հիւսիսային Կովկասում», և Եջնիկ Վարդապետ՝ «Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարի ձեռագիր աւետարաններ»։

Կրօնա-Պատմական եւ բանասիրական գետնին վրայ իրենց գեղեցիկ մասնակցութիւնը բերած են ԷՋՄԻԱՄԻՆ հանդէսին, Ակադեմիկոս Ստ. Մայիսասեան՝ «Ե՞րբ եմ Հայերը ընդունել Գրիսոնեոքիւնը», Ակադեմիկոս Հ. Աճառեան՝ «Հայ տառերի գիւթի ստոյգ բուականը», Արուեստի վաստակաւոր գործիչ Գ. Լեւոնեան օժովհանգես Վարդապետ Մրճուլը, Պրոֆ. Դոկա. Աշոտ Աբրահամեան՝ «Խաչատուր Սրեք Կաթայցցու Տառնաւորութիւնը»։

Ինչպէս կը տեսնուի Հայրապետական Աթոռ էջմիածնի այս հրատարակութիւնը, իր կրօնական, ազգային և բանասիրական երեսներով, կ'արդարացնէ իր բովանդակութիւնը և կը մնայ իբրեւ սրտապնդիչ խրախոյս մը վստակելու մօտ մեր հոգիներուն վերև, բարի ձեռքերէ արծարծուած Լուսաւորչի կանթեղի մը նման։

Մ Ի Զ Ի Ն Ք

ԱՐԻՍ ԵԱՔԼԵԱՆ

Հայեալ — 1943

Արիս Եաքլեանը նոր մը չէ յետ-պատերազմեան մեր գրականութեանը մէջ, ինչպէս Սեդրէ Կատարիկը, լոյս տեսած 1927ին, որ իր երիտասարդ օրերու տրտմութիւնները կ'երգէր, աւելի քան համակրելի զգացումներով կը տպաւորէ ընթերցողը. անկէ ի վեր Եաքլեանը չէ դադրած գրելէ գրական զանազան հրատարակութիւններու մէջ, յաճախ միջակէն վեր նուաճումներով, կը սպասուէր որ Միջինէ տարբեր երեսներով ներկայանար, սակայն անկապ կը մնայ հատոր մը նման շատ մը հրատարակութիւններու, որոնք Սփիւռքի զանազան անկիւններէն կ'երևան: Թէ և ինքզինքը պարտադրելու բախտին զուրկ, սակայն համակրանք չընող հատոր մը, իրերին չէ խօսիլ այս տաղարանէն, որ հակառակ իր նօսք ծաւալին, քսան տարիներու վրայ կ'երկարածգուի: Միջինէ իր ֆիդիք պատկերներուն մէջ կատարեալ, զգացումներով իրական և համակրելի, կը մնայ սակայն շնչատ և ծփանոտ՝ նման Սփիւռքի մեր բանաստեղծական միւս գործերուն: Անապարանք, անաւարտին հանդգ պատարագութիւն, ներքին խռովքներէն աւելի ճիղճ ու քիչ մը շատ սովորական նախասիրութիւններէն զերբանուաճող. որուն արդիւնքը կ'ըլլայ անշուշտ անձին սփռումը էջերուն վրայ, առանց փոյթ ընելու արուեստը ըստած իրականութեան որ երազ մը ու տարազ մը չէ լոկ, այլ ընդունելու և տալու կերպ մը, որ անհրաժեշտ ու էական է յանուն արուեստի եղած գործերուն համար: Այս տեսակէտէն դիտած հատորը, Եաքլեան չի կրնար չպատկանիլ իր սերունդին, բայց չի խեղդուի բուրմունքին անոր բացասական թխմաներէն: Եաքլեան յաւակնոտ մը չէ, հակառակ իր փափաքներն ու յոյզերը բառերու սահմանէն աւելի կարծելու յաւակնութեան: Իր զգացումներն ու տեսիլները անոյշ, տրտում և շատ յաճախ յուսահատ, կ'ըսեն ու կը պահանջեն բաներ՝ որոնք խոնարհ ու պարկեշտ հոգիի մը ճննճերուս կը յայտնեն կեանքէն որոնպարուած իր որոնում-

ներու ճամբուն: Իր քերթուածները կատարեալ ըլլալու խոստումը ունին, բայց զարմանալիօրէն կը մնան չնչատ ու անաւարտ: Վերադարձնէր չենք ուզեր ընել, կը զգուշանք տեսքանելէ, բայց կը վարձանանք որ կեանքն ու արուեստը ինչո՞ն հոս այս հատորիկին մէջ՝ մնային այսպէս անհաշտ իրարու, երբ անոնք կրնային առնուաք իրարու ըլլալ, կեանքով լեցուն են իր տողերը, բայց կեանք իրականութիւնը անսովոր ըլլալու համար պէտք ունի ուրիշ կեանքի մը, այլակերպութեան ուրիշ փուլի, աստիկա կը պակտի Միջինէ հատորին, հակառակ իր մաքուր լեզուին իր հարուստ զգայնութեան և խոր շնչոյն: Սակայն իրական բանաստեղծութիւնը ստեղծով պայմանաւոր՝ յաճախ գուրա կը մնայ այս ամենէն: Զի բաւեր որ քերթողական սեռին պահանջած յատկութիւնները, իրրեկ գաղափար, զգացում և պատկեր, քովքովի գան, ստեղծել կարենալու համար անքան իրական իրականութիւնը՝ զոր մենք ստեղծաբանութիւն կ'անուանենք, այն անսովոր բայց մտերիմ բանը որ վերոյիշեալ յատկութիւններու ետին կ'արթնայ և կը հմայէ: Թէ և այս աշխարհէն, բայց կարծես ուրիշ հեռաւորութենէ եկած, որ քեզ կ'առնէ ու կը տանի ծանօթ բայց ուրիշ իրականութեան մը պատրանքին: Վասնզի ամէն իրական արուեստագէտի մէջ, կեանքը կազմող իրերը, կ'անդրադառնան մասնաւոր ու միակ կերպով մը, որոնք զէմ էն առաջ արուեստագէտն է որ ինքզինքը անծանօթ կը զգայ, բայց կը փոխադրէ զմեզ այլևս իրմով ծանօթ աշխարհին:

Միջինէ հատորը եթէ չի գոհացներ մեր բարձրագոյն այս պահանջները, կը մնայ սակայն գեղեցիկին ու վեհմիջ հետամուտ լաւագոյն ճիգը, որուն համար մեր քաղցր համակրանքին արժանի է իր շնորհալի ձեւը:

Ե. Վ. Տ.

ՆՕԹԲ ԵՒ ՆԻՇԲ

Յոսէֆը՝ «Դժբախտ Երուսաղէմ»ը վերնագրուած երկու խմբագրականներով, դարձեալ կը զբաղի վանքին ծանօթ հարցով: Ընդարձակ այդ սիւնակներուն մէջ, Յոսէֆը իր երեմեականներով (կը գործածենք այս նուիրականացած բացատրութիւնը որ ճշդութեամբ կը պատկերէ Յոսէֆի մտայնութիւնը. երբ ներքին, առնուազն լուծելի, հարցի մը նշանակութիւնը կ'ընդարձակէ շատ աւելի քան իրականութեան սահմանը), ամէն ինչ կործանած եւ կամ կործանելու մօտեցած կը տեսնէ այս դարաւոր Հաստատութեանը մէջ: Ծանօթ ըլլալով հանդերձ տեսնելու իր կերպին, կը պատասխանենք իր կարգ մը դատումներուն, որոնք թէեւ իրենց արտաքին կերպարանքին տակ սրտցաւ արտայայտութիւններ՝ բայց իրենց ոգիով չեն հաշտուիր, չգործածելու համար բուն բառը, կրօնական եւ ազգային դարաւոր այս Աթոռին հարազատ ոգիին: Այլապէս ինչպէս ըսած էինք մեր տեղեկագրով, Յոսէֆի նման ազգային շահերու սպասը ընող օրկան մը՝ յանուն իր իսկ յեղեղած բարոյականին, պիտի կրնար արդար ըլլալ Աթոռը յուզող ծանօթ հարցին մէջ:

«Քսանաժնեակ մը կը փլի» իր վերագրումով, Յոսէֆը գլխովին կը հակածէ իրականութեան: Երկու մեծ պատերազմներու եւ անոնց արժանաւոր յաջորդ Մետրոպոլիսի Արքեպիսկոպոս Նշանեանի օրով գոյաւոր արդիւնքը, ըստ Յոսէֆի, ինկած է գետին եւ ոչնչացած: Դժուար է հաշտուիլ այսքան անգութ եւ իրականութեան անհամապատասխան վնասին հետ: Պատմութիւն ընելէ կը զգուշանանք, սակայն անոնք որ կը ճանչնան Հայ Երուսաղէմը, գիտեն թէ կեանքը հոն, «այդ պարիսպներէն ներս», չէ դադրած իր զարկերէն. թէ վաքերին աւագ մտահոգութիւն նկատուող պարտքը կը շարունակուի նուաճուիլ: Թէ Մամուլը կը գործէ: Կանգուն են վարժարանները եւ Ս. Աթոռի դարաւոր պարտականութիւնները հանդէպ հայ իրաւունքներուն: Սուրբ Տեղեաց մէջ այդ իրաւունքները ոչ միայն չեն զիջուած նշանախմբի մը չափ, այլ պատեհազմի անձուկ պայմաններուն հակառակ՝ բարեգաղութած: Պարտք չենք բրած եւ տնտեսական այս ահաւոր պայմաններուն մէջ, ապրած ենք ու վճարած: Չենք գիտեր թէ ինչ է փրած այս ամէնուն մէջ: Յոսէֆը կ'ականարէ անշուշտ բարոյական փլուզումին, — բանածեւ մը որուն հասկացողութեանը մէջ մարդիկ այնքան կամայական չափեր կը գործածեն —: Ո՛ր կը նայի Յոսէֆի մեղադրանքը: Եթէ նկատի ունի վանքին ներքին ծանօթ խնդիրը, որ այս անգամ իր թուեցերը բակեց եւ փողոց իջաւ, ըսինք եւ կ'ըսենք նորէն թէ ճիշտ չէ ատոր պատասխանատու նկատել Վանքին Օրինաւոր Իշխանութիւնը, եւ կամ զայն կողմի վերածած հաւասար չափով ամբաստանելը: Քինախնդրութիւն չկար Սէֆի տեղեկագրին մէջ, հոն՝ իրողութիւններու լոյսին տակ, բայց շատ համառօտ չափով մը միայն, տրուած էին դէպքեր, որոնք միայն սրտի սեղմում կրնային պատճառել ամէն պարկեշտ հայու: Յոսէֆը քինախնդրութիւն կը վերագրէ Սէֆին, կարգ մը տխուր իրողութիւններու իր մատնանշումին մէջ. բայց իրաւունք կուտայ ինքզինքին թիւր վերագրումներ եւ անգիտակից մեղադրանքներ ընելու Պատրիարքին սկսեալ բոլոր անոնց, որոնք եթէ ոչ յարգանք՝ գէթ մեղադրանքի պէտք չէր որ ենթարկուէին համահաւասար եւ միանման: Որքան տեղին է յիշել առածը «Զգուշացէ՛ք մարդերէ, որոնք միայն դատապարտել կամ գովել գիտեն»: Սէֆ «տկար այլ կրթող ջանք մը» չէր որ իր փորձը իր տեղեկագրին մէջ, «արդարացնելու Վանքին օրուան Իշխանութիւնը» որ պէտք չունի այդ փաղաքշանքներուն: Պատրիարքարանի օրկանը յանուն իր մէջ-ընթաց ճշմարտութիւններուն, հազիւ զգալի բայց սրտի սեղմումով, կը դատապարտէր Կանոնի եւ բարեկարգութեան անունով ի գործ դրուած նախանձայուզութիւններ, որոնք յետոյ անկարգութեան պիտի յանգէին, եւ որոնց դէմ Իշխանութիւնը ի վերջոյ պիտի ստիպուէր ի գործ դնել կարեւոր եւ պատշաճ, փրկելու համար կրօնական եւ ազգային այս Տունը կարգ մը տղայամիտ քմահաճութիւններէ:

Անհամաձայն եղեր ենք, կրնանք ըլլալ, մարդկային է ասիկա. այն ատեն կ'անցնինք ներքինին սահմանը, երբ այդ անհամաձայնութիւնը Հաստատութիւնը կործանելու, Հեղինակութիւնը եւ կարգ ու սարքը վերիվայր շրջելու վտանգով կը ներկայանայ մեզի,

ու այդ վտանգը գոյութիւն չունի: Չենք գիտեր ինչո՞ւ իրենց տխուր եւ ծանրակշիռ կերպարանքին տակ չեն ուզեր տեսնել մարդիկ, արարքներ՝ որոնք նպատակ ունին պատուհասել մահուամբ մարդ մը եւ Պատրիարք մը նախ եւ ապա ոտնակոխել մարդեր՝ որոնք տարիներով ոսկոր անշնչացին Սզգին այս ճանը շինութեան եւ պայծառութեան ի խնդիր: Այս միակ արարքը պիտի չբա՛ւէր արդեօք ցոյց տալու համար անմարդկայինն աստիճանն ու չափը այդ արարքը իրենց ներողներու եւ զայն պաշտպանողներու հոգիէն ներս: Մահուան առջեւ իսկ կանգ առնել չմտածող մարդերը ճիշտ է դնել շարքին անոնց՝ որոնք իրենց դերին ու պարտականութեանը գիտակից՝ թիկունք հանդիսացան վտանգել փորձուած հեղինակութեան: Սակայն Յ-----բէր որ սիրտէ ու բարոյականէ կը խօսի, դիտումնաւոր կամ անգիտակից արագութեամբ մը կ'անցնի այս կարգի իրողութիւններու առջեւէն, ծաղրելով Պատրիարքը խնամող բժիշկին տեղեկագիրը: Կը շնորհաւորենք Յ-----բէրը իր այս ճեւճոնեան բարոյականին համար: Չենք գիտեր թէ Յ-----բէրը ի՞նչ ընթացք պիտի ունենար նման պարագաներու առջեւ:

Սէն կ'անգիտանար ու նորէն կ'անգիտանայ «տագնապը» այն ձեւին տակ զոր Յ-----բէրը կը հասկնայ: Տագնապին առաջըը առնուեցաւ այն օրէն ի վեր՝ երբ Սրինաւոր Իշխանութիւնն ու զայն պաշտպանողները թոյլ չտուին որ բռնաբարտի Կանոնն ու Հեղինակութիւնը այս դարաւոր Հաստատութենէն ներս: Սակայն այս արարքը փոխանակ մեծարուելու եւ մանաւանդ պաշտպանուելու հանրային շահերու սպասարկուներէն եւ Յ-----բէրէն, կը նկատուի զարմանալի կերպով «խախտումը բարոյական օրէնքին»: Կը ցաւինք որ պէտք եղած ճշգրտութեամբ չէ հասկցուած Սէնի տեղեկագիրը: Որչափ ալ աղաղակներ կ'երեւի անխելի պիտի մնանք, երբ կ'ըսենք թէ Հանքին Իշխանութիւնը միայն ու միայն այդ անարգուած ներկայացուած Կանոնին Հեղինակութիւնը անխախտ պահելու հետամուտ եղած է: Մեղադրելի՞, երբ Կանոնագրով չնախատեսուած նորութիւններ բու՛լներու շահարկումով կը պարտադրուին Իշխանութեան եւ Պատրիարքին որ երբով ունի Աստուծոյ եւ Ազգին առջեւ այդ Կանոնը անաղարտ պահելու. Ասիկա տառիկ կառչելու խաւարամտութիւն չէ անշուշտ: Յ-----բէր խռոված է դարձեալ որ Ս. Աթոռը իր ներքին խնդիրները իր միջոցներով կը հարթէ, առանց Ազգին միջամտութեան, որուն ներկայացուցիչը կը դաւանի Յ-----բէր ինքզինքը: «Թէ ինք գիտէ Կանոնն ու կարգը, բայց Վանական Իշխանութիւնը պիտք է գիտնայ որ այդ Կանոնին ամէն մէկ տառին տակ Հայուիթեան կամըր կայ», այն Կանոնին որուն պահպանութեանը համար կը մեղադրուի Ազգին ներկայացուցիչն ու կամըր յարգող Հեղինակութիւնը, Պատրիարքը: Ինչպէս կը տեսնուի Սէնը չէ որ «գիտակցութիւնը չունի իր ըսածին». բայց ի՞նչու այս բոլոր, իրաւն ու անիրաւը իրարու խառնելու եւ իրարու հետ շփոթելու այս աճապարանքը, այս բոլորը ի վերջոյ զալու համար ծանօթ եղանակին, «երուստղէ վանքը Կանքը Կանքը Կանքը չէ՛՝ այլ Ազգին»:

Չենք ուզեր թարմացնել յիշատակները տխուր պայքարին, որոնք կը մնան արձանագրուած Հոգեւոյն Թորգոմ Պատրիարքի ընտրութեան իրադարձութեանց հետ: Կառավարական յստակ կարգադրութեամբը թէ՛ երբեք երուստղէմի Պատրիարքական ընտրութեան մէջ Ազգը չկրցաւ բերել իր մասնակցութիւնը, չենք գիտեր ի՞նչու այս կարգադրութեան հեղինակն ու պատասխանատուն կը նկատուի Միաբանութիւնը: Ու ատկէ բխող միւս վերաբերումը որով ափ մը Միաբաններու սեպհականութիւն կը դարձուի Սուրբ Աթոռը իր յարակից ամբողջ հանգամանքներով: Հոս է «երուստղէմի Տագնապին» թարուոն զսպանակը: Չենք երթար առաջ շարժումին ետին աւելի տխուր մտայնութիւններ հաստատելու: Վստահ ենք սակայն որ որոշ խաւ մը մարդոց կը հաւատան թէ Վանքը մենաշնորհեալ սեպհականութիւնն է ափ մը Միաբաններու, եւ հոս է դժբախտութիւնը: Կ'ըսենք, Վանքը Ազգին է, բայց ո՛չ խմբակցութեան մը, ո՛չ կուսակցութեան մը, ո՛չ բաղադիր, ո՛չ ալ օրգանի մը: Վանքը Ազգինն է եւ Միաբանութիւնը աւանդաւորն է Ազգային այս Հաստատութեան որ չի կրնար հանդիպողին, առօրու կանոններ կարգադրուիլ բաճալ իր դոճերը: Ասոնք շատ հասկնալի, յստակ խօսքեր են: Այն օրը որ Ազգը ըլլայ ի վիճակի ինքզինքը լիագումար ներկայացնող Մարմին մը մէջ տեղ բերելու եւ ատով մարդոջ ազգային բաղաբականութիւն եւ մշակութիւն իր ժոցին

կեդրոնացնելու, այն օրը երուսաղէմի Վանքը չի կրնար ինքզինքը քացառել ազգային միւս ժառանգութեանց ճակատագրէն: Մինչեւ այդ օրուան իրականացումը, երուսաղէմը կը մնայ այնպէս ինչպէս որ է: Ներքին պոտրուկներու, հաշիւներու հարթութիւն մը ընէ՞ր պատմական Ազգային այս Հաստատութիւնը:

Յ-----բէր կը գրէ «Բժշկական տեղեկագիրը բռնած է Վանքին Կանոնագրին տեղը»: Բժշկական տեղեկագիրը իրականութիւն մըն է եւ վտանգ մը կը ճշդէ: Եւ սակայն Յ-----բէր առանց գիտնալու գերագոյն մեղադրանքը կ'ուղղէ Սրբազան Հայ հասցէին, որ հակառակ իր հիւանդագին վիճակին, վճռական յարգանքն է ունեցած այդ Կանոնագրին իրական տրամադրութեանց նկատմամբ: Չենք ներքեր Յ-----բէրին, մեղադրանքը անծի մը մասին, որուն կիսադարեան կեանքը որդակիզումը եղած է Աստուծոյ եւ Ազգին այս Տանը շահերուն հանդէպ, եւ որ հակառակ իր հիւանդագին վիճակին՝ կը կրկնենք մեծագոյն պաշտպանն է այս Հաստատութեան վարկին ու Կանոնի անաղարտ պահպանութեան:

Տակաւին «Երուսաղէմի օրկանը թիւր հասկացողութիւն ունի» եղեր «հեղինակութեամբ, կանոնի, մեծամասնութեամբ մասին»: Ըստ Յ-----բէրի «վարքն ու հեղինակութիւնը շօշափելի ոյժ մը չեն կազմեր, այլ բարոյական ոյժ մը: Ոչ դիրքը, ոչ Աթոռը, ոչ ալ խօսքն ու յորդորը չեն կրնար վարկ ստեղծել, ոչ ալ պահել գայն: Կը յարգուին այն Հեղինակութիւնները, որոնք իրենք զիրենք յարգելի կը դարձնեն իրենց գործովը»: Իսկ եթէ այդ գործը Յ-----բէրի նման օրկաններուն հանելի լիթուի կամ անոնց տեսակէտներուն չժառայէ, Հեղինակութիւնն ու Կանոնը հակառակ պարագային կրնան մերժուիլ կամ ըստ կամս եւ ըստ պարագայի արժեւորուիլ: Հոս պէտք է դիտել տալ որ Հեղինակութեամբ եւ Կանոնի մասին, երբ մանաւանդ անոնք գերազանցօրէն կրօնական Հաստատութեան մը կը վերաբերին, Յ-----բէրի հասկացողութիւնը միայն իրեն յատուկ է: Բայց Յ-----բէրը պէտք է գիտնայ թէ Հեղինակութիւնն ու Կանոնը անհրաժեշտաբար պարտին շօշափելի ոյժ ըլլալ մանաւանդ այս կարգի Հաստատութիւններու մէջ, որպէսզի որքան մարդ այնքան կարծիք վազմուի անոնց շուրջ: Պիտի ուզէինք մանաւանդ որ Յ-----բէրը անգամ մը եւս կարծար Վեշի տեղեկագիրը, որպէսզի ճիշտ կերպով հասկընար, եթէ հասկնալ կ'ուզէ անշուշտ, թէ Իշխանութիւնը չէ որ չէ յարգած Կանոնն ու Օրէնքը, եւ թէ Յ-----բէրը պարտաւոր է նախ գիտնալ ճշմարտութիւնը եւ ապա լեցնել իր սխեմաները խնդիրներու շուրջ՝ որոնց մասին ոչ միայն ամբողջ եւ ճիշտ չեն իր ստացած ծանօթութիւնները, այլ նաեւ ուղիղ չէ իր կեցուածքը:

«Բարոյական օրէնքը խախտած» չէ Հայ Երուսաղէմի դարաւոր Հաստատութենէն ներս, ինչպէս կը կարծէ Յ-----բէրը: Եթէ ան խախտեցաւ պահ մը ոմանց մտքին մէջ, կանգուն է շատերու համար, որոնք իրենց լաւագոյնը կը փորձեն վառ պահելու այդ ճշմարտութիւնը բոլոր անոնց այնքուն ղէմ, որոնք լոյսերու մէջ ալ խարխաբել կը սիրեն: Փոխանակ կոկորդիլոսի արցունքներուն եւ ամէն ինչ աւերակ եւ մոխիր տեսնելու հակամարտութեան, լաւ կ'ըլլար որ Աստուծոյ եւ Ազգին այս Տանը Պայծառութեան եւ բարգաւաճման համար իրապէս անկեղծ հոգիները ցաւելով հանդերձ եղած սխալներուն, համակրանքով վերաբերուէին եւ մանաւանդ միանային այն հիգերուն՝ որոնք Ազգին այս դարաւոր ժառանգութեան պահպանման եւ պայծառութեան համար կ'ըլլան եւ պէտք է որ ըլլան: Ըսինք եւ կ'ըսենք նորէն, ամէն ինչ սեւ տեսնելը եւ թերիներէն միայն խօսիլը, անբարեխառն լռելու համար անբարեխիղճ եւ կրքոտ հոգիներուն յատուկ է միայն: Աւելի պարկեշտ, շինարար եւ ազնուական մեթոտ մըն է գէշին համար ցաւելով հանդերձ՝ մտածել լաւին, եւ գայն ամբողջացնելու, շինելու գործին: Պիտի փափաքէինք որ Յ-----բէրը հեռու չմնար այս իրապէս բաժայկաւ հասկացողութենէն: Դաս ու յորդոր չենք տար, այլ կ'ուզենք Յ-----բէրի ուշադրութեան յանձնել ճշմարտութիւններ, որոնց նկատմամբ վստահ ենք թէ տարբեր պիտի չըլլան իր տեսակէտները մերինէն, եթէ վերահասու ըլլալ ինքը անոնց ամբողջական ճշմարտութեան, եւ ոչ թէ այն երեսներուն միայն՝ որոնք մատչելի են իրեն: Իշխանութիւնը Օրէնքին հետ է, եւ հաւատարմի իր կոչումին, ուրախ պիտի ըլլայինք եթէ Ազգին այս Տունը սիրողները ըլլային Վանքի վարկին եւ Իշխանութեանը հետ, որպէսզի ցնծար հոգին բոլոր անոնց՝ որոնք Աստուծոյ այս Տանը պայծառութեան չնայանքին իրենց արցունքն ու արինքը:

Հոս այս առիթով չենք յապաղիր մեր շնորհակալութիւնը յայտնել իրապէս սրտցաւ բոլոր այն ազգայիններուն, որոնք իրենց լուրջ ու պարկեշտ կեցողածով, յարգեցին Սթոռնի վարկն ու հեղինակութիւնը, ու քաջաբոլ չանդաժանացան բոլոր անոնց, որոնք իրենց հաշիւներուն եւ կամ չափը զանցող նախանձախնդրութիւններուն թատր ուզեցին դարձնել Հաստատութիւնը:

Թաւաթէր մեզի չափ տեղեակ է անշուշտ Եգիպտոսէն ու Սիրիայէն այս խնդրով հոս ժամանող, առնուող պարկեշտ, ազգէն որոշ պատոններով պատուուած անձնաւորութեանց մտքին մէջ մարմին եղած իրողութիւններուն: Այդ անձնաւորութիւնները երբ իրագեկ եղան հարցին ծայրերուն եւ խորունկ դառնութեամբ վաւերաթուղթերու վրայ տեսան ինչ որ իրենց միտքէն չէին անցնէր երեք. չունեցան երկու կարծիք եղածը դատելու համար: Ի՛նչպէս գտաւ արարքը հիւանդ մարդու մը վրայ գործադրուած բռնութեան, (մանրամասնութիւնները տեսնել Սէփի նախորդ 1943, Հոկտ. - Նոյ. - Դեկտ. թիւի տեղեկագրին մէջ) մարդոց կողմէ, որոնք առնուազն երդում էին ըրած այդ մարդը յարգելու իբրեւ իրենց Պետը: Այսպէ՛ս կը յարգուի բարոյականը: Ինչպէ՛ս ներքէ մտայնութիւններու որոնք համաձայն իրենց հաշիւներուն ժողովներու մէջ մատի խաղի կը վերածնեն Օրէնքն ու աւանդութիւնը հասկնալու եւ գործադրելու պարտականութիւնը: Այսպէ՛ս կը յարգուի Օրէնքը: Պէտք կ'այ ըսելու որ այս խաղին հետեւանքը կ'ըլլայ երէկուան պաշտուածին այսօրուան կործանումը եւ փոխադարձաբար:

Ո՛չ կիրք Կու ոչ յուզում, հանրային օրկան Թաւաթէրը պարտքին տակն էր այս ամէնը ըստ արժանւոյն գգալու յարձակելէ առաջ «Իժմախտ երուսաղէմի» վրայ: Երուսաղէմի տագնապը Օրէնքը զանցողներու եւ զայն պաշտպանողներու պայքարն է իր մէկ կարեւոր երեսով: Ըսինք թէ՛ որոնք են զանցողները եւ որոնք պաշտպանողները: Եթէ երեք հետեւանքները այս պայքարին յանգեցան բոլորովին ցաւալի արդիւնքներու, աւտոր պատասխանատուն կը կրկնենք Իշխանութիւնը չէր, այլ անոնք որոնք մատի խաղը չվախցան վերածնելու տրտում անձնականութեան, անհանաք կիրքի, եւ թիւեւս ցաւալի փառապաշտութեանց գուպարի մը: Ու անոնք՝ որոնք պղտոր ջուրի մէջ չենք գիտնէր ինչ որսալու շիւ ու միամիտ հաշիւներուն:

Հասկնալի՞ են արդեօք այս ամէնը:

Ս. ՅԵԿՈՒԹԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԳԵՐ. Տ. ԽԱԳ ԱՐԳԵՊՍ. ԱԶԱՊԱՆԱՆ ՄԵՐ ՄԵՋ

Ս. Ծննդեան տունին առիթով ուխտաւորաբար Ս. Բաղդաթ ժամանեց, Յունուար 15-ին, Կիրիկիոյ Կաթողիկոսական Աթոռին Տեղապահ Գեր. Տ. Խաղ Արքեպ. Աջապահան, ընկերակցութեամբ Լոյ. Տ. Փառէն Ծ. Վրդ. Մեկտնեանի: Գերայնորդ Սրբապետը մտաւորապէս երկու շաբաթ ընակեցաւ Ս. Աթոռոյ մէջ, և իր օժանդակութիւնը բերաւ փառաւոր ընծայելու համար կրօնական արարողութիւնները: 18 Յունուար Երեւոյթի առաւօտուն հանդիսապետեց զէպի Բեթղեհէմ հանդիսաւոր երթի թափօրը: Նախազանց նոյն օրուան յետմիջօրէի շերտափառով մտաւրքին՝ Ս. Ծննդեան սրահաբաղ զաւիթէն զէպի Մտտեր Փրկչին: Ներկայ գտնուեցաւ Գիւլերային Ժամերգութեան, և ճի հասարակ գիշերին՝ Ս. Այրին մէջէն ձայնափիւռով տրուած քարոզչութեան ընթացքին աւետեց օրուան պատգամը՝ այդ պահուն ունկնդիր Սփիւռքէ Հաւութեան: Կատարեց Զորանէքի խորհրդաւոր կարգը, որուն աւարտունին աւետարանին մխրթարութիւնը բաշխեց ներկայ աւետարանիչ հոգիներուն: Ու յաւանդեց Գրիստոսի Ծննդեան Ս. Այրին վրայ առողջ Ծննդեան Ս. Պատարազը, ապա Յունուար բազմութեան մէջէն, թափօրով, ճորհուրդ մեծ և սքանչելի շարականին երգեց-

մամբ առաջնորդուեցաւ Բեթղեհէմի մեր վանուց Եկեղեցին, և ըրէ՛ ճաւատացեալ ուխտաւորները լարձակեց ի խաղաղութիւն: 19 Յունիւ. Դշ. առաւօտուն նոյնօրինակ հանդիսաւոր վերադարձով Բեթղեհէմէն զէպի Երուսաղէմ, Միաբնեւութեամբ հանդերձ, թափօրով և երգեցողութեամբ Պատրիարքարանի Դահլիճը առաջնորդուեցաւ ուր Փրկչին ծննդեան աւետիւր հաղորդեց Նորին Աննապատուութիւն Սրբապան Պատրիարք Զոր:

Գեր. Տ. Խաղ Արքեպ. Աջապահան, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ ևս պաշտուած ժամերգութիւններուն ներկայ գտնուեցաւ Նախապահելով Ծննդեան Մեռելոցի նախատեսական և արարողութիւններուն: Մեռելոցի Ս. Պատարազէն յետոյ Պատրիարքարանի Դահլիճին մէջ ընդունեց քաղաքի հոգեւորական եւ աշխարհական անձնաւորութեան շնորհաւորական այցեցելութիւններ: Իսկ 26 Յունուար Զորաբարքի օր, Անուանակոչութեան տունին հանդիսապետեց շերտափառով մտաւր Ս. Երուսաղէմ Տաճարէն ներս, պատարագեց և քարոզեց Գրիստոսի Ս. Գերեզմանի վրայ, — Սրբապան Հիւրը տունական այս հանդիսութիւններէն յետոյ շաբաթ մը ևս ապրեցաւ մեզի հետ և վերադարձաւ իր պաշտօնատեղին Անթիլիան:

ՏՕՆԱԿԱՆՔ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆՔ

21 Նոյեմբ. կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարութիւն, քարոզեց Տ. Գեորգ Վրդ. «Տեսչիք զի իմաստութեամբ գնայցեք» ընթացնով. — Զարութեան օրեր է որ կ'ապրի աշխարհ: Մարդիկ իրենց կենցաղովը ցոյց պիտի տան թէ իմաստութեան լոյսին մէջէն է որ կը քարեն: Այդ իմաստութեամբ միայն անսայթաք պիտի անցնին չար ուժերու սադրանքներուն ընդմէջէն:

6 Յունի. 1944. եշ. — Սրբոյն Դաւիթ մարգարէին եւ Յակոբայ Տեսունդարաւ առաջնոյն. Առաւօտեան ժամերգութեան ընթացքին Նորին Ամենապատուութիւնը եկեղեցի իջաւ, եւ զժողով ի բարձունսն ընթացեալ իր Աթոռը, ժամերգութեան աւարտին Վարդապետ Հայրեն եւ ուսանողութիւն եկեղեցւոյ մէջ շնորհաւորեցին Նորին Ամենապատուութիւնը:

Ս. Պատարագը մեծ հանդիսութեամբ մատուցուեցաւ Ս. Կահրեանց Մայր Տաճարին մէջ Ս. Պատարագը՝ եպիսկոպոսական խոր ի գլուխ, Պատրիարքական Փոխանորդ Տ. Գեորգ Վրդ. Ժանորդական, որ եւ քարոզեց մատենաշինչ օրուան սուրբերէն Դաւիթ մարգարէին անձին մէջ համեստութեան, յանդիմութեան, նուիրումի առաքելութիւնները, իսկ Յակոբոս Տեսունդարաւ առաքելին՝ մօտ՝ բարեպաշտութիւնը, աստուածաժամութիւնը: Յորդորեց հաւատացեալները հետեւի անոնց օրինակին, մաքուր պանելով իրենց անձերը աշխարհի մեղքերէն:

8 Յունի. Եր. — Սրբոյն Սեփիմոսի ճախասարկաւորին եւ առաջին մարտիրոսին. Ս. Աթոռոյս Բարեկերտ Սարկաւաղները մեծ հանդիսութեամբ փառաւորեցին յիշատակը իրենց մատարկարին, երէկ եւ այսօր պայծառացնելով եկեղեցին իրենց հոգեառնի երեքեցողութեամբ: Այսօր, Ամեն. Ս. Պատրիարքը եկեղեցի իջաւ ժամերգութեան ընթացքին: զժողով ի բարձունսն աստեւ մարդչ Սարկաւաղները, զիմաւորութեամբ իրենց ընտանեկան հրաւիրուած բազմաթիւ երեւոյնցներէ Հայրենու — Տ. Տ. Տրդատ եւ Պարգեւ Վարդապետներ — սաղաւարտ ի գլուխ, բուրձնապատեցին եւ տապալակով շարժեցան աստանին մէջ: Ժամերգութեան աւարտումին, զոյգ զոյգ մտեցան ի համբոյր Սրբազան Պատրիարք Հօր Աջին:

— Այս առթիւ Ամեն. Ս. Պատրիարքը Հայրը սուրբ կրելու արտօնութիւն տուաւ Տրդ. Արամայի Միջդանին, որ շնորհատանէն զրկուած է, աստուածաբանական զուրկութեան հետեւելէ յետոյ Ընծայարանին մէջ, քահանայապետ ձեռնադրութիւն տանալու եւ վերադառնալու շնորհաւորութեամբ:

Ս. Պատարագն յետոյ, բուրվառակի բերդու շող. Վարդապետ Հայրերը խմբովն առաջնորդեցին Սարկաւաղները Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր եւ Լուսարարապետ Հայր Սուրբին մօտ: Երեկոյն՝ Սարկաւաղները Ս. Թարութեան Տաճարը դացին մասնակցելու շաբաթական Թափօրի արարողութեան:

Թեան. Ս. Թարութեան Տաճարի Տեսուչ շող. Տ. Տրդատ Վրդ. Գերպէրեան եւ իր բուրվառակի ընկերը՝ շող. Տ. Պարգեւ Վրդ. Վրթանեսեան առաւ յը պատրաստած էին տեսչարանին մէջ ի պատիւ Սարկաւաղաց: Սեղանի վրայ եղան բաւարարութիւնները Ս. Աթոռոյս խաղաղութեան եւ բարգաւաճման համար:

11 Յունի. Գշ. — Սրբոյն Ռոջանգ Ռոջանգ՝ Յակոբայ առաջնոյն եւ Յովնանոն առաջնոյն. Սրբոյն Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ մեծ հանդիսութեամբ պաշտուեցան երէկ՝ խախտանակը, այսօր՝ գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները: Ս. Գլխադրի մատուցումին մէջ Ս. Պատարագը մատուց լուսարարապետ Գեոր. Տ. Կիրակ Ս. Վրդ. եպիսկոպոսական խոր ի գլուխ, որ եւ քարոզեց Ներկայացնելով օրինակի կեանքը Ս. Աթոռոյս պաշտպան երկու սուրբերուն: Մաղթեց որ անոնց բարեպաշտութեան, աստուածաժամութեան, որոյ կեանքը ըլլայ նաեւ կեանքը իրենց պաշտպանութեան ապականած հոգեւորականութեան: Ս. Պատարագի աւարտին Թափօր կազմուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ, երգելով սշունաւ ամենայաղթ շարականը:

14 Յունի. Ուր. — Կաղանդ. ի Ս. Յակոբ Ս. Պատարագը մատուց ժամօրինակ Տ. Գեորգ Վրդ., որ եւ քարոզեց. Նոր Տարուան առթիւ խորհրդածելով կեանքին հաշիւը ընելու մասին. ամեն տարին, նոր կեանք պէտք է առաջարկէ քրիստոնեան ապրել: Անցեալի թերութիւններուն, քննելուն, աստիճաններուն հաշուեփակը պէտք է ընել ամենորին: Ս. Պատարագին յետոյ Միաբանութիւնը Պատրիարքական եպիս. Ս. Պատրիարք Հօր օրհնութեան հետ ստացան մէկ մէկ հարկին:

16 Յունի. կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին: Զարեկեց Տ. Գեորգ Վրդ., զի Գրիգէր եթէ տանալ էք Աստուծոյն ընթացնով, ցոյց տուաւ թէ պարտականութիւն է մարդուն համար մաքուր պահել իր սիրտը, որպէսզի կարենայ Աստուած բնակիլ իւր սրտ մէջ: Աշխարհի մէջէն այդ ազգերութեամբ միայն կարելի պիտի ըլլայ անսայթաք քաղել:

19 Յունի. Գշ. — Սմանդ. երեքշաբթի առաւօտ, ժամը 10ին ինքնաշարժեալ պաշտօնական երթով, առաջնորդուած երկու անգլիացի հեծելապետներ ռուսականներէ, մարդչ Միաբանութիւնը, զիմաւորութեամբ Գեոր. Տ. Խոջ Արքեպիսկոպոս Աշտարակեան, Բեթղէմի մուտք գործեց: Պայծառ էր երկրիքը: Եւ ըստ սովորութեան, Թափօրը զիմաւորութիւն համարուէ կիսուն, Բեթղէմիէն եկող խումբէ մը, բազմացած՝ Բեթղէմիէ մարտաքաղաքութեան անդամներ եւ հայ ազգայիններ:

Գաղաքի մուտքին, Թափօրը առաջնորդող երկու անգլիացի հեծելապետները փոխանակուեցան կառավարական ծառայողներու խումբէ մը: Ս. Ծննդեան վանքի արտաքին բակին մէջ ժառանգաւոր աշակերտներ եւ Սրբոյն Թարգմանչաց Վարժարանի ընտրուած երեքեցիկ մանուկներ շնորհակարար մեծ շարականը երգելով առաջնորդ:

գեղերն թափորը դեպի մեր վանքը, խուռն բազմութեան մը խնդրութեան մէջէն:

Ապա, բարձրատեսիւն անձնատրուութիւնները հերթափոխեցան Ռեթլընէմի մեր վանքի հիւրանարանին մէջ: Յետ միջոցէի ժամը 3ին, Գեոր. Տ. Խաչ Արքեպ. ի հանդիսապետութեամբ, շնորհապատ մատուցով: Մենք զանազան սինաղագր դասերէն սկսեցանք, Միաբանութիւնը ինչու Ս. Ալլըր: Կատարուեցաւ ճրագալոյցի արարողութիւնը՝ Ս. Ծննդեան եկեղեցիի մեր բաժնիին մէջ. ու ճիշտ-գալոյցի Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Ալլըրին վրայ, եկեղեցին լցնող հաւատացեալներու մասնակցութեամբ: Կէս գիշերին առաջ, նախ քան ձմեռը ի բարձունքը, Միաբանութիւնը թափաբով ինչու Ս. Ալլըր տեղւոյն վրայ փառաւորելու համար Մարգեղութեան Խորհուրդը Աստուածորդին: Այս տարի է, արարողութեան այս խորհրդարար բաժնիը, ձայնափութեամբ մատուցելի դարձեցաւ թէ՛ Ս. Ալլըրին վերը՝ եկեղեցիին մէջ աւելցնելու կեցող բազմութեան, և թէ Սփիւռքի հեռուներ մեր արեւակից շալ ժողովուրդին: Գեոր. Տ. Խաչ Արքեպ. զեկեղեցի բառերով տուաւ Ս. Ծննդեան պատգամը, այդ պահուն արթնուն և հողիով նոյն խորհուրդին հաղորդ շալ ժողովուրդի պատուական պատկերներու:

Նոյնքան հաւատարմութեամբ կատարուեցաւ ձմեռնային արարողութիւնը, որուն վերջաւորութեան հանդիսապետ Գեոր. Տ. Խաչ Արքեպ. զարգեց Վեհաբարանեմ ձեզ ուրախութիւն մեծը թարգմանով. Ծննդեան դրուագին մէջ մատնախիւրաւ: Իրողութեամբ և խորհուրդը պատմութեան: Հաւատք և գիտութիւն և որ հովիտներու և մեզ գերու անձեռուն մէջ մարմնացած, կուգան երկրագաղի նոյն նշանաւորութեան որ յայտնութիւն և Յիսուսի բրիտանի էութեան: Ու ցոյց տուաւ թէ սիրտ և հոգի ունեցող մարդիկ միայն կրնան գտնել և ճանչնալ Յիսուսը:

Ձորեքարթի առաւօտ Միաբանութիւնը նոյն հանդիսապետութեամբ վերադարձաւ Երուսաղէմ և բարձրագու Պատարագը տուան Ամեն. Ս. Պատարագը շոր տալով որուն աւետիքը՝

Քրիստոս Ծնունդ և Յայնեցաւ:

✱ 26 Յունի. Դ. — Տօն Անուանակոյտեան. Գրիգորի Ս. Գերեզմանին վրայ հանդիսաւորապէս Ս. Պատարագը մատուց Գեոր. Տ. Խաչ Արքեպիսկոպոս, որ և շարքեց զՊապ և ձեզ վերանորին ծնանիլը բնարանով: Յոյց տուաւ թէ շէինք կ'արժէ մեր կեանքը որքան ալ հարաւոր ըլլայ անիկա զբաժնով, աստիճանով, զարգացումով, գիտութեամբ, եթէ չենք վերանորինած աւետարանով: Նոր և լոյսի կեանք մը պէտք է հազիւ, արժանի ըլլալու համար Աստուծոյ արքայութեան:

Վանք վերադարձին թափոր կազմած Պատարագարան եւա Միաբանութիւնը լոյսի լոյսը թողնով: Ըստ սովորութեան, կատարուեցաւ Ս. Ծննդեան Տնորնէքի արարողութիւնը և որդեակեցաւ Ս. Աթոռոյ շարքութիւնները:

✱ 30 Յունի. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուց-

ուեցաւ Ս. Յակոբ. շարքեց Տ. Նալկազուն վրդ. որ Նանայի հարսանիքի հրաշագործութեան մէջ մատնանից մարտութեան և նշարարող որդութեան գաղափարը: Յիսուս որինակը տուաւ հնազանդութեան, հակառակ որ իր ժամանակը չէր հասած հրաշք գործելու:

✱ 6 Փետր. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան շարքեց Տ. Կիրիլ Դ. վրդ. Վեր հաւատայ ի նա ոչ զաստապարտեցիք բնաբանով: Վերստին ծնելու միջազէպը ներկայացուց ցոյց տալով անհրաժեշտութիւնը հաւատալու Յիսուսի խոսքերուն: Անիկա է մարդոց փրկութեան աղիւրդը, և ով որ հաւատայ Անոր պիտի չկատապարտուի:

✱ 13 Փետր. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբ. շարքեց Տ. Գեորգ վրդ. Մշակ առանց ամօթոյ՝ բնաբանով: ցոյց տուաւ թէ համայնքի մը, կազմակերպութեան մը մէջ ամէն անհատ և անգամ: ըլլայ անիկա առաջնորդ կամ հետեւորդ: իր տեղը ունի: Եւ տունը պարտաւոր են իրենց պարտականութիւնները կատարել առանց ասպարէսի:

✱ 24 Փետր. Եւ. — Տօն Վարդանանք. Երէկ՝ նախատեսակին, այսօր՝ Գրիգորի ժամրագութեան մինչև յաւատար Ս. Պատարագը, Ժառանգաւոր սաները փառաւորեցին տղայիսի՛ն այս տունը, որ Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան մէջ նկատուած է Ժառանգաւորին տունը, իրենց մէջէն ընտրելով երգեցողութիւններու վարիները:

Ս. Պատարագը Մայր Տանարի Աւագ Խորանին վրայ, հատուց ժաւ. վարժարանի և Ընծայաւորանի Լոգիչներ Տնուէ Տ. Նիկիէ վրդ. Տէրեւորեան: որ և շարքեց Վերադարձին զազգաբարձրացանքն բնաբանով: ցոյց տուաւ թէ ազգերու մեծութեան յատկանիւր արդարութեան հանդէպ անոր կեցածքէն կը հնչուի: Որքան որ մեծ են այն ժողովուրդները որոնք արդարութիւն կ'ընեն, նոյնքան և աւելի մեծ են այն Ժողովուրդները որոնք գիտեն արդարութեան համար մեղանիլ: Նայ ժողովուրդը մէկը է այս վերջիններէն:

— Երէկ իրիկնամուտայ ի Տէր հանգեաւ Ս. Աթոռոյ պատուակաւոր Միաբաններէն Տ. Խորէն վրդ. Փաթեղեան: Մանրամասնութիւնները տեսնել Սոնի վերջին էջի Տիւրքիսի բաժնիին մէջ:

✱ 25 Փետր. Աւր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ, ինչպէս նախանիւ սովորութիւն է, Ասորոց Ս. Մարկոս եկեղեցիին մէջ: Գարուեց Տ. Նալկազուն վրդ.: ցոյց տալով նշանակութիւնը աղօթքին որ ըի խորոց սրտի խոսք է ընդ Աստուծոյ: Երջանկութիւն, միեկնարկութիւն կու տայ աղօթքը հոգիին: Անոր համար ամէն տեղ և ամէն ժամ կարելի է այդ հրեւանքը տալ հոգիին:

✱ 27 Փետր. Կիր. — Տեսնընդաւառի եւ Բաւրեկինգով, Երէկ՝ կիրակատից ժամնարութեան միջոցին Մայր Տանարին բոլոր սեղանները և տեղեական պատկերները վարագորուեցան: Իսկ Աւագ Խորանինը կրկին բացուելով կատարուեցաւ Տեսնընդաւառի նախատեսակը: Այսօր

Ս. Պատարագը մատուց Գեր. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ., Էպիսկոպոսական խորհրդի, և քարոզիչ օրուան հրահանգի խորհրդի, ներկայացնելով ընծայումի զաղափարը հրեայ ժողովուրդին պատմութեան մէջ: Ու մասնակցեց թէ զհաշտութեան զաղափարին վերաբերած է անիկա ըրիտօնէական կրօնի քարոզութեան մէջ:

✱ 2 Մարտ ել. — Այսօր կատարուեցաւ Մեծ Պահոց Հակումի առաջին ժամերգութիւնը. քարոզիչ Գեր. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Ապաշխարեցէք զի մերձեայ է արքայութիւն Աստուծոյ ընարանով. ցոյց տուաւ անհրաժեշտութիւնը ապաշխարութեան, վերածննդի հոգի մը ունենալու համար: Մարդ հոգեւոր էակ մը պէտք է դառնայ, արժանի ըլլալու համար երկնքի արքայութեան:

✱ 5 Մարտ Բ. Կիրակի Մեծ-Պահոց, Արսախման. երէկ երեկոյն՝ շարժափառումով մուտք եւ նախատեսակը, այսօր՝ գիշերային ժամերգութիւնը և Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Հայոց Վերնատան մէջ: Ս. Պատարագի աւարտումին, Գրիտոսի Ս. Գերեզմանին շուրջ երիցս դարձմամբ կազմուեցան մեծահանգէլ թափօր, որու ընթացքին Ս. Թարգմանչաց Վարձարանի փոքրիկները ընթացքին, առաջնորդութեամբ Ռաբինդր Տիգրանու Նշան Մեծ Վարդեանի:

✱ 12 Մարտ Գ. Կիրակի Մեծ-Պահոց, Անառակիմ. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին. քարոզիչ Տ. Միւռն Վրդ., շարժափառումով յերկնք եւ առաջի քառ ընարանով. ցոյց տուաւ թէ երջանկութիւնը ամէն մարդու ըզմանքն է. բայց մեղքը հեռու կը պահէ մարդը անկէ: Չզլուծմ կամուրջ մը կը դառնայ մարդուն և իր երջանկութեան թեւերուն վրայ նետուած, որովհետեւ անով կը բացուի համբան զէպի իր երջանկութիւնը:

✱ 16 Մարտ ել. — Հակումին քարոզիչ Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. ընկալեց առ իմ ամենայն վաստակելոյ ընարանով. ցոյց տուաւ թէ Յիսուս կը խոստանայ հանգիստ՝ վաստակեալներուն, առկայ պայման կը դնէ կրկնա իր լուծմ. այսինքն ենթադրելու իրենց կամքը Աստուծոյ կամքին: Եւ առիկա հեղուկութեան խոսնարանութեան օգին է:

✱ 19 Մարտ Դ. Կիրակի Մեծ-Պահոց, Տեգսիմ. երէկ յետ միջօրէին Միտրանութեան և աշակերտութեան մէկ մասը Համարձման լեռը բարձրացաւ, ըստ հնաւանդ օրորութեան հոն պաշտելու համար կիրակմուտքի, Հզուումի և յաշորք առուտանան ժամերգութիւնները, և մատուցանելու համար գիշերամէջի Ս. Պատարագը: Այսօր ամբողջ Միտրանութիւնը և ուսանողները ինքնաշարժեքով դարձան լեռին գնաց նոյն վայրը, ուր շարժափառումով մուտքէն յետոյ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագը: Տ. Սուրեն Վրդ. Ս. Պատարագը մատուց եպիսկոպոսական խորհրդի Գեր. և Տ. Գեորգ Գրդ. քարոզիչ, օրուան իմաստները տեսնելով Յիսուսի Համարձման պահուն իր առաքեալներուն տուած պատուէրին մէջ: Լեռան բարձունքէն Յիսուս տեսներ Նշանակեց զանոնք Աւետարանի քարոզութեան:

Տեսներն են նաև ծնողները, ընկերութեանց վարիները որոնք պարտականութիւններ ունին անհատներուն կեանքը բարձրացնելու Աստուծոյ ըմբռնումին:

Միտրանութիւնը, նոյն հանգիստութեամբ վանք վերադարձաւ Ս. Պատարագի աւարտումին:

✱ 23 Մարտ ել. — Հակումին քարոզիչ Տ. Նորայր Վրդ., «Ծարաւի է անձն իմ առ քեզ Աստուած» ընարանով. ցոյց տուաւ թէ մարդը ամէն ժամանակներու մէջ փնտռած է զԱստուած, և ամէն երևոյթներու մէջ: Աստուծոյ ժարաւը հիմնական պահանջը մըն է մարդուն համար:

✱ 26 Մարտ Ե. Կիրակի Մեծ-Պահոց, Գառաւորիմ. երէկ երեկոյն շարժափառումով հանգիստեց օրուաքը կատարուեցաւ Ս. Յարութեան ճանարէններու յետոյ մեղապատան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցին մէջ պաշտուեցաւ կիրակմուտքի ժամերգութիւնը, որմէ վերջ՝ նախատեսակը: Այս առաւտուն նոյն տաճարին մէջ պաշտուեցան գիշերային եւ առաւտունի ժամերգութիւնները: Իսկ Ս. Պատարագը մեծ հանգիստութեամբ մատուցուեցաւ Գրիտոսի Ս. Գերեզմանին վրայ: Ս. Պատարագի աւարտումին մեծանշան թափօր կազմուեցաւ Ս. Գերեզմանին շուրջ: Հայոց թափօրին կը հետեւէին Ղպտիներ և Ասորիներ իրենց եկեղեցական դասերով. իրենք ևս թափօր կազմեցին, ընթացքին Հայոց Վարձարանի փոքրիկները, առաջնորդութեամբ Բարեկնար Նշան Մրդ. Վարդեանի, երգեցին օրուան խորհուրդը պարզապաշտ շարականները, թէ երէկ երեկոյն Հրաշափառին, և թէ այսօր թափօրի ընթացքին:

Պ Ա Շ Տ Ո Ն Ա Վ Ա Ն Գ

✱ 27 Հոկտ. Դ. — Պարսից Շանշահին ծննդն զեան տարեդարձին առիթով, պարսկական հիւպատոսարանին մէջ տարբաւած թէյանսեպին՝ յանուն Ս. Պատրիարք Հօր ներկայ գտնուեցան Պատրիարքական Փոխանորդ Տ. Գեորգ Վրդ. Ճանարեցան, Ս. Պատրիարքայի Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. իսրայէլեան և առժամայ թարգման Տ. Գրիգոր Աբելով Ոսկանեան:

✱ 29 Հոկտ. Ուր. — Թուրքիոյ Հանրապետութեան տարեդարձին առիթով Հնորհաւորական այցելութեան գացին Պատրիարքական Փոխանորդ Հայր Առաքել և Տ. Պարգե Վրդ., նոյն ատեն Նօր հիւպատոսին ևս բարեկալուստ մաղթելով:

✱ 18 Նոյ. ել. — Այսօր Թուրքիոյ հիւպատոսը Ս. Պատրիարք Հօր այցելութեան եկաւ:

✱ 25 Նոյ. ել. — Այսօր քաղաքի փոխկառավարիչը Մր. Մանթուրային հետ այցելութեան եկաւ Ս. Պատրիարք Հօր:

✱ 29 Նոյ. Բ. — Այսօր Ս. Պատրիարք Հօր այցելութեան եկաւ Եւսկոսլաւիոյ հիւպատոսը, և ընդունուեցան Պատրիարքական Փոխանորդ Տ. Գեորգ Վրդ. և Լուսաւորացայ Հօր հոգում:

✱ 8 Դեկտ. Դ. — Տանկներու Գուրպան պարամին առիթով Հնորհաւորութեան գացին Պատրիարքական Փոխանորդ Տ. Գեորգ Վրդ. և առժամայ թարգման Տ. Գրիգոր Աբելով:

* 20 Դեկտ. Բշ. — Այսօր, ի Տեր հանգեաւ, Ս. Աթոռոյս վատակաւոր Միաբաններէն Նոյ. Տ. Մուշեղ Վրդ. Հայրապետեան, առաւօտեան ժամերգութիւնէն անմիջապէս յետոյ իր խուցը լիբարդածին, Կենսադրականը տես Սիմէի այս քիւիւն վերջը:

* 11 Փետր. 1944. Ուր. — Այսօր, եղիպտոսի վեհապետ Ծարուք Ա. Թագաւորին ծննդեան տաւրեղածին առիթով, թշխանական մը տրուեցաւ եղիպտական հիւպատոսարանին մէջ. Ս. Պատրիարք Նոր կողմէ շնորհաւորութեան զանգիւն և սեղանին մասնակցեցան Պատրիարքական փոխանորդ Տ. Գէորգ Վրդ. և առժամայ թարգման Տ. Գրիգոր Աբեղայ:

* 23 Մարտ ել. — Այսօր, Անդր-Յորդանանի Նորին Վսեմութիւն Էմիր Ապտուլլահ, Երուսաղէմ ժամանեաւ ըլլալով, այցելութիւն մը տուաւ Ս. Յարութեան Տաճարին, Այս առիթով, Ս. Յարութեան միւս հոգեւոր ներկայացուցիչներու կարգին Ս. Պատրիարք Նոր կողմէ ներկայ գտնուեցան Պատրիարքական փոխանորդ Տ. Գէորգ Վրդ. և առժամայ թարգման Տ. Գրիգոր Աբեղայ:

ԲԱՐԵԱԿԱՆՏԱԿԱՆ ՆՈՒՆԵՐՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ եւ օրհնութեամբ կ'որոնանք ձեռք 1942-1943 տարիներու ընթացքին Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին եղած հետեւեալ զարգացական նուէրները.

1. Մեծալարգ Մէթր Շաւարշ Սեւոնքեանէ՝ զոյգ մը Սարկաւազի մետաքսեայ շալիկներ:

2. Բարեպաշտուհի Օր. Փարիս Ունանեանէ՝ ոսկեթելով բանուած թաւիշ սեղանի ծածկոցներ:

3. Բարեպաշտուհի Այրի Տիկ. Մարի Սէթեանէ՝ Ս. Գլխադրին զոյգ մը ոսկեայ ալքեր:

4. Բարեպաշտուհի Տիկ. Մարի Գիւնիւքեանէ՝ ժամարարի շուրջառ, փորուար, բազպան և զօտի:

5. Բարեպաշտուհի Տիկ. Արաքսի Մաքսուտեանէ՝ մէկ կորփուրա և մէկ ձեռաց խաչի բունիչ:

6. Բարեպաշտուհի Տիկին Ազատուհի Պալլեզեանէ՝ մէկ վարագոյր:

7. Բարեպաշտուհի Օր. Գոհարիկ Բամպուկեանէ՝ ինքնաձեռագործ աւետարանի ծրար մը:

8. Բարեպաշտուհի Օր. Արաքսի Մելգոնեանէ՝ մէկ ժամարարի ձեռքի սրբիչ:

9. Բարեպաշտուհի Տիկ. Ալիս Ղազարեանէ՝ մէկ ոսկի ալք Ս. Աստուածածնայ պատկերին կախուելու:

10. Բարեպաշտուհի Այրի Տիկ. Հայկանուշ Խաչիկեանէ՝ մէկ արծաթեայ մասնատուի:

11. Աղեքսանդրաբնակ Բարեպաշտուհի Տիկ. Սիրան Բուշակեանէ՝ մէկ շղարշեայ կորփուրայ:

12. Աղեքսանդրաբնակ Բարեպաշտուհի Օր. Հէրմինէ Ոսկանեանէ՝ մէկ խաչի բունիչ:

13. Աղեքսանդրաբնակ ՈՅԻ Բարեպաշտուհի՝ մէկ դանթէլ մասի ափսէի ծածկոց:

14. Աղեքսանդրաբնակ ՈՅԻ Բարեպաշտուհի՝ մէկ շղարշեայ խաչի բունիչ:

15. Աղեքսանդրաբնակ Բարեպաշտուհի Տիկ. Սաթիկիկ Աբգարեանէ՝ մէկ դանթէլ կորփուրայ:

16. Բարեպաշտուհի Տիկ. Նուարդ Էքիլեանէ՝ մէկ ափսէի դանթէլ ծածկոց:

17. Բարեպաշտուհի ՈՅԻ Յ. Գ. Ա. Է՝ մէկ մետաքսեայ կարմիր վարագոյր ձեռագործ խաչով և հրեշտակներով զարդարուն:

18. Բարեպաշտուհի Տիկ. Հայկունի Տարզընեանէ՝ մէկ սեղանի ծածկոց Ս. Գլխադրի համար:

19. Բարեպաշտուհի Տիար Ղազար Պետիկեանէ՝ արծուազարդ փոքր գրակալ մը:

20. Բարեպաշտուհի Սրբուհի Օհանեանին ի յիշատակ՝ մէկ դանթէլ սեղանի ծածկոց Ս. Գլխադրին համար:

21. Բարեպաշտուհի Տիկ. Լ. Գապատայեանէ՝ մէկ ոսկի մէղալիւն Ս. Գլխադրին համար:

22. Բարեպաշտուհի Տիկին Մարիանէ Քաջախեանէ՝ արծաթեայ ալք և ոսկի մատանի Ս. Աստուածածնայ պատկերին համար:

23. Բարեպաշտուհի Տիկին Կիւլիզար Գարազախեանէ՝ մէկ ոսկի մատանի Սուրբ Աստուածածնի պատկերին համար:

24. Բարեպաշտուհի Տիկ. Իսկունի Մամեանէ՝ մէկ արծաթեայ կանթեղ Ս. Աստուածածնայ պատկերին համար:

25. Բարեպաշտուհի Տիկին Հեղինէ Մ. Օղիկեանէ՝ մէկ կանաչ առաս Վարագոյր Ս. Աստուածածնայ պատկերին համար:

Լուսաբարձայն

Կիրիբեղ Ծ. Վրդ. ԻՍԻԱԵԷԼԵԱՆ

ՄՈՒՇԵՂ ՎՐԴ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ 1875 - 1943

1943 Պետկ. 20-ին Ս. Արթուր կորսնցուց իր վասակաւոր Միաբաններէն Մուշեղ Վրդ. Հայրապետեանը՝ Հանգուցեալը ծնած էր 1875-ին Նեղեկա, ապա իր ծնողաց հետ Պոլս եկած։ Իր նախնական կրթութիւնը ըստացած էր Կ. Պոլսոյ Նէսի-Դուլիի ազգ. ուսումնոցիցի մէջ։ Զափառաւ ըլլալէն վերջ ժամանակ մը զբաղած է առեւտրական գործով։ Համիտեան սարսափեւուն կ'ապաստանի նախ Պուլկարիա, ժամանակ մը վերջ կուգայ Ս. Արթուր եւ կը միաբանի Նուսադէմի վանքին։ 1909-ին Վարդապետ կը ձեռնադրուի եւ կը դրկուի Յոպպէի վանք իբրեւ ժամաւոր ուր կը մնայ մինչեւ 1918։ Վարած է նաեւ Ս. Փրկչի եւ Ասուածամօր զոյգ տաճարները միաժամանակ 1923-1930 եւ 1925-ին եղած է անդամ Տնօրէն Ժողովոյ։ Վերջին տարիներուն իր տնտեսական պատշաճութեամբ հրաժարած էր պատշտական գործերէ, եւ կը կատարէ խոստովանածօր պատշտօնը։

Հանգուցեալը տարիներէ ի վեր կը կատարէ Նոյնյէս Լուսահանութեան պատշտօնը Ս. Յարութեան Տնօրէնի մէջ՝ Զատիկ նախնորդ օրը Լուսահանութեան մէջ հանդէսին։

Մուշեղ Վրդ. Հայրապետեան քաղցրաբար էր եւ ունէր ազնիւ բնավորութիւն, անոր հոմար սիրուած էր անխաբի բոլորէն։ Բարեսէր եւ առաստանդ էր եւ իր խնայած դրամէն բաժին կը հասնէ բոլոր իրեն դիմողներուն։

Յուդարկաւորութիւնը կատարուեցաւ յաջորդ օր, օծումը կատարեց Լուսարարապետ Գեորգ Տ. Կիրեղ Մ. Վրդ. Իսրայէլեան եւ խօսեցաւ յովոյն ու օրագրաւ դամբանական մը, վեր առնելով հանգուցեալին մէջ մարդու եւ մանաւանդ կրօնաւորի առաքինութիւնները, որոնք երբեք չպակսեցան բարեյեւասակ Մուշեղ Վրդ. Հայրապետեանին։

Ս. Մուշեղ Վրդ. կը մեռնի իր պարտքը կատարած Միաբանի մը լայն գոհունակութեամբ եւ արդիւնաւորութեամբ, սիրուած քե իր Միաբանակից եղբայրներէն եւ քե ժողովուրդէն։ — Հանգիստ իր բարի նոցիին։

ԽՈՐԷՆ ՎՐԴ. ՓՈՍԹՈՅԵԱՆ 1879 - 1944

1944 Փետր. 23-ին իր յաւիտեանական հանգիստը մտաւ Ս. Արթուր Միաբաններէն Խորէն Վրդ. Փոսթոյեան։ Հանգուցեալը ծնած էր 1879-ին Բարձր Հայք, Քղի։ Իր նախնական ուսումը առած է Ս. Արթուր Ժառանգաւորաց Վարժարանի մէջ (1893-1900)։ Վարդապետ ձեռնադրուած է 1909-ին, օծակիցն ըլլալով Մուշեղ Վարդապետին։ Վարած է երկիցս Բերդեմի Սուրբ Մենդեան վանուց տաճարները։ Վարած է նաեւ Սուրբ Յարութեան Տնօրէն տաճարները, եղած է մասնակարար, եւ իր վերջին տարիներուն կը վարէր Ս. Փրկչի եւ Ս. Ասուածամօր զոյգ տաճարները։

Խորէն Վարդապետ զուարթաբար էր բարեմիտ էր. իր մահով Մերոց Յակոբեանց Արթուր կը կորսնցնէ պատշտասէր եւ գործունէալ անդամ մը։

Հանգուցեալը վերջիններէն է առաջին մեծ պատերազմէն առաջ պատշտասուած տնօրէնիցին, որ նուիրումով ծառայեց այս Արթուր եւ ուրախութեամբ ուզեց քաղուիլ անոր հովանիին ներքեւ։

Մեռաւ իր անուան տօնին, Վարդանանց օրը։ Դամբանականը խօսեցաւ օրուան պատարագիչ՝ Հոգ. Տ. Նիկիտէ Վրդ. Տեառնեանը։ — Խորէն Վրդ. կը մեռնի իր Միաբանի պարտքը կատարողի մը գոհունակութեամբ։

Հանգիստ իր հոգիին։

“ՍԻՈՆ,, ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՆ

ԾՆՈՒԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հոգ. Տ. Նորայր Վրդ. Պողարեան,	Պողարեան Գրատան (Հալէպ)
» » Հայկական Տ. Հայրիկ Վրդ. Ներք, Վասպուրականի Հայր. Միութեան (Պէլլուրթ)	
» » » Վրդ. Արարամեան, Տիար Հայկ Օհանէսեանին (Գահիրէ)	
» » Բարգէն Արեղայ Ապատեան,	Հոգ. Տ. Բարգէն Վրդ. Վարժապետեանին (Անթիլիաս)
» » Թորգոմ Արեղայ Մանուկեան,	Տիար Կ. Կարապետեանին (Երուսաղէմ)
» » Եսայի Սեփեան Արեղայ Մուշեան,	» Պետրոս Փայասեանին (Հալէպ)
» » Ժամբարայ Սահակեան,	» Աստուր Սահեանին (Պէլլուրթ)
Տիրացու Նշան Սրկ. Վարդեան,	Տիկին Շուշան Վարդեանին (Գահիրէ)
» Գովհանէս Սրկ. Մոսկոֆեան,	Տիար Հայկ Ասլանեանին (Հայֆա)
Ուրարաղիւր Լեւոն Ալթունեան,	» Սիմեոն Ալթունեանին (Նիկոսիա)
» Արամայիս Միրզայեան,	Տէր Մեսրոպ և Տէր Արիստաղէս Միրզայեան Քահանաներու (Պարսկաստան)
Տիրացու Նշան Թօսունեան,	Տիար Անգրակ Թօսունեանին (Պէլլուրթ)
Տիար Կարապետ Քաջախեան,	» Մանուկ Էփեսեանին (Գալիֆորնիա)
» Ռաֆայէլ Աւագեան,	» Գէորգ Քաջախեանին (Պէլլուրթ)
Օր. Ազատուհի Զաքեան,	» Տիգրան Պաղաւեանին (Նիւ-Եորք)
	Էհրամճեան Եղբարց (Ամերիկա)

ՀԱՅԹԱՅԻՆ

Տիար Կ. Փափազեան,	Տօքթ. Հէնրի Ասլանեանին (Պէլլուրթ)
Պէլլուրթեան	
Հոգ. Տ. Տիրայր Վրդ. Տէրվիշեան,	Տիար Կարապետ Տէրվիշեանին (Գահիրէ)
» Տ. Իսահակ Արեղայ Ղազարեան,	» Իշխան Ղազարեանին (Պէլլուրթ)
Գեր. Տ. Արտաւազդ Արքեպս. Սիրմէնեանի Միջոցաւ,	
Տիար Գէորգ Զաթարյանեան՝ 48 Միլիոն Կը Նուիրէ զանազան Եկեղեցիներու,	
Ազգային Հաստատութեանց, զպրօքներու և քահանաներու:	

ՀԱՅԿԱԿԻՆ

Տիար Տիրան Թաշճեան,	Տիգրանակերտի Հայր. Միութեան (Հալէպ)
» Եսայի Քէշիշեան,	Տիար Սեդրակ Աղապապեանին (Հալէպ)
Կիպրոսեան	
Տիրացու Ստեփան Տարաղճեան,	Մելիքեան Ազգ. Վարժարանին (Նիկոսիա)
Օր. Սառա Ռաչատուրեան,	Հայկական Ակումբին (Նիկոսիա)
Եգիպտոսեան	
Տիար Եսայի Համբիկեան,	Տիկ. Զապէլ Արիանազին (Պոլիս)
» Կ. Գոյումճեան,	» Տիգրանուհի Սիմապաղեանին (Աղեքս.)
Ամերիկայեան	
Ուսթըրթաուհի Հայ Տիկնանց Միութիւն	Ուսթըրթաուհի Հանրային Մատենադարանին
Օր. Սահմա Սարգսեան,	Յրէշնոյի Հանրային Մատենադարանին

Ստացանք Էջմիածնի Ամեն. Տեղակալէն՝ ԷԶՄԻԱՍԻՆ Պատգամական Ամսագիր Հայրապետական Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի, Յունուար, Հայպետհրապ Տպարան, Երեւան, 1944, էջ 52:

ՕՐԱՑՈՅՑ 1944 Նահանգ Թուրքի Գրքարանի, Ս. Էջմիածնի, Հայպետհրապ Տպարան, Երեւան: Էջ 194:

ԿԱՐԵՒՈՐ ԱԶԴ

Մամուլի տակ է Յ. ՕՇԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ գործին Ա. Հասորը:

Կուսակցական մեր անհրաժեշտ տեղեկություններ ամբողջ աշխատանքին հանգամանքները հեղուկ: Գործը կը բաղկանայ Հինգ Հասորներէ, իւրաքանչիւրը մէկէ աւելի գիրքեր պարունակող:

Ա. Հասորը իբր վերագիր ունի ԶԱՐԹՅՈՒՆԻ ՍԵՐՈՒՆԴ ԵՒ ՌՈՄԱՆԹԻԿՆԵՐ (Մուսֆ, Արեւմտահայ Գրականութեան նախապայմանները, մեր քաղաքական, քննարկային, տնտեսական եւ գրական վիճակներուն ամփոփ ուրուագիծերը. այդ գրականութեան վրայ Միսիթարեան, Ֆրանսական, Թրքական ազդեցութիւնները. Արեւմտահայ Գրականութեան պատկերասրահները ընդդէմ զանազան մեղադրանքներու. Հիւրմիւլի, Բագրատունիի քերականական դիմագիծը, իրենց լաւագոյն էջերուն աշխատանքները վերածումներով) յետոյ կուգան ԴԷՄՔԵՐԸ, Տէրոյնեց, Միսախեան, Զօրայեան, Ռուսինեան, Ոսկան, Հիսարեան, Օսեան, Իզմիրի դպրոցը իր քաղաքականութիւններով. Ալիեան, Պէրիպատեան, Պ. Գուրեան:

Բ. Հասորը կը պարունակէ ԿՐՏՍԵՐ ՌՈՄԱՆԹԻԿՆԵՐ (Թէրզեան, Սէրեան, Անէմեան, Պէրպէրեան) եւ ԴԷՊԻ ԻՐԱՊԱՆԵՐՆԵՐ որակուած փաղանգը (Որիմեան, Սրուանձեանց, Նար-Պէյ, Եղիա, Զեքալ, Մամուրեան, Մերենց, Տիկին Տիւսաբ, Պարոնեան):

Գ. Հասորը նուիրուած է ԻՐԱՊԱՆԵՐՆԵՐՈՒՆ (Մուսֆ, Զօհրապ, Կամսարական, Բաբայեան, Զօպանեան, Հրանդ, Սիպիլ, Հրանդ Ասատուր, Արփիարեան):

Դ. Հասորը կը բովանդակէ ԱՐՈՒՆԵՐՆԵՐԻՆ ՍԵՐՈՒՆԴԸ (Մուսֆ, Ե. Գուրեան, Դ. Վարուժան, Տիկին Եսայեան, Վ. Թէրզեան, — Թորգոմ Սրբազան, Թլկասինցի, Երուսան, Զարդարեան, Պարթեւեան, Գեղամ Բարսեղեան —, Զրաբեան, Սիամանթօ, Սեղբոսեան, Եր. Օսեան, Զեօկիւրեան, Սեւակ, Որբերեան, Յարութիւնեան, Մալէգեան, Անտոնեան, Միխայէլ Կիրճեան, Մեծաբեան): Այս սերունդին ուսումնասիրութեան շարքը պիտի գրուէ հաւանաբար երեք առանձին հասորներ:

Ե. Հասոր՝ ՍԺԻՒՌԻՔ (Մուսֆ, Համաստեղ, Զարեան, Շահան Շահնուր, Հ. Զարդարեան, Օսական, որոնց դէմքերը գտած են իրենց ամբողջութիւնը: Սփիւռնէն ուրիշ յատկանշական դէմքեր կը մնան ծրագրային կերպարանքի մէջ):

Այս ընդարձակ աշխատանքին Ա. Հասորին համար բացուած է բաժանորդագրութիւն: Ամէն օրինակ կ'արժէ 50 Պաղ. դահեկան: Բաժանորդագրուողներու յատուկ գին մըն է ասիկա: Լոյս տեսնելէն յետոյ Հասորը պիտի ունենայ աւելի բարձր գին: Միւս Հասորներուն համար չենք կրնար յատկապէս բանաձեւել:

Արեւմտահայ գրական նիւթը ինչպէս այդ ժողովուրդին իմացական, հոգեկան եւ քաղաքական ապրումներուն համագումարը, անոր գրագէտներուն իրագործած գեղեցկութեանց արժէքներուն մթերքը առաջին անգամն է նիւթ կը դառնան այսօր լայն աշխատանքի մը: Գերազանցապէս մասնագաւառնի վայել, անհրաժեշտ գործ մըն է զոր կը յանձնարարենք մեր գրատէրներու ուսագրութեան եւ սիրոյն:

Կը խնդրենք Հայ Մամուլէն որ բարի ըլլայ արտասպիլ ներկայ յայտարարութիւնը: